

7442

7443

7444

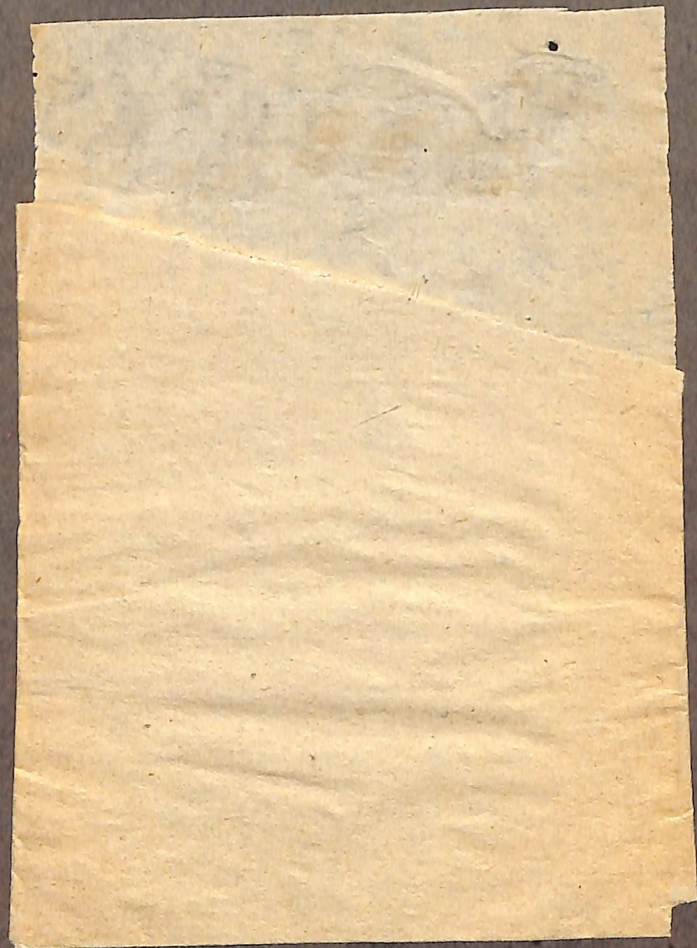
7445

7446

7447

891.99

U-66

660

10/2/52

52

U-69 *Առնել քանի որ*
Հարկի Հարժ և Զուր ժամ

ԿՈՏՐՎԱԾ ԱԻՐՏ

891.99

Զեղարկ

U-66 ՎԵՊ

41

100

ՅՈՒՐԱԿԻՄ ՍՕԼՈՎԵՆԻ.

ՄՈՌԿՈՒԱ

ՏՊԱՐԱՆ ԲԱՐԻՈՒԴԱՐԵԱՆԻ.

1898.

(106)

3856

Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ, 4 Декабря 1897 г.

2003

Типографія Х. Бархударянъ, Москва, Мясницкая, д. Ермакова.

Printed in Turkey

ԿՈՏՐՎԱԾ ՍԻՐՏ

Պ. Է. Պ

Ա.

Քաղաքի ազայոց դպրոցի հնա-
ձև և տաղակալի դահլիճում,
սեղանի առաջ, երեկոյեան ժա-
մանակ, նստած էին երկու մարդ,
որոնք սպասում էին մէկին, որ-
պէս զի անցնէին հերթական գոր-
ծերին: Սրանք էին դպրոցների
հոգաբարձու Առիւծեանը և քարտուղարի պաշ-
տօնակատար՝ Ղազար Մժիկեանը, իսկ բացակա-
յողը հոգաբարձութեան միւս անդամ՝ Մկրտում
աղան, որ սովորաբար միշտ սիրում էր սպասել
տալ իրան:

Այդ պաշտօնական դահլիճում վճռվում էին ապագայ սերնդի յառաջագիմութեան գործերը: Քանի-քանի խեղճ ուսուցիչների վիճակն է որոշվել այստեղ:

Շատ չարն ու բարին է տեսել իր զոյութեան ընթացքում Ա. քաղաքի տղայոց դպրոցը: Նա իր պատմութեան էջերում բաղմաթիւ յուզիչ դէպքեր է արձանագրել, դէպքեր, որոնք յայտնի են եղել իրանց աղմկալից և զրգուիչ բնաւորութեամբ, որին զօհ են դնացել շատ ուսուցիչներ և որից կաղել է ուսման գործը:

Տարիների ընթացքում այդ դպրոցն ենթարկվել է փոփոխութիւնների՝ երկգասեանից դարձել է միգասեան և հակառակը. աշակերտների թիւն էլ ըստ այնմ տարբերվել է: Թէ այսպէս, թէ այնպէս՝ այդպէս եղել է, այդպէս էլ մնում է: Մի քանի յոռետեսների բամբասանքների վրա ուշադրութիւն դարձնող չի եղել, չնայելով որ սրանք ամեն մի յարմար ժամանակ իրանց մաղձը թափել են «խնամատարների» զխին:

Մանաւանդ այդպիսի բամբասանքների տուճ իր ականջները փակել գիտէ Առիւծեանը, որի ուղղութեան կուրծքէն հետեւում է Մկրտում աղան: Սրանք այսօր հրաւիրված են հերթական նիստի:

Քանի-քանի տարի է, որ այդ մարդիկ մէկ-մէկու վրա վերընարվում են իրանց պաշտօնի մէջ: Միայն այդ վերջին օրերս, նոր ընտրութեան ժամանակ, մի քիչ ամպեր կուտակվեցան ընտրողական ֆօնի վրա, բայց նրանք չունեցան ոչ մի վտանգաւոր նշանակութիւն և այդ մարդիկ կրկին վերընարվեցան ահագին ցոյցերով:

Այդպէս տարիների ընթացքում Առիւծեանն ուղղութիւն է տալիս կրթական գործին, իր ետեւ ունենալով Մկրտում աղային: Միայն կրթական գործերը չեն, որ պարտական են իրանց ընթացքով այդ մարդուն: Առիւծեանի հասարակական պատուաւոր դիրքին դա մի աննշան զիժ կարող է համարուել: Նա միևնոյն ժամանակ եկեղեցու երեսփոխ է, քաղաքային վարչութեան իրաւասու է: Պէտք է ասած՝ Առիւծեանը գիտէ իր դիրքը և հեղինակութիւնը բարձր պահել: Նրա բնաւորութիւնն է իր ուղածին պէս գործել և անպառաժառ արդէն վաղօրօք իր չափած ու ձեւած ուղղութիւնը տալ գործին: Այդ բանին նա կարողանում էր այնպիսի ձև տալ, որ շատ քչերի համար էր այդ նկատելի: Երեսանց, մինչև անգամ, նա միշտ աշխատում էր ցոյց տալ, թէ յարմարվում է և լսում է ուրիշ կարծիքները, եթէ նոյն իսկ այդ կարծիքները մոլթն էլ արտայայտվելիս լինէին:

Սյդպէս էլ վարվեց և այդ անգամ: Առիւծ-
եանը տնտղում է իր առաջ թափթփած թըղ-
թերը և առանձին ուշադրութեամբ նուիրվում
նրանց էական կէտերին, բայց վճիռներ կայաց-
նելու դեռ չի շտապում քաղաքավարութիւն
համարելով մի քիչ էլ սպասել իր ընկերին:
Իսկ քարտուղար Ղազարն առանձին քծնու-
թեամբ ծառայութիւն է ցոյց տալիս իր «իշխա-
նաւորի» իւրաքանչիւր ակնարկին, նրա ձեռքի
ամեն մի թեթեւ շարժումներին:

Առիւծեանն այսօր մեծ հաճոյքով է թեր-
թում գործերը: Սյդ բանը նկատվում է նրա
երեսի ծալքերից, որոնք նրա լիք երեսի զանա-
զան կողմերից դնալով կենտրոնանում են նրա
կեռակոր քթի թաւամաղ ստորոտի տակ:

— Հօրեղբայրդ շատ ուշացաւ, — բարձրա-
յրեց նա գլուխը թղթերից, — երեւի թէ չե՞
գալ...

— Խօստացաւ գալու, մինչև անգամ հագ-
նված էր և պիտի ինձանից յետ իսկոյն դուրս
գար... տեսնէք թէ ինչ է պատահել...

— Ուրեմն կդայ—քիչ էլ սպասենք...

Յետոյ Առիւծեանը գլխակոթը տանելով քը-
թին և, մի խորհրդաւոր հայեացք ընդունելով,
հարցրեց.

— Դու չիմացար, արդեօք ճշմարիտ է, որ
ուսուցիչ Մնակեանը պրօպագանդա է արել մեր
դէմ անցեալ օրվայ ընտրութիւնների ժամանակ:

— Ո՛չ, դեռ ես չեմ իմացել:

— Մի՞թէ քեզ չի աջողվում: Դու աշխատիր
քեզ մօտ պահել նրանց և այդպիսով կարող
ես իմանալ... Քո յարաբերութիւններդ ի՞նչպէս
են ուսուցիչների հետ:

— Վատ չեն:

— Ուրե՞մն:

— Կարծում եմ նա մասնակից լինի, առհա-
սարակ բանից այնպէս է երևում: Ժողովում,
կանգնած՝ ամբողջ ժամանակ, երբ խօսք էր
բացվում ձեր վրա, նա ծիծաղում էր... Բայց
ևս, 'ի հարկէ, կիմանամ—առ այժմս քանի օր
է անցել որ՝ երկու օր դեռ չկայ, ո՛չ ոքի հետ
դեռ չեմ պատահել...

— Իմացի՛ր, իմացի՛ր, այդ շատ հարկաւոր է
մեզ համար: Ես վաղուց եմ նկատում, որ նա
մեզ դէմ է: Սյդ բանն աշխատիր քրքրել...
Բայց, երեւի, հօրեղբայրդ չի գալ,—յանկարծ փո-
խեց նա խօսքը, — կարդա գործերը, արձանա-
դրութիւնը զրկնք, պատրաստենք, եթէ ոչ ևս
կուշանամ... Նա հանեց իր ժամացոյցը և մի
շտապողական շարժում գործեց իր տեղում:

— Մանկավարժական ժողովը, — կարդաց Ղազարը, — խնդրում է, որ դպրոցի մատենադարանը յանձնվի իրան, որպէս զի կարողանան աշակերտներին զիրք բաժանել...

— Մերժել թող իրանց դասերով պարապեն. զրքեր կարգալով դասերից յետ կընկնեն: Ելի ի՞նչ է. . .

— Երկրորդ գործը... խնդրում են ուսումնական ստանայ հայոց և ուսաց լրագիրներ և մանկական ամսագիրներ. . .

— Նոյնպէս մերժել փող չկայ: Ելի. . .

— Մանկավարժական ժողովը յարմար է դառնել կազմել մի մանկական ներկայացում առաջնայ. . .

— Զի հարկաւոր, չի հարկաւոր, աւելորդ բաներ են. շատ շուտ են ուղղում երեխաների մտքերը բացել: Ելի ի՞նչ է. . .

— Այլ ևս ոչինչ:

— Ուրեմն զրիւր օրադրութիւնը, որ այժմս էլ վերջանայ, զնայ իր բանին:

Ղազարը զլիւի շարժումով պատրաստականութիւն յայտնեց և սկսեց կազմել օրադրութիւնը:

Առիւծեանն արդէն մտքում կազմում էր ծրագիրներ ուրիշ գործերի վերաբերմամբ, ինչպէս ներս մտաւ Մկրտիչ աղան:

— Ներողութիւն, որ մի քիչ ուշացայ, — փսփսաց նա, պարզելով ձեռքը և իր յաղթանդամ մարմինն իջեցնելով աթոռի վրա, — մի ժամ է, ուղղում եմ գալ, բայց չի աջողվում: Բանը միշտ թարս է գալիս, երբ գործ ունեցար մի բան պէտք է պատահի: Պատրաստվում էի դուրս գալ, արդէն ոտս դրել էի շեմքի վրա, տեսնեմ՝ Գուսարովը ձի է բերում... Ուղիղն առած՝ սե ձիս շատ պառաւել է, վաղուց է, որ մի լաւ ձիու աչք եմ ման ածում: Գուսարովն ասում էր, որ մի լաւ ձի ունի — և հակառակի նման այսօր չի՞ բերել — բայց չհաւանեցի՝ քամակի ոտով մի քիչ լաւ չի վերառնում, զոյնն էլ ճերմակ էր... Ճերմակ ձի չեմ առնում... Բայց, Օսէփ, ամմա՛ շատախօս է այդ Գուսարովը, մի ժամ է, ցանում եմ, ձեռ չի վեր առնում էլի. . .

Առիւծեանն արդէն ձանձրացել էր այդ մասնաւոր անտեղի պատմութիւնից, բայց չկամենալով իր զինակցին վերաւորել, աշխատում էր ամեն կերպ զսպել իր անհամբերութիւնը: Նա զիտէր ծածկել իր զգացմունքները: Բայց սրան պատասխանեց Ղազարը.

— Դուք, հօրեղբայր, այնպիսի բաներ էք պորտում, — մէջ ընկաւ նա, պարզելով զրջա-

կոթը դէպի թանաքամանը, — որ երբէք ձի ջոկել չէք կարող:

— Ը,—մի արհամարհական շարժում արեց Մկրտում աղան,—ինչ է ասում, Օսէփ,—ջահիլ է ակիր, ձայնը տաք տեղիցն է դուրս գալիս, էնդուր է այդպէս խօսում: Ինչ շտապելու բան ունեմ, սե ձիս դեռ ծառայում է, այս րոպէ այնպէս այստեղ բերեց, որ չես ասիլ թէ 17 տարեկան է: Ճերմակ ձի ինչի եմ առնում, քանի որ այդ զոյնը բաղիս հողին չի գալիս...

— Հողին չի գալիս ո՞րն է, նախապաշարմունք միայն,—էրկին փորձ արաւ Ղազարը հերքելու իր հօրեղբոր յետամնաց հայեացքները:

— Դուք ջահիլներդ չէք հաւատալ,—աշխատեց առաջ տանել իր միտքը Մկրտում աղան,—բայց դա փորձած բան է: Երեւակայիր, Օսէփ, յիշում ես, որ մի ձերմակ ձի ունէի, հէնց որ տանում էին ախոռ, զիշերները խեղճ կենդանուն կանգնել չէին թողնում՝ չարչարում էին ու չարչարում... Խեղճ կենդանին երկու շաբաթվայ մէջ այնպէս լղարեց, որ վերջը կէս դնով ծախեցի: Մէկ այս,—մէկ էլ, եթէ մի բանի վրա աչք դրին, զին տուին, այն բանը ծախիր, թէ չէ իմացիր—այն բանի գլխին մի փորձանք կը գայ... Միտքդ է, թէ չէ, չգիտեմ, այդ ձերմակ

ձիուց առաջ մէկ կապոյտն ունէի, 400 արծաթով էի առել—այնպիսի ձի էր որ, մի կեր, մի խմիր, նրանով հիացիր: Առածիս էքսի օրը դալալը գալիս է, էլի այդ Գուսարօֆն էր, 100 մանէթ գուտ աշխատանք է տալիս, թարսվի, չտուի—ի՞նչ եղաւ վերջը՝ մի շաբաթից զօղալ ձիս ավախ-չափախի եկաւ՝ սատկեց...

Առիւծեանն այլ ևս չէր լսում իր պաշտօնակցի պատմութիւնը և նայում էր Ղազարի զրելուն: Սյդ ժամանակ Ղազարը վերջացրեց զրելը, Առիւծեանը վերջացրեց թերթը, դրեց Մկրտում աղայի առաջ և առաջարկեց ստորագրել:

— Սյդպէս խմացիր...—Հանելով ականոցները դեռ չէր դադարում խրատել Ղազարին Մկրտում աղան:—Սյ զրելու բան եղաւ, խօսի՛ր, տե՛ս ես այդ բանում կվիճեմ... փա՛ս...

— Սյստեղ պէտք է ստորագրել,—երկնեց Առիւծեանը, հանելով ժամացոյցը:

— Ստորագրենք, ինչ կայ որ,—Մկրտում աղան թամբեց իր քթածայրը պէնսնէով և սկսեց թղթի վրայ դողդոջիւն ձեռքով ձեւերգիւ իր ազգանունն տառերը:

— Էլի բան կայ,—հարցրեց նա, զրչակթը ցած դնելով:

— Ո՛չ,—պատասխանեց Առիւծեանը:

— Շտապում ես ի՞նչ է, տեղ ունե՞ս գնալու,—հարցրեց Մկրտում աղան, Առիւծեանի շարունակ ժամացոյց հանելը տեսնելով:

— Այո՛, էլի գործ ունեմ,—ասաց նա:

— Ո՞վ է քեզ ասում ամեն տեղ գլուխդ կոխիր,—հանաք արեց Մկրտում աղան,—համ երեսփոխ ես, համ հոգաբարձու, համ էլ դումայի իրաւասու, այստեղ Սօկրատի զլուխն է պէտք, որ մարդ կարողանայ տակից դուրս գալ:

— Ինչ անես, եղբայր, չի լինում, ես ինքս ուզում եմ ո՞ր.—ընտրում են, ինչ ես անում... Տեսնում ես, մէկէլ օրը որքան էի հրաժարվում, էլի ընտրեցին. . .

— Հանաք եմ անում, հանաք եմ անում, առաջի խնդրողն ինքս էի խօ: Աստուած շնորհ ու առողջութիւն տայ. ծառայենք, ինչու չէ, հարկաւոր բան է. . .

— Տեսնում ես... Այժմ տանս ճարտարապետը սպասելիս կլինի:

— Ի՞նչ կայ որ,—ղարմացաւ Մկրտում աղան:

— Մի լաւ բան եմ մտածել, տեսնե՞ք, եթէ պլուխ եկաւ, քար էլ հարկաւոր կլինի:

— Ա՛յ այդ զօլաց բան է, քար կծախենք: Ի՞նչ ես շինում:

— Ժամկոչների համար տուն եմ ուզում շինել: Խեղճերը նկուղում են ապրում, բացի սրանից քրիհ են տալիս... Ուզում եմ, լաւ տուն շինեմ, որ իւրաքանչիւր ժամկոչին այգպէս, մօտաւորապէս, երկու-երեք սենեակ ընկնի, և ձրի նրանց տալ: Նրանք էլ եկեղեցուն են ծառայում, աղքատ մարդիկ են, պէտք է օգնել... Տարիներով եկեղեցու դումարները խօ չե՞ն պակասում—աւելանում են, պէտք է եկեղեցիները պայծառ պահել, թէ չէ:

— Սօսար ու թողա՛ր... Այնքան լաւ բան ես մտածել, որ ասել չի ուզիլ:

— Քարը քանով կտա՞ս:

— 17 մանէթ:

— Թանգ է:

— Ինչ ես ասում, հաղարը 17 մանէթ թա՞նգ է,—քաղաքում քար չկայ: Ինչ անում ես, չես անում, շուտ արա — քարը զլուխ է խփում, երկու շաբաթից էլի մի-երկու մանէթ գին կառնի. . .

— 15-ով:

— Ձեռք չի տալ, աւել իմ վրաս է. . .

— Լաւ 16 լինի, 6 ամիս էլ ժամանակով:

— Տեսա՞ր—այդ էլ նոր ցաւ: Լա՛ւ, լա՛ւ, դու գործը զլուխ բեր, մեր վրա բանը չի մնալ, մի

բան կանենք, ինչ անենք՝ եկեղեցու համար է, եօլա՛ կոնանք. . .

— Բանը զլուխ եկած է համարեա: Այսօր տէր Մակարի մօտ էի, եկող շաբաթ ժողով է նշանակված... կառաջարկենք ու վերջացաւ:

Առիւծեանը վեր կացաւ:

Այդպիսով «ազգային խնամատարները» զուրս եկան ուսումնարանի դահլիճից:

բ.

Բաժանվելով Առիւծեանից Մկրտում աղան հրամայեց կառապանին քը- չել ձիուն տուն: Կառքը սլանա- լով տարաւ Մկրտում աղային և Ղազարին: Այդ ժամանակ նրանց մէջ խօսք բաց- վեց. սկսողը Ղազարն եղաւ:

— Դուք զարձեալ ոչինչ չասացիք,— յուզվե- լով ասաց նա:

— Ի՞նչ բան... Հա՛, քո գործիդ մասին ես ասումս,— տեսնում ես, չեղաւ, տեղ է շտապում: Ուրիշ անգամ չի կարելի ի՞նչ է:

— Այսօր ամենայարմար ժամանակն էր, մինչև անգամ ես ինքս էի ուզում խնդրել, բայց ասացի, որ ձեր միջամտութիւնն աւելի լաւ կը- լինի. . .

— Լաւ, յետո՞յ:

— Յետոյ այն որ կարող ենք ժամանակը բաց թողնել: Շուտով տէր Պօղոսի տարին լրանում է, ինչ անում ենք, չենք անում, պիտի շտապել...

Մկրտում աղան լռեց և կարծես սկսեց մի ինչ որ մտքի մէջ խորասուզվել . .

Վաղուց է, որ մի միտք Ղազարին շատ մտա-
տանջութիւնների մէջ է դրել: Նա քանի տարի
է, որ իր համար մի պաշտօն է որոնում,—բայց,
տարաբախտաբար, չի գտնում: Կօնսիստօրի ծա-
ռայութիւնը և քարտուղարի պաշտօնակատա-
րութիւնը նա պաշտօն չի համարում, նախ այն
պատճառով, որ այդ երկու պաշտօնի ռոճիկն
էլ միասին գումարած չէր հասնում նրա ամե-
նատարրական պահանջներին և երկրորդ, որ այդ
պաշտօններով այդ հիմնարկութիւններում նա
առաջանալու ասպարէզ չունէր: Իր ազգականի
հովանաւորութեան տակ գտնուող ուսումնա-
րանում ուսուցիչ լինել նոյնպէս չի կարող
ցինդ չունենալու պատճառով:

Ընկերները զրդեղին նրան հօգեւոր կոչումն
ընդունելու: Սյդ բանը նրա խելքին նստեց. նա
պատրաստ էր յանձն առնել այդ լուծը և այդ
ոչ թէ իր սրտի ձգտման ազդեցութեան տակ,
այլ այն շահի, որ կապված էր տեսնում այդ
կոչման հետ:

Նա բոլորովին չէր էլ մտածում այն ծանր
պաշտօնակատարութիւնների մասին, որ դնում
է այդ վեհ կոչումը ընծայվածի վրա, նա չէր

էլ գտնում իր ուսման պաշարի մէջ թերու-
թիւններ: Եւ ո՞վ է մեզանից իրան անընդունակ
համարում քահանայական կոչումն ընդունելու
ժամանակ. . .

Սյդպէս էր և Ղազարը. նա ձգտում էր հաս-
տատ հետեողութեամբ իւր «եսին»: Սյդ անձնա-
կան փառասիրութեան և շահին նա պատրաստ
էր զոհ բերել և ոտնակոխ անել հասարակական
կարծիքն և համակրութիւնն:

Եւ ի՞նչն է մեզանում ամենից շատ ոտնակոխ
և անտես եղած, քան հասարակական կարծիքը...

Ահա նա սկսեց դործ դնել իր բոլոր ծա-
րիկութիւնն իր փայփայած միտքն առաջ տա-
նելու համար: Նա դիմեց իր հօրեղբօրը, իբրև
հեղինակաւոր հասարակական նժարին, որ ա-
ջակցի և պաշտպանի «ուժեղների» առաջ, բայց
Մկրտում աղան իր կատարեալ անվճռակա-
նութեամբ ոչ մի որոշ պատասխանի չէր ար-
ժանացնում նրան: Միշտ, երբ այդ խնդրի մասին
խօսք էր բացվում, Մկրտում աղան խօսքն
ականջի ետեւն էր դրում կամ, ինչպէս ասում
են, չլսելու ու չիմանալու էր դնում:

Սյժմ ևս կառքի մէջ նստած, երբ Ղազարը
խօսք բացեց այդ խնդրի մասին և կրկին ու
կրկին յիշեցրեց իր հօրեղբօրը և նրա աջակցու-

Թիւնը խնդրեց, Մկրտում աղան նրան վերաբերվեց շատ սառն ու անտարբեր:

— Ինչո՞ւ ես շտապում, դեռ ջաշիլ ես, կհասնես,—ասում էր նա, բոլորովին չկասկածելով, թէ ինչ ծանր հարուած էր տալիս այդ խօսքերով իր հօրեղբօր որդուն: Բայց Ղազարն այն մարդկանցից չէր, որ յուսահատվէր անաջողութիւններից: Նա մի քիչ նեղացաւ հօրեղբօր խօսքերի վրա, բայց և այնպէս ոչ մի ցոյց չարեց և իր վերաւորանքը ծածկեց:

— Ես վեց ամիս է, որ խնդրում եմ քեզ,—գրգռվելով շարունակեց նա,— և մի՞թէ ձեզ համար դժուար է մի քանի խօսք ասել...

Այդ խօսքերն ունեցան իրանց բարերար աղդեցութիւնը Մկրտում աղայի վրա: Ղազարի դովեստները, որ վերաբերում էր հօրեղբօր առաւելութիւններին, շատ դուր եկան Մկրտում աղային: Այդ եղաւ պատճառներից մինը, որ նա սխսեց լուրջ կերպով վերաբերվել Ղազարի նուիրական զգացմունքներին:

— Խօսք ասելը դժուար չէ,—ասաց նա,—բայց պէտք է թոպէն, ժամանակը յարմարեցնել: Յետոյ դու հաստատ ուղղում ես քահանայանալ... յանկարծ իր խօսքին մի այլ ուղղութիւն տուեց Մկրտում աղան:

— Այդ ինչ խօսք է,—քիչ տաքացաւ Ղազարը,—ինչով եկք ուրիշից պակաս: Տէր Բենեամինն ինչով է ինձանից աւել, ինչ է՝ նա տէր ունէր և կարողացաւ ինձանից երկու տարի առաջ ձեռնադրվել, չնայելով, որ հասարակ մաղթանքներն առանց սխալվելու չի կարողանում ասել:

— Խօսք չկայ, այդ յետ ու առաջ լինելու է, բայց...

— Ես տասը տարի է, որ եկեղեցում մոնթութիւն եմ անում:

— Լաւ, դու հիմա ինչ ես ուղղում որ—ո՞ւմ պէտք է ասել...

— Ես քանի անգամ ասել եմ ձեզ:

— Մի անգամ էլ ասա՛, տեսնենք:

— Հարկաւոր է ասել Առիւծեանին, նա իբրեւ երեսփոխ կալաշտպան է և կխօսի, կամ թէ չէ, ուղղում էք ինքներիդ անձամբ խօսեցէք տէր Մակարի հետ:

— Բայց ի՞նչպէս... Այդ պիտի կարելի՞ է, երբ մենք առաջնորդ չունենք... Սպասիր մի քիչ:

— Այժմ աւելի քան յարմար ժամանակն է, մինչև առաջնորդի գալը հրամանը կարելի է ձեռք բերել:

— Կարելի՞ է:

— Ես ձեզ հաստատ աղբիւրներից եմ ասում,
որ կարելի է:

— Լաւ, լաւ, մի բան կանենք,— ընդհատեց
Մկրտում աղան, աշխատելով կարճ կապել այդ
խօսքը:

— Խնդրում եմ, գոնէ այս անգամ յետ մի
գցեցէք:

— Սխր պէտք է առաջ պսակվես. . .

— Ի՞նչ կայ որ, ես պատրաստ եմ, պսակվելն
ինչ դժուար բան է որ... Սյդ բոլորը հեշտ է,
եթէ միայն, հօրեղբայր, դուք ուղենաք ինձ օդ-
նել: Ես դարձեալ խնդրում եմ... ձեր ձեռքից
է կախուած իմ բախար:

Սյդ շռայլութիւնները Մկրտում աղայի սրտի
խորքերը թափանցեցին: Նա մտքում արդէն
վճռել էր օգնել:

Կռքն այդ միջոց կանգ առաւ տան առաջ:
Ղաղարը շտապ ցած իջաւ և առնելով հօրեղբօր
ձեռքը՝ կռքից դուրս բերեց նրան: Մկրտում
աղան իր փսփոցն արձակելով՝ պատրաստվում
էր մտնել բազը, երբ Ղաղարը մի անգամ էլ
փորձեց խնդրել:

— Լաւ, լաւ,— ասաց Մկրտում աղան,— եթէ
մոռացայ, միտքս գցիր, միտքս գցիր. . .

Բաւականի ուրախ տրամադրութեան
տակ Ղաղարը տուն եկաւ: Սյժմ
նա մի առանձին հետաքրքրու-
թեամբ և հպարտութեամբ ապա-
գայի մասին սկսեց կազմել ծրագիրներ:

Նրա զգուշի ղէմքը արտայայտում էր մի
ինքնահաճութիւն, խորամանկ աչքերը փայլում
էին և լայնատարած բերանը մի անորոշ շար-
ժում էր գործում, իսկ շարժական գլուխը ծառ-
կոտիկի նման յետ ու առաջ տանելով, կարծես
տարածութեան մէջ պտուում էր փառասիրու-
թեան սերմերը: Սյժմ նա իր սրտի մէջ մի
վերին աստիճանի ուրախութիւն էր զգում:
Ուրախութեան սահմաններն աւելի ու աւելի էին
տարածվում, երբ նա մտածում էր, որ քահա-
նայանալով որքան շահեր ձեռք բերած կլինի:
Եւ տունը, սենեակը սկսեցին ուրիշ կերպ երևել
նրա աչքին: Ղաղարը չափազանց ուրախ էր,
ուրախ էր իր ապագայի համար, որ վերջապէս
ինքն էլ կմտնի օրինաւոր մարդկանց շարքը,
որպիսին նա համարում էր քահանայութեան
միաբանութիւնը:

Յանկարծ նրա ուշադրութիւնը մի ինչ որ ձայն գրաւեց: Դուռը բացվեց, ներս մտաւ Գէորգի Միխայլիչը՝ կօնսիստօրի քարտուղարը:

Գէորգի Միխայլիչը կրօմ էր կարճ մազեր, որոնք արգէն, ի դէպ ասած, բաւականին սպիտակել էին, իսկ նրա՝ մայեասիւղով բռնվածներին յատուկ երեսի գոյնը պարզեւում էր նրան մի ճնշված տեսք, ինքը նիհար էր — և ի լըուֆն ամենայնի մի ուռով էլ կաղում էր, իսկ սուրաթի աչքերը սպիտակ ակնոցների տակից փայլում էին մի անմիտ հայեացքով: Ճագին ունէր կեղտոտ և անձև պիղժակ:

— Ա, Գէորգի Միխայլիչ, բարի եկաք, որքան ուրախ եմ, որքան ուրախ եմ—համեցէք, համեցէք. . .

Ղազարը վերցրեց քարտուղարի կօկարդաւոր գլխարկը ու հաստ ձեռնափայտը և առնելով իր թանգագին հիւրի բազուկը նստեցրեց նրան:

Գէորգի Միխայլիչը սիրում էր Ղազարի հետ պարապ ժամերին նստել — վեր կենալ գրեթէ ամեն օր նրանք մէկմէկու մօտ են լինում:

— Դէ ուր է, օղի ունի՞ս, եթէ ոչ գոյ, ե՛րթ և դնեա՛, — ակնոցների տակից չափեց իր ընկերօջը Գէորգի Միխայլիչը. յետոյ հանեց գրպանից կարմիր թաշկինակը, տարաւ քթին և մի

ուժգին փնչոցով թեթեացրեց իր քիթը ծանրաբեռնող հեղուկից ու նստեց, կանխապէս վեր քաշելով իր կարճ — կոլոդ բրիւկները:

— Ունեմ, ունեմ, նստէք, Գէորգի Միխայլիչ, այդպիսի հիւրերի համար կգտնվի... Ես ինքս ուզում էի այսօր ձեզ մօտ գալ, բայց նիստ կար, չկարողացայ. . .

— Խէ՛ր լինի, ի՞նչ կայ, — բարձրացրեց իր քիթը քարտուղարը և կտրված ուշադրութիւն ձևացաւ:

— Առանձին օչինչ, նստեցինք, ջուր ծծեցինք ու ցրվեցինք: Գործ էլ չկայ: Է՛, Գէորգի Միխայլիչ, ինչ ուզում են՝ անեն, մեզ ի՞նչ մենք պէտք է մեր գլխի ճարը տեսնենք, նրանց գեօրս ինչ. . .

— Հա՛, հա՛, ճիշտ է, ճիշտ, — ծիծաղեց քարտուղարը:

Ղազարը բացեց պահարանը, հանեց այնտեղից մի շիշ օղի և երկու ըմպանակ, մի կտոր պանիր, հաց և զրեց իր հիւրի առաջ:

— Խոյրեմ, — լցնելով բաժակները, առաջարկեց Ղազարը:

Գէորգի Միխայլիչը մի յախուռն արձակում գործելով՝ դատարկեց բաժակը մի անգամից, յետոյ իր երկու մատի ծայրերով վերցրեց մի

կտոր պանիր և, մեքենայաբար, թափ թալով, մօտեցրեց պատառն իր բերնին:

— Է՛հ, Ղազար, ծերացանք, բանից պրծանք, ատամներս բանի պէտք չեն, — մրթմրթաց քարտուղարը, — կովի նման արօջ ենք անում:

— Ինչո՞ւ շինել չէք տալիս, հիմա լաւ ատամնաբոյժեր կան:

— Թանգ է նստում, Ղազար, թանգ — փող կա՞յ որ... Հարկաւոր բանի չի հասնում, ուր մնաց որ... Ով ասի, չասի, դու խօս գիտես մեր կօնսիստօրի ռոճիկները: Է՛հ, Ղազար, 15 տարի է, որ այդ դործումն եմ, շարադրողն էլ ես եմ, պատահածի արտագրողն էլ, — տեսնում ես էլի, ամբողջ օրը շան քթէն ջուր եմ խմում, — բայց ո՞վ է դնահատում: Սչքից, արեւից ընկած ենք... Տեսնենք՝ նոր եպիսկոպոս գայ, ինչ կլինի, միտք ունեմ խնդրեմ, որ մի քիչ աւելացնի...

— Ճշմարիտ, սա ի՞նչ տեսակ բան է, որ մինչև օրս մէկը չի նշանակվում... Ես չեմ հասկանում, ի՞նչ են մտածում էջմիածնում — երկու տարի էլ թեմը թափուր թողնել կլինի... . .

— Է՛հ, հէ՛, հէ՛, — քրքջաց քարտուղարը, — խելքիդ ձիւն գայ, դեռ ջահլիլ ես, մեզ համար այդպէս աւելի լաւ: Գիտես, — լուրջ կերպով շարունակեց նա, — ինչ տեսակ եպիսկոպոսի ձեռ-

քի տակ կծառայես... Տեսնում ես, մաղերս ճերմակել են այդ դործում, մէջքս էլ ծռվել, էլի որ կողմը գցում ես, զրանց եղածը լաւ է, բայց չեղածն աւելի լաւ... և նա այդ վերջին նախադասութիւնը մի այնպիսի շեշտադրութեամբ արտասանեց, որ կարծես սրանով կամենում էր բացատրել իր ներքին անբաւականութիւնը: Հաւատացնում եմ քեզ ազնիւ խօսքով, — կրկնեց նա:

— Տեսնում եմ, տեսնում, — մխիթարեց Ղազարը քարտուղարին, — այժմ կառավարվում է էլի... . .

— Դէ է՛լ ինչ... Ս՛յ, անցեալ շաբաթ մէկին մետրիկական էր պէտք, տունս էր եկել, հարկաւոր էր մի քիչ հին մատեաններ քրքրէի, ձեռաց տուինք, ճշմարիտ է, սրա համար երեքանոց ձեռքիս ձխտեց, բայց որքան բանը թեթեւացրի... Եպիսկոպոս լինէր, չէր կարելի, ճաշից յետ էր, դէս-դէն — քարտուղարը ձայնի ելլէջով կամենում էր դործը չեղած տեղից ծանրացնել — մենք էլ, Ղազար, այդ տեսակ մարդկանց ձեռքին ենք նայում: Եթէ այսօր սրա քէֆին, վաղը մի ուրիշի խաթրին կկպչես, քաղցած կմնաս: Մենք էլ մարդ ենք՝ տուն, տեղ, կնիկ, երեխաներ, ութը բերան ենք, կերակրել է հարկաւոր... . .

— Ճիշտ է, ճիշտ է, ես մենակ հոգի եմ, ուռ-
ճիկն չի հասնում:

— Տեսնո՞ւմ ես... Բայց որ Աստուած կար-
ժանացնի, կպսակվես, երեխաների աէր կդառնաս,
այն ժամանակ անունս կտաս... Այ այդ բարա-
քաթը վկայ, որ խօսքումս սուտ չկայ... Նա
վերցրեց հացի կտորը:

— Ինչ անես,— Աստուած ողորմած է:

— Աղքատ մարդու զրուծեան մէջ թշնամիս
չլինի... Սուտ չի ասած՝ «շատը շատին, էշի
ոտերն աղքատին»:

Քարտուղարը չէր կարողանում հանգստանալ:
Ղաղարը, որպէս զի հանգստացնի Գէորգի Մի-
խայլիչի զայրոյթը, ածեց բաժակների մէջ օղի.
նրանք խմեցին: Քարտուղարը կրկին զլուխը
թափ տուեց:

— Աստուած ողորմած է,— աճապարեց սկսել
Ղաղարը, որպէս զի մի քիչ փարատի ընկերոջ
տխրութիւնը, — եպիսկոպոս կնշանակվի, ուռճիկդ
կլաւացնի: Աղօթենք, որ լաւ եպիսկոպոս նշա-
նակվի... :

— Ուր է, Աստուած բերանիցդ լսի, տեսնե՞ք:
Սուտ թէ ուղիղ, — մի քիչ հանգստանալով
շարունակեց Գէորգի Միխայլիչը, — տէր Մակարն
այսօր ասում էր, որ իբր թէ լուր կայ՝ Ոչխա-
րակերեանն է նշանակված... :

— Ո՞վ:

— Ոչխարակերեանը: Դու չես ճանաչիլ:

— Չեմ լսած:

— Տէրտէրն էր ասում, տեսնես, որ ծանօթ
եպիսկոպոսը զրեւ է:

— Բայց ի՞նչ տեսակ մարդ է:

— Ճանաչում եմ, եթէ սա լինի, լաւ է: Քսան
տարի սրանից առաջ նա սարկաւադ եկաւ այս-
տեղ: Ազիս մարդ է, հոգեւորականների ղաղըն
իմացող: Երանի թէ այդ լուրը ճշտվէր. ո՞ւր է,
բախտ ունենք որ... :

Ղաղարը մի բաժակ էլ ածեց: Երկուսն էլ
անխօս դատարկեցին բաժակները և կրկին շա-
րունակեցին իրանց խօսքն ու զրոյցը: Գէորգի
Միխայլիչը հանեց իր գունաւոր բաճկոնակի աջ
զրպանից մի փոքրիկ տուփ, խփեց իր ձախ ձեռի
կողքով, որպիսի գործողութիւնից յետոյ բաց-
վեց տուփի բերանը և մի բռունցք քթի թամ-
բաքու վերցնելով, սկսեց լցնել իր քիթը այն-
պէս, ինչպէս լցնում են կանաչ դղումի տօլման,
սրա հետեւանքն այն եղաւ, որ Գէորգի Միխայ-
լիչը սկսեց շարունակ փռշտալ:

— Եթէ Ոչխարակերանը լինի, շատ լաւ է, —
փռշտալով կմկմաց քարտուղարը, — այ, Ղա-
ղար, այն ժամանակ քո բանը զլուխ կգայ... :

Գիտես, Ղազար, — յանկարծ լուրջ կերպարանք ընդունեց քարտուղարը, — հս այսօր յատկապէս հենց սրա համար էլ եկել եմ. ինչպէս խնդրել էիր, այնպէս էլ խօսեցի տէր Մակարի հետ...

— Յետոյ... ի՞նչ է ասում, — ընդհատեց Ղազարը:

Գէորգի Միխայլիչը մի զոյգ լաւ փռշտաց, ապա խօսեց.

— Տեսնում ես, որ լինում է, իմ ջախտս ջախտ է հա՛մ, իմացիր: Նրա բերանի եղանակն այն էր, Ղազար, որ եթէ մէջ տեղ օրինաւոր մարդ ընկնի, բան դուրս կգայ: Ձե՞ս իմանում նրա փորացաւը... Այս բանն ունի՞ս, ես քեզ համար խօսեմ և գլուխ բերեմ... Քարտուղարն այս ասելով բոլոր մատը տարաւ ցուցամատի ծայրին, շփելով նրանց, կամեցաւ տեսականապէս լրացնել իր միտքը: Այդ միջոց նրա ձախ աչքի կոպը փակվեց, իսկ աջինը լայնացաւ և և նրա հայեացքն ընդունեց մի խորհրդաւոր արտայայտութիւն: Այս էլ ասեմ, — շարունակեց նա, — խօսքը մեր մէջ մնայ՝ ամեն բան նրանից է կախված հա՛մ...

Եւ Գէորգի Միխայլիչն ուժգին կերպով զկրօտաց, յետոյ հանեց իր թաշկինակը և նորից դատարկեց իր բաղմապարունակ քիթը:

— Այո՛, այո՛, այդ ես դիտեմ, և այժմ միտք ունեմ օրինաւոր կերպով գործը սկսելու: Բայց ես ձեզ դարձեալ կխնդրեմ, վրաս չեմ թողնիլ աշխատէք, աշխատէք...

Ղազարը ծածկեց իր հօրեղբօր հետ խօսածը քարտուղարից: Նա կամենում էր, որ սա ևս նրանից անկախ իր օգտին աշխատի: Նա համոզված էր, որքան շատ կողմից և զանաղան մարդիկ խնդրեն, այնքան լաւ: *Масломъ кауы не уцорочууае*, — անցաւ նրա մտքով ռուսական առածը: Յետոյ նա կրկին լցրեց բաժակները:

— Ինչ կ'ս անում, շատ կլինի, — թաշախուստ արեց քարտուղարը:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, Գէորգի Միխայլիչ, մի ասա թէ շիշը դատարկվում է, ես մէկն էլ ունեմ:

— Դէ, Աստուած գործդ աջողեցնի, — բարեմաղթութիւններ անելով վերցրեց ըմպանակը քարտուղարը:

— Բայց մի բան ևս, Գէորգի Միխայլիչ, — ցած դնելով բաժակը խօսեց Ղազարը, — Խիստ պէտք է պահպանել, լաւ աղջիկ չունի՞ս...

— Էհ, դու էլ բան ասար, ես էլ սպասում էի, թէ ինչ պիտի ասես... Երկնքում այնքան

աստղ չկայ, ջրումն էլ՝ ձուկ, որքան մեղանում
աղջիկ կայ... Քար դրես, աղջկայ վրա է ընկնում,
ասում ես աղջիկ չկայ, ի՞նչ տեսակ մարդ ես...

Եւ նա սկսեց ցինիկական կերպով քրքջալ։
— Բայց զարմանալի է, որ ես ոչ մի աղջիկ
չեմ ճանաչում։

— Բերանդ բայ տղայ ես, դու ինչ մարդ ես
որ, ես քո ժամանակ, խմանում ես, ինչ էի՝ օհ,
հօ, հօ, չախմախի քար, աչքից պեծ էի թըռ-
ցնում, աղջկերքը ձեռքիցս զար էին եկել... Ի՞նչ
ես քնում... Սյնքան ման ես գալիս, աղջիկ չես
տեսնում։

— Որտեղ եմ գնում ո՞ր... .

— Ը, ինչ ասեմ՝ այ աղջիկ Առիւծեանի
տանը, Վարդուհին, նրանից էլ լաւ աղջիկ, ա՛ռ
էլի... .

— Նրան չեն տալ։

— Ինչ կասեն, որ չեն տալ։

— Սյնալիսի տեղ ձեռք ձգել... .

— Իր աղջիկը խօ չէ... .

— Ճշմարիտ, դա ո՞ւմ աղջիկն է որ... .

— Ես նրա հօրը ճանաչում էի, — համարեա
թէ շարունակեց նախկին նախադասութիւնը
Գէորգի Միխայիլի, — բողկ օրհնող Իսայ կա-
սէին... Սյդ աղջկայ մօր մահից յետոյ Առիւծ-

եանը վերցրեց իր մօտ։ Սյդքան նրանց տուն
գնում ես, չե՞ս խմանում։

— Որ ասեմ՝ մուշտարիի աչքով չեմ նայել...
Շատ անգամ նա չի էլ դուրս գալիս... .

— Հա՛, հա՛, նա համեստ աղջիկ է... Մօրը
տես, աղջկան ա՛ռ. մայրը, ողորմի իրան, աղքատ
էլ է լինէր, պատուական կին էր, իր ժամանա-
կին լաւ ապրած, օրինաւոր տուն ու տեղի տէր։
Յետոյ՝ մարդից յետ՝ տները խեղձի ձեռքից
քաշեցին — այդ անիծած վաշխառուների ձեռք
մարդ ոչ ընկնի, վերջին շապիկդ հագիցդ կհա-
նեն. տները զրաւ էր դրած Զինաստանեանի
մօտ և հենց այնպէս ճաքեց — վերջերս այնպէս
նեղութիւն էր քաշում, որ ասեղ - թել քաշե-
լով էր ապրում, խեղճ կինը այդպէս նեղութեան
մէջ էլ մեռաւ... Սյդ շատ տարվայ բան չէ,
սուտ չասեմ՝ երեք տարի, աւել պիտի չլինի
մօր մահը... Զարմանալի մարդ ես, մի՞թէ մի օրից
մի օր չես հարցրել, թէ արջ ե՞ս պարաշնում,
ոյի՞ն ես հանում... .

— Զէ, յարդդ վկայ, որ չգիտեմ, միայն այս-
քանը գիտեմ, որ աչքի լուսով աղջիկ է երևում։

— Հա՛, մայրն էլ տեսուք կին էր, իր ժամա-
նակին հարիւրի մէջին մի հատ աղջիկ էր։
Խփիր, Ղաղար, զլխին, տա՛ր... .

— Բայց փող բան հաւատա չե՞ լինիլ...

— Այս չեմ իմանում,— բարձրացրեց իր աչքերը Գէորգի Միխայիլիչը,— հօրից, ինչպէս ասացի, բան չե մնացել, բայց թէ որ Առիւծեանը կտայ, չգիտեմ:

— Սա դրա ի՞նչն է ախր...

— Էշեկիմ դուրդ դայիսի, հեռաւոր ազգականի աղջիկն է, այն էլ կնոջ կողմից, բայց փող տալ ուղենայ՝ կարող է, սա էլ որ կայ՝ լաւութիւն է... Կարծում եմ, կտայ, նա այն տեսակ մարդ չէ, լաւութիւն անող, աղով-հացով մարդ է: Ինչ խելքի մարդ ես, փորձիր, տես, չեղա՞ւ՝ ուրիշ տեղ ձեռք կձգենք...

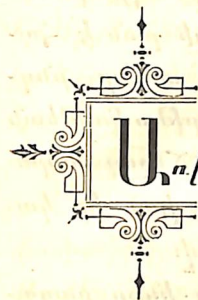
— Այո՛, կփորձեմ, հօրեղբօրս կասեմ...

— Այ՛ լաւ բերար, տես կասեմ չէ՞, շատ լաւ է, շատ լաւ:

Հազարն ընկաւ խոր մտածմունքների տակ:

Գիշերվանից արդէն բաւականին անցել էր, փողոցներում աղմուկը դադարել, պատուհանի տակից մէկ-մէկ լսվում էին գիշերապահների չիկչիկոցը և աշնանային քամու մռնչոցը: Չնայելով այդ տարածամին, երկու նիզակակիցները դեռ շարունակում էին նստել օդու շշի առաջ և կեանքի խնդիրների շոշափում:

7.

Առիւծեանը բնակվում էր մի մեծ տան մէջ, որ գտնվում էր քաղաքի յայտնի փողոցներից միում: Սա մի մեծ քարեայ շէնքս էր, որ աչքի էր ընկնում իր արտակարգ ճարտարապետութեամբ: Տան անկիւնները, պատուհանները զարդարած էին զանազան նախշերով: Տան մէջ տեղում, գլխաւոր դռան առաջ, արձանանում էին երկաթեայ սիւնները, որոնց վրա յենվում էր մի գեղեցիկ բալիօն: Ընդհանուր ճաշակաւոր համախմբման մէջ մի մռայլ զիծ կազմում էր նրա տան առաջը հոսող վտիտ առուակը, որ, իսկապէս ասած, նմանում էր մի ցամաքած ձաճճի: Քիչ չէր զրգռում մարդու ճաշակը և նրա տան կողքում փռված պարտէզն իր թողած դուրսութեամբ: Առհասարակ, քաղաքացիները մի տեսակ անտարբերութեամբ են վերաբերվում բուսականութեան: Շատ շատերի բազում չէք գտնիլ մէկ հատ ծառ, եղածներն էլ համար-

վում են մի տեսակ բան, որ կարող է լինել, կարող է և չլինել: Այդպիսի մի ծառայութիւն էր անում և Առիւծեանի պարտէզը: Գոյութեան օրվանից նա գրեթէ մի աննկատելի բան է համարվել: Առհասարակ Առիւծեանի տունը, ընդհանուր առմամբ, չնայելով իր փարթամութեան և հոյակապութեան, մի ծանր և ճնշող տպաւորութիւն էր գործում մարդու վրա իր կատարեալ խորհրդաւոր արտաքինով:

Մի կիրակի օր էր. Առիւծեանն ինքը բացակայում էր տանից: Նրա փառաւոր դահլիճում նստած էին երկու կին: Մինը՝ ա. Սրբուհին, ուրախ և աշխուժով խօսում ու ծիծաղում էր, իսկ նրա առաջ նստած օրիորդ Վարդուհին լուռ էր և հոգստոված: Սրբուհու իւրաքանչիւր ժպիտը մի առանձին գեղեցկութիւն էր պարգեւում նրա մոյզ գուրեկան երեսին: Այդ սիրալիւր ժպտի մէջ արտայայտւում էր մի ինչ որ հրապուրող, գրաւող և դէպի իրան քաշող ոյժ: Իսկ Վարդուհու վաշտնած երեսն արտայայտում էր վիշտ, երբեմն յուզմունք, որի հետքերն աշխատում էր նա ծածկել ուրախ, բայց շինծու ժպտով:

— Ես չեմ կարողանում հասկանալ, թէ ինչու համար դու չես ուղղում մասնակցել մեր ներ-

կայացման: Ես կարծում եմ, որ դա մի այնպիսի գործ է, որին մենք պիտի ամենայն սիրով և պատրաստականութեամբ աջակցենք, — ասում էր Սրբուհին և ոգևորված կերպով աշխատում էր նկարագրել թատրոնի նշանակութիւնը և համոզել Վարդուհուն, որ սա յանձն առնի մասնակցել իր կազմելիք ներկայացման:

— Այո, այո, գիտեմ, բայց ես չեմ կարող մասնակցել, — միւսնոյն հաստատականութեամբ մերժեց Վարդուհին ընկերուհու խնդիրը:

— Դասակարգային հայեացքներին, դարեւոր փտած շրջաններին մենք պէտք է ուշադրութիւն չդարձնենք, եթէ սր մեզանում որոշ շրջանի օրիորդները չեն մասնակցում, նրանք ունեն իւրանց հայեացքները, այդպիսիների վարմունքը մեզ օրինակ չի: Կարող, մենք պիտի... Տիկինը լռեց, նրա ձայնը, կարծես թէ, հատկեց, բայց այդ միայն մի բույժ. նա ուղղում էր շարունակել, ինչպէս Վարդուհին սկսեց.

— Գիտեմ, գիտեմ, — ասաց նա, — և մի՞թէ դու կարծում ես, որ ես եթէ չեմ մասնակցում և այդ այն պատճառով, որ նախապաշարված եմ. . .

— Այդ չէ՞, — ուրախացաւ Սրբուհին, — ուրեմն. . .

— Այնպէս, ինքս էլ չգիտեմ, չեմ կարող տրամադրված չեմ:

Վարդուհին երկիւղով նայեց Սրբուհուն և կարծես թէ կամեցաւ յայտնել նրան պատճառները, բայց կրկին լռեց:

Սրբուհին այն կանանցից էր, որոնց համար բաւական են թեթեւ առիթներ, որպէս զի չվրիպին նրանց նկատողութիւնից մարդուս հոգեկան տատանումները: Նա իսկոյն նկատեց, որ Վարդուհու սրտում կայ մի բան, որ չի տրամադրուած նրան մասնակցել, բայց թէ ի՞նչ էր «այդ», նա դեռ չէր կարողանում հասկանալ:

Այդ միջոց ներս մտաւ Առիւծեանը:

— Ես ինքս կ'իսնդրեմ,—բարձրացաւ իր տեղից Սրբուհին, տեսնելով Առիւծեանին:

— Ի՞նչու մն է բանը,—բարեկեց Առիւծեանը, Սրբուհու վրա մի խորհրդաւոր, իւղալի հայեացք դրելով:

— Բանը նրանումն է, որ ես խնդրում եմ օրիորդին մասնակցել մեր ներկայացման... .

— Ինչպէ՞ս, դուք ներկայացում էք կազմում,—մի առանձին հետաքրքրութեամբ հարցրեց Առիւծեանը:

— Այո՛, բարեգործական նպատակով կազմվում է ներկայացում, և ես խնդրում եմ Վար-

դուհու մասնակցութիւնը, բայց նա մերժում է:

— Ինչո՞ւ,—հարցրեց Առիւծեանը, մի փորձ-նական հայեացք դրելով Վարդուհու վրա:

— Չեմ ուզում,—պատասխանեց օրիորդը մի այնպիսի յուզմունքով, որ Սրբուհին նկատելով այդ անբաղաքավարութիւն համարեց առարկել:

— Խնդրեմ դուք սրան մի քիչ շարժէք, տ. Սրբուհի, դարձաւ Առիւծեանը տիկնոջը, — չգիտեմ ի՞նչ է եղել այդ աղջկան, մանաւանդ այդ շաբաթ, ո՛չ խօսել է ուզում, ո՛չ տանից է դուրս գալիս: Մի քիչ սրան շարժեցէք, դուք կանայքդ մէկ-մէկու լեզուն աւելի լաւ կ'հասկանաք, քան թէ մենք տղամարդիկս:

— Միծաղէք, ծիծաղէք... . նեղացաւ Վարդուհին և շուռ տուեց իր երեսը:

— Չէ, ճշմարիտ, սրան ճանաչել չի լինում, մեր առաջվայ Վարդուհին ո՞րտեղ, հիմիկվանն ո՞րտեղ... . Դուք զբաղվեցէք, համոզեցէք, համոզեցէք մասնակցել, իսկ ինձ ներեցէք, ճարտարապետը դուրսը սպասում է, ես մի րոպեով եկայ տուն մի քանի հարկաւոր թղթեր վերցնելու...

— Դուք խօսէ՞ք չէ՞ք,—հարցրեց Սրբուհին:

— Ինչ էք ասում, տիկին, ես ինքս եմ խնդրում, որ համոզէք մասնակցել... . Ի՞նչպէս կարելի է այդ տեսակ կանանց խնդիրը մերժել... .

Եւ Առիւծեանը կրկին մի իւղալի հայեացք
զցելով Սրբուհու երեսին դուրս եկաւ դահլիճից:

— Տեսնում ես, նա թոյլ է տալիս, — ասաց
Սրբուհին Առիւծեանի դուրս գալուց յետոյ:

— Դու նրան չես ճանաչում... Եւ նա այդ
արտասանեց մի այնպիսի շեշտադրութեամբ, կար-
ծես, կամենում էր այդ ձեռով արտայայտել բա-
ռերի անորոշ իմաստն և իր սիրտը յուզող
գաղտնիքը, բայց տեսնելով Սրբուհու խիստ
զարմացական հայեացքը, Վարդուհին աշխատեց
իր յուզմունքը ծածկել շինծու աշխուժով:

Նա մինչև անգամ ժպտաց:

— Դու, ճշմարիտ որ, Վարդուհի, մի ինչ որ
անբաւականութեամբ ես վերաբերվում քո ազ-
գականին, մինչդեռ նա քեզ հետ այդպէս սիրով
է վարվում:

— Այո, այո, սիրով է վարվում, — ինչպէս
արձագանդ կրկնեց Սրբուհու ասածները Վար-
դուհին:

— Վարդուհի, մի բան ունես, որ ծածկում ես
ընկերուհուցդ: Ասա, գուցէ ես կարող եմ օգնել...

— Օգնե՞լ... ոչ, ոչ... Ի՞նչ կայ, որ դու կարո
ղանաս օգնել...

— Բայց քո խօսքերի մէջ մի տեսակ խոր-
հրդաւոր ակնարկներ է նկատվում— և այդ բա-

ները տեսնելով, ես գալիս եմ այն հղբակացու-
թեան, որ դու իսկապէս ունիս մի ինչ որ վիշտ,
բայց և ծածկում ես ինձանից... Դու ծածկում
ես ինձանից քո գաղտնիքը... Դու սիրահարված
ես. — ամաչում ես յայտնել ազգականիդ, այն
ժամանակ ես կխօսեմ քո տեղ...

— Ես սիրահարված... և Վարդուհին դառն
կերպով ժպտաց: Այդ անյոյս ժպիտն աւելի
զրաւջութիւն, աւելի դիւրեկանութիւն պարզե-
ւեց նրա չքնաղ երեսին:

— Ես քեզ հաւատացնում եմ, — յանկարծ
բացականչեց նա, — հաւատացնում եմ, որ այդ-
պիսի բան չկայ... Դու էլ՝ նրա խօսքերի վրա
հիմնվելով, ի՞նչ եղբակացութիւնների ես գալիս...

— Բայց քո ձայնը, քո երեսը բոլորովին
ուրիշ բան են ասում: Չէ, դու սիրահարված
ես, — բացականչեց Սրբուհին, — լաւ ի՞նչ կայ որ,
միթէ սա դատապարտելի երեղթ է... Ես ինքս
էլ սիրահարված եմ մարդու գնացել... Մինչև
անգամ, եթէ ուզում ես իմանալ, ես ընդունում
եմ, որ սա է միակ ուղիղ ճանապարհն, որ
մարդուս խոստանում է ամուսնական երջանկու-
թիւն, մի բան, որ մեր ժամանակ այդպէս ու-
նակոխ է եղած... Ասա, ո՞վ է քո սրտի ընկերը...

— Ո՞վ է իմ սրտի ընկերը— ոչ ոք...

Սրբուհին շատ զարմացաւ նրա կամակորութեան վրա: Նա մինչև անգամ այդ վարմունքը համարեց դաւաճանութիւն դէպի ընկերական զգացմունքները:

Տիրեց միջոց լռութեան:

— Սյդ թող: Պատմիր ինքդ, թէ ինչպէս եղաւ քո ամուսնութիւնը: Մեր պատահելուց յետոյ, չնայելով որ անցել է երեք ամիս, և դու ինձ քո մասին ոչինչ չես պատմել, մինչդեռ ես քեզանից քանի անգամ հարցրել եմ...

Վարդուհին շատ ուրախացաւ, որ գտաւ խօսքի նիւթ, որով կարող կլինի Սրբուհու հետաքրքրութիւնն ուրիշ կողմը դարձնել:

— Ես եմ ծածկե՞լ օ, ո՛չ — ես, երևի, չեմ հասկացել, որ քեզ այդ բանը կհետաքրքրէ... Ուսումնարանից յետոյ մենք քեզ հետ այնքան երկար ժամանակ չենք պատահել, և այդքան ժամանակում այնքան բան է պտտվել, որ ինչպէս մեր պառանքներն են ասում, մի օր, մի գիշեր պատմես, պատմելու բան կայ... Ասեմ, ասեմ, թէ ինչպէս ես պատահեցայ ամուսնուս հետ: Դա շատ սովորական կերպով եղաւ: Դու գիտես, որ գիմնազիօնում արդէն շատ սէր ունէի դէպի մանկական թատրոնը և ես մեծ սիրով մասնակցում էի դպրոցական հանդէսներին ու ներ-

կայացումներին: Աւարտելուց յետոյ ինձ առաջարկեցին մասնակցել ներկայացման: Ծնողներս թոյլ տուին... Սյստեղ կար մի երիտասարդ, որ նոյնպէս մասնակցում էր ներկայացումներին... Մենք, ինչ ասել կուզի, ծանօթացանք: Յետոյ, ինչպէս որ լինում է սովորաբար, մենք տեսութիւններ ունեցանք...

— Եւ դու չէիր վախում. — ընդհատեց Վարդուհին մի առանձին հետաքրքրութեամբ:

— Ինչե՞ց:

— Չէ՞ որ կարող եմ խաբել...

— Խաբե՞լ... Հա՛, հա՛, հա՛... ծիծաղեց Սրբուհին, — իմ ամուսինը... դու նրան դեռ չես ճանաչում, Վարդուհի:

— Չգիտեմ, բայց տղամարդկանց հաւատալ...

Սրբուհին մի փորձնական հայեացք դրեց Վարդուհու վրա, յետոյ շարունակեց.

— Սյո՛, խաբվելն այդպիսի դէպքերում դժուար է, բայց մինչև տեսութիւն նշանակվելը չէ՞ որ կարելի է մարդուն ճանաչել: Չգիտեմ ով ինչպէս, բայց ես կարողանում էի նկատել... Վերջապէս, սիրտը սիրտ է ճանաչում... Ես, կարծում ես, կվճռվէի տեսութեան, եթէ չհամոզվէի նրա ճշմարիտ զգացմունքների մէջ... Վերջապէս, մեր տեսութիւններն ուրիշ բնաւո-

բաւթիւն ունէին: Մենք միայն խօսում էինք, ծիծաղում էինք... Զգիտեմ, ի հարկէ, ես ինչպէս կ'երաբերվէի, եթէ նա այլ կերպ վարվէր ինձ հետ, բայց նա ինձ հետ վարվում էր շատ աղ- նիւ, շատ քաղաքավարի, ոչ մի աւելորդ խօսք, ոչ մի ակնարկ ես նրանից չեմ լսել: Մի անգամ միայն մնաս բարեկէլ ժամանակ նա իմ ձեռքս սեղմեց, բայց և այդ ևս այնպէս աղնիւ կերպով, որ ես տեղիք չգտայ նրա այդ արտայայտած զգուանքին հակառակել: Սրանից յետոյ նա շու- տով առաջարկութիւն արաւ...

Այդ պատմութեան ժամանակ Վարդուհին հաղիւ կարողացաւ զսպել իրան: Նա քիչ մնաց, որ լաց լինի...

Վերջերս մի ինչ որ վիշտ ընկծում է նրա սիրտը և ամեն մի այդպիսի բուսումնաւորում նա որ- քան տանջանք, որքան կսկիծ է զգում իր մէջ: Սրանով աւելի ու աւելի է նա տապակվում, երբ պատահում է իր ընկերուհու հետ: Նա յիշում է — Սրբուհին դիմնադիտում համար- վում էր հասարակ զեղեցկութեան տէր աղջիկ և նա այժմ այդպէս աջող ընտրութիւն է ա- րել, իսկ ինքը, որ զեղեցկութիւնով յայտնի էր դասարանում՝ մինչև այժմ մնացել է օրիորդ... Վարդուհին նախանձոտ չէր, բայց այդ խնդրի

առաջ որ օրիորդն է անտարբեր մնում: Արդեօք կարող է Վարդուհին երբ և իցէ ամուսնանալ և ամուսնական քաղցրութիւնը նոյնպիսի եր- ջանիկ կերպով վայելել, ինչպէս Սրբուհին: Վարդուհին առաջ այդ բանի վրա չէր մտա- ծում, բայց Սրբուհու հետ մօտենալուց յետոյ նրա գլխում այդ խնդիրը մի պատկառելի տեղ է բռնում: Տարիներով բաժանվելուց յետոյ, երեք ամիս սրանից առաջ նա պատահեց Սրբու- հուն թատրոնում — և ահա այդ օրից տիկնոջ իւրաքանչիւր այցելութիւնից յետոյ նա զգում է իր սրտում մի տեսակ խեղդոց... Ինչպէս սա, Սրբուհին, ուրախ է, երջանիկ և դո՛ւ իր վի- ճակից... Իսկ ի՞նքը... Մանաւանդ այսօրվայ խօսակցութիւնից յետոյ նա այնպէս ընկաւ հոգւով, այնպէս յուսահատվեց, որ քիչ մնաց արտասվի... Նա առաջին անգամ նայեց իր ետեւ, աչք գցեց անցեալին... մի հատ միսթարական երեւոյթ, մի փայլուն գիծ նա չյիշեց անցած - դնացածից... բացի որ այդ անցեալը դառնում է պատճառ նրա օրէջքի աճող վշտին, օրէջքի սպանող հոգսին...

Նա չասաց իր ընկերուհուն պատճառները, բայց թեթեւացրեց արդեօք սրանով իր սիրտը: Նա տեսնում է, որ իր ընկերուհին մինչև ան-

գամ վերաւորվում է այդ բանից, թէ՛ և ձև ցոյց
 չի տալիս, բայց և այնպէս Վարդուհին մասնա-
 կից չի անում նրան իր վշտին, չի բացում իր
 սիրտը: Նա միայն յանձն առաւ գնալ Սրբու-
 հու հետ փորձ և այդ ևս արաւ մասամբ այն
 մտքով, որ կարծում էր, թէ սրանով մի քիչ
 կփարատի իր տխրութիւնն ու վիշտը:

Ե.

Քաղաքի մէջ աղքատութիւնն օրէ-
 ցօր հսկայական քայլերով կաղ-
 մալուծում էր հասարական
 կեանքը:

Աղքատութիւնն—այդ սարսափելի թշնամին,
 որին ենթարկված է մեր եղբայրների մեծամաս-
 նութիւնը, ըմբռնելի՞ է արդեօք նրանց համար,
 որոնք բախտի բերամբ հրաւիրված են աւելի
 բարեկեցիկ վիճակի մէջ ապրելու, աւելի բախ-
 տաւոր աստղի տակ երջանիկ օրեր վայելելու:
 Արդեօք սրանք ուղղում են հասկանալ, թէ որքան
 ծանր ու կործանիչ են այդ մարդկութեան
 թշնամու ճնշող հարուածներն և որքան կորս-
 տաբեր ու անողոք մեր եղբայրների հաւնար:

Մի կերպ այդ աղքատը ձգտում է թօթափել
 իր վզից ճնշող լուծն, ուղղում է մի քիչ ազատ
 շունչ քաշել, բայց նրան ճանապարհ չեն տա-
 լիս և դեռ ամեն մի յարմար ընկնում կրկնում
 են՝ «վերմակիդ դեօրա ոտդ ձգի՛ր»...

Ո՛րքան այդ թշուառ արարածն աչքը ծռած
 նայում է իր բախտաւոր եղբօր վրա, նտխան-

ձուժ նրա վեճակին, բայց ինչով նա կարող է
դուրս գալ իր նեղ դրութիւնից:

Նա, այդ մարդկութեան աչքից ընկած եղ-
բայրը, բանում է, նա գործում է, տարի-տա-
րիներով արիւն-քրտինք է թափում— բայց
դարձեալ իր ամբողջ կեանքի մէջ մի օր, մի
ժամ աչք չի բացում իր թշուառ դրութիւնից
և շատ անգամ ընկնում է նրա կործանիչ հա-
րուածների տակ:

Աղքատն ունի զաւակներ, աղքատն ունի
աղջիկ և նա, այդ աղքատը, ուզում է իր որ-
դուն կրթութիւն տալ— որքան դառն աշխա-
տանքով է նա այդ ձեռք բերում: իր աղջկան
պիտի մարդու տայ, բայց ո՞վ է դնահատում
նրա աղջկայ գեղեցկութիւնը, խելքը, նոյն իսկ
պատահական կերպով ձեռք բերած ուսումը,
քանի որ նա չունի փող, չունի օժիտ... Եւ
քանի-քանի այդպիսի խեղճեր իրանց յոյսերը
կտրած՝ իրանց ապագան օրինական ճանապար-
հով տնօրինելուց ընկնում են ասպարիղից,
ընկնում են ուղիղ ճանապարհից, ընկնում են
մարդկութեան աչքից:

Իսկ հասարակաց կարծիքը:

Նա իր խիղճը մաքրելու համար մի քանի
կօպէկներ շարժում է սրանց առաջ, որպէս զի

սրանք նրա գլուխն ազատ պահեն: Նա հանգըս-
տանում է նրանով, որ ունի դիցուք մի ինչ որ
հիմնարկութիւն, իրան գլուխ ունենալով աղ-
քատների դրութիւնը քիչ մանող հարուստ
«խնամատարներ», բայց սա որքան է արդա-
ւայեանում ներկայի բարդ պահանջները, — մենք
հետաքրքրվում ենք արդեօք:

Բաւական է արդէն, որ այդ տեսակ հիմնար-
կութիւնները գործեն խնայողութեամբ, տնտե-
սաբար և որքան կարելի է քիչ թունաւորեն
մեր հանգիստ ժամերն իրանց նեղութիւններով...

Բայց անդուծ թշնամին տարի-տարիներով
զոհե՞ր է որ կլանում է:

Աղքատութիւնն օրէցօր սաստկանում է:

Ահա այդ տեսակ թշուառութիւնների զոհ
եղած է և օրիորդ Վարդուհին, Առիւծեանի
հեռաւոր ազգականի աղջիկը: Երեք տարի սրա-
նից առաջ Վարդուհին զրկվեց իր մօրից (իսկ
հօրից դրանից էլ առաջ): Ահա այդ օրվանից
որքան արկածներ, որքան պատահարներ է գալիս
Վարդուհու գլխին: Նա տեղափոխվում է իր
միակ ազգականի՝ Առիւծեանի տունը: Ընդհա-
նուրի հետաքրքրութիւնը բաւականացրած էր
նրանով, որ Վարդուհու համար սա մի կատա-
րեալ բախտաւորութիւն էր: Ո՞վ դիտէ ո՞վ

նրան կհասնէր օգնութեան, ո՞վ գիտէ ինչ չափով մեր հիմնարկութիւնները մարդկութեան արժանի ձեռք կկարկառէին նրան: Իսկ այդ տանը նրա ապագան նախանձելի կերպով ապահոված է: Մշտական վարդապետն յոյսերով էր տոգորված և Վարդուհին... և այդպիսի յոյս նա իր մէջ փայփայեց մի ամբողջ տարի:

Բայց ե՞րբ է թշուառը դիւրութեամբ օգնութիւն ստացել ունենորից, ե՞րբ է անդօրը պաշտպանվել իր ուժեղ եղբօրից, ե՞րբ են աղքատի յոյսերն արդարացի:

Սյգպէս եղաւ և Վարդուհու վերաբերմամբ: Մի տարի անցած նա ստիպված եղաւ իր արդար յոյսերը ցնորքների սահմանը դրել: Իսկ այժմ Վարդուհին համոզված է, որ նրա դուրս թիւնը ներկայումս աւելի քան անտանելի է: Միակ առաւելութիւնը, որ նա այստեղ գտնում է, այդ այն արտաքին փարթամութիւնն է, որով շրջապատել է նրան Առիւծեանը, բայց նա ամենայն ուրախութեամբ կփոխէր այդ արտաքին շքեղութիւնը մօր տան նախկին չքաւորութեան հետ...

Բայց արդէն ո՞ւր է, անցածը անցած է:

Սյգմ մի ճիճու կրծում է նրա սիրտը, մի ինչ որ ներքին անբաւականութիւն տալն ու վրա է անում նրա հոգեկան անդորրութիւնը:

Ոչ ոք չգիտէր Վարդուհու տխրութեան պատճառները, նոյն իսկ նրա մօտ ընկերուհին՝ տիկին Սրբուհին: Բայց որ մի ցաւ, մի գաղտնիք կար նրա սրտում, այդ երեւում էր նրա մշտական վշտալից աչքերից և մտածողական հայեացքից: Նա մի անորոշ երկիւղով է վերաբերվում թէ այն տնին, որտեղ ապրում է և թէ իր անձին: Վարդուհին մի վախկոտ աղջիկ է: Նրա անորոշ վիճակը և որբ մնալը փշրեցին նրա մէջ ամեն մի կամք և այժմ, ջնայելով իր 18 տարեկան հասակին, նա շատ վաղաժամ մաշված և աւելի հասակաւորներին յատուկ հոգսով բռնված է երեւում:

Մանաւանդ նրա վրա շատ վատ է ազդում Առիւծեանի ներկայութիւնը: Այդ մարդու սիրալիր վերաբերվելը նա տանել չի կարողանում: Վարդուհին քանիցս անգամ կամեցել է այդ մարդու դէմ մի մերժողական ցոյց անել, բայց լինելով բնութիւնով հանդարտ և երկչոտ, ուստի և խիստ վախենալով, չի վստահացել: Մի շաբաթ սրանից առաջ, երբ Առիւծեանը վերադառնալով տուն ընտրութիւնից, ուրախ-ուրախ մօտեցաւ նրան և սկսեց համբուրել, Վարդուհին հենց այդ ժամանակ մտածեց դիմադրել, բայց քաջութիւն չունեցաւ այդպիսի քայլ անելու:

Կտորված սիրտ:

և, ինչպէս միշտ, ենթարկվեց նրա գգուանքնուներին և գուրգուրանքներին:

Բայց այժմ ամեն մի այդ տեսակ բուսակները, տեսարանները Վարդուհու հոգեկան աշխարհում մի տեսակ սարսափ և ցնցում էին առաջ բերում:

Այո, որքան ծանր, որքան անտանելի էին թւում այն բուսակները, երբ մօտենում էր Առիւծեանի տուն գալու ժամանակը: Ամեն մի պատահական ձայն, ամեն մի դռան ծռնչոց լսելուց յետոյ Վարդուհին ցնցվում էր և դողդողում: Նրան թւում էր, որ իւրաքանչիւր շարժումից յետոյ կգայ նա, որին նա տեսնել չի ուզում, որից նա դողում է և որին նա համարում է իր թշուառութիւնների պատճառ: Եւ ամեն երեկոյ, երբ Առիւծեանը լինում է տանը, Վարդուհին ամբողջ ժամանակ անցնում է երկիւղով և դիշերները լուսացնում է ահ ու դողով:

Բայց ոչ մի դիշեր այնպէս վշտացած չվերադարձաւ տուն Վարդուհին, ինչպէս փորձի գնացած երեկոն: Գնալուց նա կարծում էր, որ այնտեղ մի քիչ կբացվի, մի քիչ կփարատի իր տխրութիւնը, բայց եղաւ հակառակը. մասնակցողների ուրախ երեսները, ընկերուհու սիրուն խաղը նրան թեքեցին աւելի վատ տրամադրութեան...

Նա յուսահատված անց ու դարձ էր անուժ իր ննջարանում իր երեակայութիւնը, իր ուշադրութիւնը սրած... Իւրաքանչիւր բուսակ յետ էր դառնում և ինչպէս վտանգի առաջ վայր թռչում:

Ահ ու դողով նա հանեց իր լիֆը և պատրաստվեց քնելու: Նա հազիւ նստեց մահճակալի վրա, ինչպէս բացվեց դուռը և ներս մտաւ Առիւծեանը:

Վարդուհին ցնցվեց և մի դող անցաւ նրա մարմնով:

Առիւծեանն առանց տատանվելու նստեց մահճակալի վրա և պատրաստվեց վերցնել օրիորդի ձեռքը: Վարդուհու ձեռքը բաց էր մինչև կրօնիկը և նրա սպիտակութիւնը ու լի կեանք արտայայտող թարմութիւնը այն աստիճան շանթեցին Առիւծեանին, որ արիւնը նրա գլուխը տուեց և նա իրան մոռանալով սկսեց համբոյրներ դրոշմել օրիորդի ձեռքի վերին մասի վրա:

Վարդուհին յիտ քաշեց ձեռք: Նա կարծես նոր դգաց իր անյարմար դրութիւնը: Նա վեր կացաւ, վերցրեց ապրշումի շալը և պինդ փաթածվեց նրանով:

— Այդ ի՞նչ է նշանակում, սիրելիս, — բորբոքված և խղված ձայնով հարցրեց Առիւծեանը, — դու ինձանից քաշվում ես ու ծածկվում...

— Թողէք, ի սէր Աստուծոյ, թողէք... մըր-
մընջացին Վարդուհու շրթունքները: Եւ օրիորդը
սկսեց աւելի կուչ գալ և աւելի փաթաթվել:
Նա իր շալից, կարծես, ապաստարան էր որո-
նում, ինչպէս խիտունջն իր պատենից կամ ինչ-
թէս կրեան իր ոսկրեայ կեղևից:

— Այդ ինձ զարմացնում է, սիրելիս, և շատ
է զարմացնում. ե՞րբ է եղել, որ դու ինձանից
փախչես... Մի՞թէ չգիտես, որ ես քեզ սիրում
եմ և ո՞վ կարող է մեզ արգելել...

— Օ՛, թողէք, շատ բան է եղել. այժմ թո-
ղէք ինձ և գնացէք այստեղից:

— Դու քշում ես ինձ մինչև անգամ այս
սենեակից: Ես չեմ ուզում հաւատալ ականջ-
ներիս, իմ քաղցր, իմ հրեշտականման Վարդու-
հիս... Մի՞թէ այդ խօսքերը ես լսում եմ նրա-
նից, որն իմ կեանքիս մէջ ամենաերջանիկ, ամե-
նաբախտաւոր օրերիս պատճառ է եղել: Ո՛չ, ո՛չ,
Վարդուհի, թող այդ համբոյրը հաշտեցնի մեզ...

Եւ նա ձգվեց ու, չնայելով օրիորդի դիմա-
դրութեան, համբուրեց նրա ճակատից:

— Դու իմ դէմ նեղացած ես:

— Ես ձեզ դէմ նեղացած չեմ,— յետ քաշ-
վելով ասաց Վարդուհին,— ես միայն խնդրում
եմ թողնել ինձ ու մոռանալ...

— Ինչպէ՞ս,— ընդհատեց Առիւծեանը,— մին-
չև անգամ մոռանալ... Վարդուհի, ի՞նչ է եղել
քեզ, ինչու համար միայն այսօր... Կարելի է
դու արամադրված չես...

Առիւծեանը կորցրել էր իր խօսքերի կապը:

— Ո՛չ, ո՛չ,— կրկնեց միւսնայն հաստատակա-
մութեամբ Վարդուհին,— ո՛չ թէ միայն այսօր,
այլ և վաղը և ընդ միշտ ուղղում եմ մոռացվի...

— Դու ուղղում ես ինձ թողնես, դու երեւի
թէ... Օ՛, իմացիր, որ դու սրանով ինձ համար
ամենասարսափելի վտանգ ես սպառնում, իմա-
ցիր, որ քո ամեն մի խօսքը, ինչպէս օձի մահա-
բեր թոյն, տարածվում է երակներիս մէջ և
սպառնում է իմ ներքին անդորրութեան: Ես
այժմ հասկացայ քեզ— ես քեզ ձանձրացրի,
դու ուղղում ես մոռացութեան տալ մեր փո-
խադարձ սէրը, ուղղում ես մոռանալ ինձ, ինչպէս
մոռանում են հին շօրի հետքը, երբ կարում
են նորը: Հասկանում եմ և չեմ մեղադրում
քեզ բայց— եթէ իմանաս, թէ ինչպէս դժուար
է ինձ բաժանվել քեզանից, այդ եթէ իմ լեզուս
չասի, բայց իմ կիւքը, զգացմունքը մարմնացած
բողոք է այդ փոփոխամտութեան դէմ...

Մի րոպէ Վարդուհին կարծես կորցնելու վրա
էր իր հաստատակամութիւնը, բայց նա քա-

ջուլթեամբ կարողացաւ հաստատ մնալ իր զինադրութեան մէջ:

— Մի՞թէ այդ տեսակ բան չի պատահում,— սկսեց պաշտպանել իրան օրիորդը, — մարդ ու կին թողնում են միմեանց, ինչ զարմանք, որ ես ձեզ ասում եմ՝ մոռացէք անցեալը: Սյժմ ես տեսնում եմ, որ սխալված եմ եղել, և թէ իմ վերաբերմունքը և յարաբերութիւնը երիտասարդական անփորձ ուղեղի շուտ բռնկվող ցնորք է եղել: Դուք ձեզ անբախտ էք համարում, բայց մի՞թէ ես աւելի անբախտեցրած չեմ... Մի՞թէ իմ պազան աւելի մոլթ, աւելի մառախլապատ չէ...

Վարդուհին սկսեց լաց լինել: Նա մի անգամից կարծես ուզում էր արդարացնել իր սխալ անցեալը: Առիւծեանը չզիմացաւ այդ արցունքների առաջ: Նա իրան առաջին անգամ օրիորդի առաջ մեղաւոր ճանաչեց:

— Ես այժմ ամենաթշուառ մարդն եմ,— շարունակեց Վարդուհին հեկեկալով, — ամեն յանցաւոր իր մեղքի տէրն է, ուրեմն ես իմ գործած սխալի համար ոչ ոքին չեմ մեղադրում: Միայն խնդրում եմ, որ ինձ այսօրվանից ազատ թողնէք, այլ ևս չյիշեցնէք մեր յարաբերութիւնների մասին — թողէք նա կորչի անհետ, ինչպէս ջուրը գցած քարի հետքը:

Առիւծեանը կրկին մի փորձ արաւ ջրել օրիորդի խօսքերը, բայց դա նոյնպէս չաջողվեց: Նա ակամայից ստիպված եղաւ թողնել Վարդուհու սենեակը և կոտրված սրտով անցաւ իր ննջարանը:

Երբ որ Առիւծեանը դուրս գնաց, Վարդուհին բեկված սրտով ընկաւ մահճակալի վրա: Երբէք Վարդուհին այնպէս չի դժուարացել ծածկել իր յուզմունքը, ինչպէս այսօր: Ի՞նչպէս դուրս գալ այդ խայտառակ դրութիւնից... Կաջողվե՞ արդեօք... Բայց չէ՞ որ պիտի աշխատել ցանկացած բանը ձեռքում ամուր պահել, մի՞թէ նրան բաց թողնելուց յետոյ յոյս կարելի է ունենալ, որ երբ և իցէ այդ սիրելի առարկան կարելի է կրկին ձեռք բերել... Բայց ընկածն արդէն ընկած է... Սյդ միտքը նրան գցեց անտանելի յուսահատութեան մէջ: Նա զգում էր խեղդոց: Արտասուքը թափվեցին նրա աչքերից, նա ծածկեց իր սիրուն ձեռներով լացազնված երեսը և ընկաւ մահճակալի վրա:

19.

Առաւօտը վեր կացաւ նա խիստ ջարդ-
ված:

Վարդուհու համար սկսվում է նոր կեանք: Նրա հայեացք-
ների, գործողութիւնների և դէպի Առիւծեանը
բռնած զիրքի մէջ տեղի ունեցաւ մի զգալի
փոփոխութիւն: Սյգպիսի յեղափոխութիւն ա-
ռաջ եկաւ Վարդուհու ներքին աշխարհի մէջ
միայն վերջին ժամանակներս: Անցեալ օրերի
քաղցր յիշողութիւններն արդէն անցիլ էին
մոռացութեան սահմանը և տեղի տուել հիաս-
թափման ու ցնորքների:

Սյգմ նրա մէջ արթնացել է մի ինչ որ բան,
որ մինչև օրս անհասկանալի էր նրա համար—
դա այն ուէակցիան էր, որ առաջ եկաւ նրա
զգացմունքների մէջ: Սյգմ նա իրան համարում
է խաբված — և խաբված այն մարդից, որի
տունը նա մտնելով սպասում էր, որ իր վիճա-
կը կլաւանայ, կբարւոքվի...

Օ՛, նա միայն հիմա է գցում իր անցեալի
վրա իր քննական հայեացքը:

Եւ մի ջղային ցնցում անցաւ նրա մարմնով:
Նա յենեց իր գլուխը ձեռքերի մէջ և նրա ա-
ռաջ, ինչպէս մառախուղի մէջ, ներկվեցան ան-
յեալ օրերի երջանիկ համարված ըուպները:
Նրա աչքի առաջ պատկերացան տարածված
կերպով այն բիրտ ձեռները, որ գրկելով նրա
անփորձ կուսական իրանը՝ պատրաստեցին այդ-
պիսի կորուստ: Ահա այդ ժամանակ,—նա լաւ
յիշում է,—ինչպէս վառ գոյներով սկսեց նկա-
րագրել նրա ապագան այդ կատարեալ հրէշ
Առիւծեանը: Վարդուհին մտաբերում է, թէ այն
ժամանակ ռոքան դիւթիչ էր թվում նրա ամեն
մի խօսքը և այդ խօսքերն էին, որ ընկան նրա
սրտի մէջ և աճեցրին անսովոր զգացմունքնե-
րի անըմբռնելի կրքեր... Սրտի բաբախելով
նա մտաբերում է այդ անցեալից իւրաքանչիւր
ցոյցը, ամեն մի մանրամասնութիւնն, իւրաքան-
չիւր շարժումը... Սյգ մտածմունքներն աւելի
ևս գլորեցին նրան խոր և անսահման տարա-
ծութեան մէջ, երբ նա մի ըուպէ կենտրոնացնում
էր իր ուշադրութիւնն այն իրաւացի կէտի վրա՝
թէ ինչո՞ւ այդ մտքերն այդպէս ուշ պաշարե-
ցին նրան—և թէ ի՞նչ կլինի այսուհետև...
Նրա սիրտն այն ժամանակ չի բաբախել այն
ուժգնութեամբ, որի առաջ նա չկարողացաւ

զսպել իրան,—ոչ նա միայն կարօտ էր մխիթարութեան, կարօտ էր փայփայանքների—և ահա թէ առաջին փայփայանքներն ինչ բերին նրա համար...

Նա աչք գցեց հայելուն: Անշունչ ապակին ցոլացրեց նրա առաջ մի ճնշված պատկեր, մի պատկեր, որի վրա դեռ նշմարվում էին կանոնաւոր, դեռ բոլորովին չթառամած զծեր: Վարդուհին իր մէջ այնքան էլ զգալի փոփոխութիւն չնկատեց: Միայն ծածուկ վշտերի ու տխրութեան հետքերն էին նշմարվում նրա հոգստոված, բայց և այնպէս դեռ գեղեցկութիւնը պահպանած երեսի վրա:

Բաց-գեղնագոյն զօլաւոր կապան շրջապատում էր նրա գեղեցիկ իրանը: Մի փունջ սև գանգուր մազերը ընկնում էին նրա ուսերի վրա: Նրա երեսի գունատ մորթը արտայայտում էր վիշտ, իսկ սևորակ աչքերի մէջ փայլում էր մի բուռն կսկիծ՝ միակ հզօրագոյն վկան նրա սրտի դառնութեան:

Կարծես մի աներևոյթ զօրութիւն ընկձում էր նրա սիրտը և հանգստութիւն չէր տալիս նրան:

Բայց ահա մի ձայն գրաւեց նրա ուշադրութիւնը:

Է.

Դուռը բացվեց, դռան մէջ երևեցաւ տ, Սրբուհին: Նա իր սովորական աշխուժով սկսեց օրիորդին հարց ու փորձ անել՝ թէ ի՞նչպէս է, ի՞նչ է շինում, տեղ խօ մտադիր չէ գնալու:

—Սյսօր ես ուղում եմ ներկայացման համար գնալ կապացու գնելու,—ասաց Սրբուհին,—զալիս ես, Վարդուհի: Ես քեզ համար մի գիրք էլ եմ բերել՝ «Պատրիկեանի նամակները» վերնագրով, խորհուրդ կտամ, որ կարդաս, սա իմ տուած զրքերից աւելի հետաքրքիրն է: Սյստեղ շօշափած են... Բայց դու դարձեալ նոյնն ես, ինչ որ երէկ, այդ ի՞նչ է քո գոյնը...

Վարդուհին մի դառն հառաչանք արձակեց իր սրտի խորքից: Նա հազիւ կարողացաւ խեղդել վրա հասնող արտասուքը:

—Չարժի ապրել, Սրբուհի,—մի խոր յոգացով ասաց նա, չկարողանալով աւելի ծածկել իր սիրտը յուզող պատճառը:

Սրբուհին չուց իր խոշոր աչքերը: Նա չէր սպասում այդ տեսակ պատասխան: Սրբուհին կրկին անգամ լուրջ ուշադրութիւն դարձրեց վրան:

— Ես սկսում եմ երկիւղով վերաբերվել քո խօսքերին, — ասաց նա. — այդ ի՞նչ է նշանակում... Ե՛կ, մի քիչ դուրս գանք, կանցնի:

— Ո՛չ, ես այսօր տրամադրված չեմ ման գալու: Նստիր մի քիչ խօսենք, ես քեզ ուզում եմ մի քանի խօսք ասել:

— Ասա՛, ասա՛, մի՛ ծածկիր, եթէ ուզում ես, եթէ գաղտնիք է այդ բոլորը կիմանայ վերեւ Աստուած, ներքեւ մենք...

— Ինձ համար այժմ բոլորը մի է... Օ՛հ, Սրբուհի, երանի թէ կրկին դային այն օրերն, երբ մենք քեզ հետ անհոգ թուզում էինք զիմնազիծում: Ճշմարիտ է, ես շատ քիչ սովորեցի, դու շարունակեցիր ուսումդ ինձանից յետ, բայց մի՛ կարծիր, որ ես չէի կամենում շարունակել ուսումս, ինչ անես, որ չեղաւ... Մարդ իր ուղածի պէս չի կարողանում տնօրինել: Սյատեղ է ասած՝ «խորհուրդ մարդկան, կամք Աստուծոյ»... չօրս մահից յետ ես ստիպվեցայ թողնել ուսումս, որպէս զի կարողանամ տանը մօրս օգնել՝ մենք ապրում էինք ասեղ-թելով... Յետոյ

մայրս մեռաւ — ես ընդունվեցայ այս տուն... Օ՛հ, Սրբուհի, ո՛չ էի ոտս դրել այստեղ, բարւոք էր դեռինք պատուէր ու ինձ կլանէր, քան թէ ես մնացի կենդանի: Այդպէս շարունակ ես մնում էի այս տանը: Միայնակութիւնն ինձ սպանում էր, մի մարդ չկար, որի հետ ես կարողանայի մի երկու խօսք ասել, մէկը չկար, որի հետ կարողանայի դժուար բոլէներում խորհուրդ անել, մէկի առաջ սրտիս վիշտը թեթեւցնել: Ահա՛ այդ ժամանակ բացում է իմ առաջ իր գիրկը նա, որ ինձ ընդունեց իր տուն... Ա՛խ, Սրբուհի, այժմ եմ միայն հասկանում, թէ ինչ հոգի է այդ մարդը: Նա իրիկունները յաճախ այցելում էր ինձ, հանաքնիր էր անում: Մի գիշեր առաջարկեց թուղթ խաղալ և խաղը պայմանաւորեց նրանով, թէ տարվողը համբոյր տայ տանողին: Ո՛չ մի բան այնպիսի սարսափով չեմ յիշում, ինչպէս այդ համբոյրները... Եւ ո՞վ էր հասկանում, թէ այդ բոլորն ինչ նպատակով էին... Մի զարմացիր, Սրբուհի, մարդուս միտքն այն ժամանակ է բացվում, երբ արդէն փորձանքը զալիս է ու անցնում է. լինում են բոլէներ, երբ մարդուս միտքը չի բացվում շատ պարզ տեղում: Եիշում եմ մեր թուաբանութեան դասերը, երբեմն ամենապարզ խնդրի առաջ

ապշած կկանգնէինք և կսպասէինք, որ մեզ բացատրէին: Սյդ ժամանակ ես այն աստիճան անփորձ էի, որ չգիտէի թէ այդ համբոյրների հետևանքն ինչ պիտի լինի... Սյո, ես շատ շուտով ընկայ նրա գիրկը և դարձայ նրա սրտի խաղալին...

Վարդուհին լռեց և մի ամօթխած հայեացք զցելով ցած, վերջ դրեց իր տխուր պատմութեան:

— Շարունակիր, Վարդուհի, շարունակիր, մի ամաչիր:

— Սրանից երեք ամիս առաջ,— շարունակեց Վարդուհին, — ես քեզ պատահեցի թատրոնում... Ախ, եթէ ես քեզ հետ, Սրբուհի, առաջ պատահէի, այն ժամանակ զուցէ այդ փորձանքը չգար զլինիս: Մտքիդ է, երբ դու ասում էիր, կարծեմ՝ մեր երկրորդ տեսութեան ժամանակ էր, թէ ի՞նչու ես մարդու չեմ գնում— ես քեզ ասում էի՝ որ չեմ ուզում, բայց... Սյժմ իմացար, թէ ինչու էի ասում, թէ մարդու չեմ գնում...

Սրտասուքը խեղդեցին Վարդուհուն և նա սկսեց դառն կերպով լաց լինել:

— Ստոր, անաստո՞ւած, անսիրտ... բացականչեց Սրբուհին, ուղղելով իր բարկութիւնն Առիճեանի հասցէին:

— Ահա թէ ինչու ասացի քեզ ապրել չարժէ... Հիմա այդքան բաներից յետոյ, ինքդ ասա...

— Ո՛չ, ո՛չ, — բացականչեց Սրբուհին, — ո՛չ, Վարդուհի: Եթէ ուզում ես ինձ լսել, ինձանից քեզ խրատ չհասնի, այդ տեսակ մտքերը զլինիցդ հանիր: Որքան էլ վատ լինի քո դրութիւնը, որքան էլ ցոյց արած լինեն քո արժանաւորութեան զգացմունքի դէմ, այնու ամենայնիւ քո կողմն է արդարութիւնը և դու չպիտի անես այնպիսի քայլ, որ կարողանայ աւելի արատ բերել քո անուան...

— Սրանից աւելի արատ լինել չի կարող:

— Ճշմարիտ է, քո դրութիւնն այնքան էլ նախանձելի չէ, բայց և այնպէս այն միջոցն, ինչ որ դու մտածում ես, աւելի քան պախարակելի է... Մարդս կիանքի մէջ իրան համար դործադրելու սկզբունք ընդունելու ժամանակ ամենից առաջ պէտք է կշռադատէ այդ սկզբունքների առաւելութիւնները: Պէտք է լաւ քննադատել, թէ ինչու հարկաւոր է ընդունել իբրեւ օգտաւէտ, անհրաժեշտ մի պահանջ:

— Եւ այժմ ես գտնում եմ, որ այդ դրութեան մէջ շարունակ ֆուլ անկարելի է: Ես չեմ կարողանում նայել մարդկանց երեսին, ինձ թվում է, ամենքն ինձ մեղապրում են... Վեր-

ջապէս, ինչի նման է այն աղջիկը, որ ինձ պէս խաբված է... Ոչ, Սրբուհի, աշխարհս պաշարված է ձախորդութիւններով... .

— Ծշմարիտ է, բոլորովին ծշմարիտ է մենք շրջապատված ենք ձախորդութիւններով, վատ երևոյթներով, կամայականութիւններով, ծշմարիտ է և այն, որ մեր ոյժերը շատ անգամ թոյլ չին տալիս դիմադրել դրանց դէմ, ճիշտ է, այդ ձախորդութիւններն արգելք են լինում մեր երջանկութեան, մեր բախտաւորութեան, բայց տես, թէ այդ բաների դէմ ինչ են քարոզում եւրոպական յայտնի մտածողները:— Կեանքի խնդիրը միայն նրա մէջ չէ,—ասում է յայտնի Զ. Ս. Միլլը,—որ այդ տեսակ անաջողութիւնների առաջ ընկնելը ու վհատվելը Գլխաւոր խորհուրդը նրա մէջ է, որ մարդս դիմադրի այդ արգելքներին... Եւ այդ գործողութեան մէջ ևս, այդ անձնագորհութեան մէջ ևս քիչ բաւականութիւն չի պարունակվում: Իսկ մի ուրիշ (ռուս) մտածող ասում է: Մեր բոլոր էութիւնը ունի շարունակ փոխադարձ գործունէութիւն արտաքին աշխարհի հետ: Արտաքին ոյժերը, մարմնացած արտաքին պէսպէս պատահարքներից շարունակ ձգտում են դէպի իրանց քաշել մեր հոգեկան ոյժերը, կլանել և ուժասպառ անել

նրան: Ահա այդ ժառանակ մենք մեր մէջ պիտի արթնացնենք մեր ներքին աշխարհի բարձր ու վսեմ գործունէութիւնը և սրանով սանձահարկենք արտաքին պատահարքները. մի խօսքով՝ հոգու ոյժը պիտի կենտրոնացնենք մեր մէջ: Այն ժառանակ եռանդը փոխանակ սպառվելու մնում է մարդու ներքին աշխարհում և սրանով ամրանում է մարդու ամբողջ գոյութիւնը...

— Ինչ ուզում ես՝ ասա, մխիթարող երևոյթներ չկան:

— Նայիր քո շուրջդ և տես, թէ որքան երևոյթներ կան, որոնք ստեղծված են մեր մխիթարութեան համար: Մի՞թէ բնութիւնն իր հաղար ու մի շքեղութիւններով չպիտի մխիթարէ մեզ, մի՞թէ գիտութիւնը, բանաստեղծութիւնը և մարդկային վիճակը չպիտի հետաքրքրէ մեզ... Ո՛չ, Վարդուհի, այդքան էլ «հսի» մէջ չպէտք է կզգնանալ... Ներքի ինձ, ինչ էլ լինի, կրկնում եմ՝ շատ ծանր է քո դրութիւնը, հաղար մեզք և պատուհաս նրանց, որոնք այդպիսի կորուստ են պատրաստում, բայց և այնպէս մարդուս առաւելութիւնն էլ նրա մէջ է, որ թշուառ ընկնելով շրջանկատ լինի: Այդ տեսակ տխրութիւն, յուսահատութիւն առաջ են գալիս այն ժառանակ, երբ մարդու մէջ բացա-

կայում է որոշ նպատակ, ցանկութիւն, դործ: Առանց այդ երեւոյթների,—ասում է նոյն անգլիացի մտածող Ջ. Ս. Միլլը,—մարդուս զոյութիւնն անկարելի է, որովհետեւ սրանք են կալմում մեր հոգու միտիթարութեան զլխաւոր նիւթերը: Զբաղվել ընթերցանութեամբ, հետաքրքրվել քո շուրջը տիրող կեանքով և այն ժամանակ կտեսնես, որ այն վիշտը, որ այժմ քեզ վերջին ծայր յուսահատեցրել է, այնքան էլ ծանր չէ, որքան դու պատկերացնում ես քո երեակայութեան մէջ:

—Մի՞թէ կարելի է բանի տեղ զցել թառամած ծաղիկը, ում է նա հարկաւոր, ով է նրանով հետաքրքրվում...

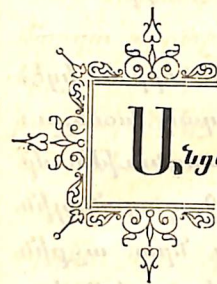
—Գո առած ծաղիկն ևս պարունակում է իր մէջ կեանք և վերածնվելու ընդունակութիւն: Նրա մէջ պարունակում են մարմիններ, որոնք անհրաժեշտ են բուսականութեան վերածնութեան համար: Ծաղկի այն մասը, որ գրաւում է մեզ իր հրապոյրով, կազմում է, եթէ կարելի է այդպէս ասել, նրա ժամանակաւոր մասը: Այդ ժամանակաւոր մասի մէջ չէ ծաղկի անպայման նշանակութիւնը, թէև նա պաշտպանում է ծաղկի զլխաւոր մասերը: Այդ ժամանակաւոր հրապուրող մասը թառամում է,

թափվում է, բայց սրանից ոչինչ չի կորցնում բուսականութիւնը: Բայց ինչ կլինէր բուսականութեան վիճակն, եթէ ծաղկի այն մասը, որ կորեւոր է զարգացման համար, որ պիտի նոր ծաղիկ առաջ բերէ, այդպէս ասած՝ նրա հոգին, չմնար կենդանի և սա էլ թառամէր իր ժամանակաւոր մասի հետ: Բայց բարեբախտաբար այդպէս չէ—զլխաւոր մարմինը, որ վերակոչում է, վերածնում է բուսականութիւնն, այդ մասը մնում է կենդանի և ընդունակ նոր կեանք առաջացնելու... Ուրեմն հասկացող մարդու աչքում այն ժամանակաւոր մասի չզոյութեան պաաճառով ծաղկի նշանակութիւնը բոլորովին կորած չի համարվել: Բացի սրանից, ես ուզում ասել, որ քո վշտի պատճառ որքան կարելի է համարել նրան, մասամբ կարելի է մեղադրել և քեզ... Ամեն մէկը մեղանից պիտի կարողանայ պաշտպանել պառահարքներից իր անձը և եթէ դու չես կարողացել այդ անել, գոնէ պէտք է այժմ հաշտուես քո զրութեան հետ և բոլորովին զլխիցդ հանես այն ցնորքները, որոնք պատիւ չեն բերում շատ-քիչ խելքը զլխին մարդու համար...

Այդպէս Սրբուհին բացարձակ յայտնում էր իր կարծիքներն և ամեն կերպ աշխատում էր

հեռացնել և ցրուել այն մտքերը, որոնք պաշարելով Վարդուհուն կարող էին նրա համար վատ վախճան ունենալ: Վարդուհին թէև չէր համաձայնվում, բայց նրա խօսակցութեան մէջ գործած զանազան թռիչքները բաւականի պարզ կերպով ապացուցանում էին մի տեսակ հաշտուելու պատրաստականութիւն:

Ը.

Սնցան օրեր. անցաւ աշունը. եկաւ ձմեռը: Մի տօն օր էր: Առիւժեանը խիստ յուզված անց ու դարձ էր անուամ իր առանձնասենեակում: Նրա կրծքի մէջ եռում էր մի կատաղի փոթորիկ: Հասարակաց կարծիքը, որ արդէն սկսել էր մեղադրել նրան, նրա հոգեկան աշխարհում այն յեղափոխութիւնն առաջ չեւորեց, ինչպէս Վարդուհու հրեա դարձնելը: Այդ մարդը, որ ոչ մի բանի առաջ ընկնել չզիտէ, այժմ մի անելանելի դրութեան մէջ է զգում իրան: Նա սպառնել էր և խիստ յուզվել: Նրա մտաւած երեսի վրա կարելի էր նկատել, թէ ինչպիսի սպանիչ դրոշմ է թողնում օրիորդի բացարձակ տուելութիւնը:

Եւ միթէ նա կարող էր այդ սպասել երբ և իցէ:

Մինչև վերջին ժամանակներս նա օրիորդից ոչ մի արգելք չի տեսել, իսկ այժմ նա ամեն մի քայլում խուսափում է նրանից, չնստում

հետը ճաշելու, չի ընդունում սենեակի, իսկ պատահած ժամանակ սպանում է նրան իր մեռելային լուսթեամբ:

Մինչդեռ հիմա նա աւելի, քան երբևէ իցէ, կարիք է զգում օրիորդի հետ խաղաղ խօսելու: Սյժմ, կարծես, Վարդուհին այդ սառնութեամբ աւելի էր վառում նրա սրտի մէջ գաղանային ցանկութիւններ: Երբէք օրիորդը նրա աչքին այնքան զեղեցիկ չի երևել, ինչպէս այժմ, երբ նա դարձրել է արդէն երեսը: Սյժմ Առիւծեանը գտնում է, որ այն ժամանակ, երբ սրանց յարաբերութիւնները լաւ էին, նա դեռ շատ բան չի նկատել Վարդուհու վրա:—Ահա նրա մանրաքայլ շարժումները, նրա առողջ կռները, նրա երեսի առանձին զրաւչութիւնը... Ինչպէս նա մինչև այժմ այդ ամենը բանի տեղ չի դրել... Սյդ կորուստը նրա ուղեղի մէջ մի կատաղի բորբոք առաջացնելով, խիստ անհանգստութիւն էր պատճառում նրան: Առիւծեանը զգում է, որ չի կարող տանել այդ հարուածը: Նա ըզգում է, որ չի կարող Վարդուհուց բաժանվել: Նա պատրաստ է հազար արգելքների առաջ դնալ, ոտնատակ անել այն արգելքները, որ արձանացել է նրանց յարաբերութիւնների մէջ: Ահա այդ միտքը նրան հանգստութիւն չէր տա-

լիս... Ի՞նչեր էին անցնում այդ հրէշի գլխում: Ի՞նչ սարսափելի դժոխք է ներկայացնում այդ մարդու սիրտը, որ աւելի կատաղի էր դառնում, երբ պատահում էր արգելքների, երբ ձեռքից բաց ընկած էր համարում իր սեփականութիւնը: Նա տեսնում էր, որ օրիորդը նրան այլ ևս տեսնել չի ուզում, նա թքել է նրա երեսին, արդէն նրա զոյութիւնը Վարդուհու համար անհետացած է, այժմ այդ աղջիկը նրա բռնկած զգացմունքներին ու կրքերին կարող է միայն պատասխանել մի կատարեալ զոլանքով և ատելութեամբ... Սյդ բոլորից յետոյ էլ այդ հրէշը ձգտում էր օրիորդին ձեռքից բաց չթողնել... Նա այնքան տաքացած էր, որ բոլորովին միտք չէր էլ դադարեցնում, թէ մինչև ե՞րբ պիտի այդպէս շարունակվի...

Բայց եթէ այդ բոլոր կերպարանափոխութիւնն ունի իր յարգելի պատճառը... կրկին մտածեց նա: Եթէ օրիորդի սիրտն այժմ լցված է ուրիշ զգացմունքներով դէպի մի այլ մարդ, որ աւելի երիտասարդ է ու աւելի... և նրա միտքն այլ ուղղութիւն ընդունեց: Նա կարծում էր, որ այժմ, երբ նա փափագում է օրիորդի սիրուն, օրիորդն իր քաղցր զգուանքները շուայլել է ուզում ուրիշի համար: Եւ եթէ այդ

ուղիղ է — օ, այն ժամանակ ի՞նչ պիտի ա-
նէ նա:

Բայց... Հաղիւ թէ այդ ենթադրութիւնները
հաւանելի լինեն, քանի որ, որքան նա նկատում
է, օրիորդը գրեթէ ոչ մի մարդու հետ չի պա-
տահում և ոչ մի ծանօթ երիտասարդ չկայ
իրանց շրջանում, որի հետ Վարդուհին կարո-
ղանար սպասածից աւելի յարաբերութիւններ
ունենալ... Ո՛չ, եթէ նա մի անգամ էլ դիմէ,
կրկին խնդրէ, ցոյց տայ իր սէրը, և օրիորդը
կհաւատայ իր զգայմունքներին:

Այդ մտածումներէ մէջ խորատուզված նա
հաղիւ մի քայլ արաւ դէպի Վարդուհու սե-
նեակը, ինչպէս մի թեթեւ աղմուկի ձայն պատշ-
գամբից հասաւ նրա ականջին: Նա կանգնեց և
մի աւամայ հայեացք դրեց դռան կողմը: Նա-
խասենեակի մթութեան մէջ գծագրվեցաւ Մկր-
տում աղայի լայնածաւալ իրանը:

Երբէք Մկրտում աղայի այցելութիւնն այն
բարկութիւնը չի շարժել Առիւծեանի սրտում,
ինչպէս այդ անգամ: Նա ընդունեց նրան այնպէս
սառը, որ Մկրտում աղան, չնայելով իր սահմա-
նափակ նկատողութեանը, կարծես թէ, նկատեց:

— Տեղ զնալ՞ու ես, ասա, — կանգ առնելով
փսփսաց նա:

— Ո՛չ, — եղաւ Առիւծեանի լախնական պա-
տասխանը:

— Եթէ զնալու ես՝ ասա, ես կարող եմ ու-
րիշ անգամ խօսել...

Մկրտում աղան երկար չէր կարողանում
պահել իր ասելէքը և պատրաստ էր մտնելուն
պէս սկսել բայց Առիւծեանի սառնութիւնը
տեսնելով, տատանման մէջ ընկաւ:

— Ուղիղն ասած, — քողարկեց իր սառնու-
թիւնն Առիւծեանը, — չգիտեմ ինչու, այսօր շատ
տխուր եմ...

— Ի՞նչ է պատահել, ե՛կ կլուբ տանեմ, մի
քիչ կբացվիս...

— Բան չունիս: Նստիր խօսենք: Ի՞նչ կայ:
Պէտք է այս շաբաթ մի անգամ ժողովվենք...
Ե՞րբ ես արձակ:

— Երբ ուզում ես. թէկուզ հէնց վաղը:

— Ձէ, վաղն ես չեմ կարող: Շաբաթվայ վեր-
ջում՝ ուրբաթ կամ շաբաթ:

— Գործ կայ, — հետաքրքրվեց Մկրտում ա-
ղան, — էլի քար ծախում ենք, ինչ է՞...

— Քո ծախելունը ծախեցիր, էլի ինչ ես ու-
զում:

— Ի՞նչ — ժամկոչների տան համար — սա
ի՞նչ է որ, սա մեր եղած քարին՝ «ուղարն
զդալով ջուր»...

— Զէ, չէ,— ընդհատեց Առիւծեանը, զգուշանալով ընկերոջ շատախօսութիւնից,— ուղիղն ասած՝ պիտի իկեղեցու դռները, պատուհանները ներկ՛ւմ, ասացի՝ դպրոցի պատուհաններն էլ ներկենք:

— Հա, դէ աստ քո աչքդ լոյս՝ ներկ կճախես...

— Է՛, մանեթի բաներ են, հազարների բան խօսի...

— Ինչ կայ որ... Բայց այժմ ուսում կայ, ինչպէս ես ներկում:

— Գարնանը, գարնանը, ինչ է մնացել որ... Պատրաստութիւններն այժմեանից պիտի տեսնել:

— Ասենք այդ ուղիղ է: Շատ լաւ:

— Հաւատա՛ ժողովվելու կարիք էլ չլինի: Խօսեցինք էլի, ուրիշ բան խօ չկայ. օրագրութիւնը կուղարկեմ, կստորագրես...

— Ա՛խր, աւել բան ինչ է պէտք որ... Բայց, Օսէփ, գիտես ինչի համար եմ մօտդ եկել,— սկսեց Մկրտում աղան, տեսնելով Առիւծեանի տրամադրութեան փոխվելը:

Եւ Մկրտում աղան առաջ մի լաւ փոփսաց, յետոյ տեղում մի շարժում անելով սկսեց.

— Այդ Ղաղարն, Օսէփ, գլուխս ծակում է, մի ջոկ բան, ջոկ բան, վեց ամիս է հոգիս ջուր է խմեցնում, որ քեզ խնդրեմ...

— Ի՞նչ է եղել,— զարմացաւ Առիւծեանը:

— Ինչ կլինի, չեմ իմանում— ուզում է տէրտէր դառնալ...

— Հիմա խնդրում է, որ այդ գործում նրան աջակցես...

Առիւծեանը մարմնացած ուշադրութիւն կրտրովեց:

— Սկզբից, ուղիղն ասած, ուշադրութիւն չէի դարձնում, հիմա շատ որ ասում է, ինչ անենք, մեղք է, մտածում եմ՝ մենք որ չօգնենք, ուրիշը խօ չի օգնիլ— Ի՞նչ կասես, Օսէփ, հէ:

Առիւծեանը մի անորոշ շարժում արեց գլխով:

— Ես հիմա դրա համար էլ ղլխաւորապէս եկել եմ, որ խնդրեմ, դու, իբրեւ երեսփոխ, աջակցես այդ գործում:

— Ես ի՞նչ կարող եմ անել:

— Դէ դու էլ հիմա քեզ թանգ մի՛ ծախիր:

— Եթէ ինձանից հարցնեն:

— Զէ, դու պէտք է աւելի մօտ մտերմութիւն ցոյց տաս— ո՛ր օրվայ բարեկամներ ենք...

— Օրինակ:

— Հարկաւոր է տէր Մակարի հետ խօսել, ես այնքան էլ մօտ չեմ, որ ինքս անձամբ գնամ, ահա այդ պատճառով ասում եմ, որ դու քո կողմից խնդրես— հասկացար: Այդ էլ որ կայ,

Օսէփ, մի լաւութիւն է: Քանի տարի է, որ այս տղան մեր եկեղեցուն ծառայում է, վերջապէս՝ մի օր պիտի ձեռնադրել, թէ չէ՞...

— Լաւ, ինչ ես շտապում, ջահիլ է, ջահիլ...

— Ինչն է ջահիլ, 32 տարեկան է: Օսէփ, երես չեմ տեսնում, չասես որ եղբօրս տղան է, բանի դրիստն եմ ասում— եղբօրս եթէ նման լինէր, բերան չէի բացիլ, բայց նա ողորմած հոգի հարսին է նման— իսկ նա աղիւղ կին էր... Ձեռնադրվի, չենք փոշմանիլ: Ուսումն էլ խօ փառք Աստուծոյ, աւարտած էլ է չլինի, բայց բոլոր այդ աւարտածներին ջրի կտանի, ծառաւ յետ կբերի: Աչքաբաց տղայ է, նա մեր ցեղի մէջ մէկ հաստ է: Եթէ նրա հայրը կենդանի լինէր, որքան էլ թոյլ մարդ լինէր ողորմած հոգին, տղային չէր թողնիլ քահանայ դառնալ: Նա այսօրվան օրը մեր պէս պատուական վաճառական կլինէր, բայց ինչ անես, որ բանն այդպէս է եկել... Սրան էլ փառք: Փոքրով էլ պիտի բաւական լինել:

Առիւծեանը կամաց-կամաց սկսեց հետաքրքրվել այդ նորութիւնով:

— Ես ի՞նչ պէտք է ասեմ տէրտէրին, — հարցրեց նա:

— Դու լաւ կիմանաս, դա ըսկի իմ բանն է, որ իմանամ: Առաջինդ խօ չէ՞:

— Այո՛, պատահել է, աշխատել եմ, բայց որքան յիշում եմ, այդպէս է եղել՝ ստորագրութեան թերթ են շրջեցրել...

— Հա՛, այդ պէտք է: Բայց ամենից առաջ հարկաւոր էր տէր Մակարին տեսնել... Ես ինչ կիմանամ, զոնէ Դաղարն այդպէս է ասում...

— Բայց այդ բանը փող կնստի: Ես յիշում եմ, տէր Գէորգի ձեռնադրութեան ժամանակ միայն սրբաղանի ձեռքին 300 մանեթ ճրկտեցինք...

— Սրբաղանի՞... զարմացաւ Մկրտում աղան:

— Այո՛:

— Ի՞նչու համար:

— Աջահամբոյր...

— Հա՞...

— Ծառային էլ մի լաւ բրիւկացու:

— Բրիւկացո՞ւ:

— Ա՛խր:

Տիրեց միջոց լռութիւն, որից յետոյ Մկրտում աղան սկսեց:

— Լաւ, ինչ անենք, ինչպէս ուրիշներից՝ այնպէս էլ մեղանից: Կարճ եւք չտալ...

— Չէ՛:

— Այդ ոչինչ դու միայն, խնդրում եմ, աշխատիր—այդ ծախսերի վրա բանը չի մնալ. իմ զրպանից խօս չէ, ես նրան փոխարինաբար եմ տալիս, ձեռնադրվելուց յետոյ կստանամ:

— Այդ բոլորը գեղեցիկ, բայց նա պսակված չէ,—ասաց Առիւծեանը, յոյս դնելով, որ գոնէ սրանով կհեռացնէ այդ ոչ-ցանկալի միջամտութիւնը իր վրից:

— Այդ բանի մասին էլ, Օսէփ, ուզում էի ասել, բայց չգիտեմ, ինչպէս կընդունես...

Առիւծեանն ուշադրութիւնը խիստ լարեց:

— Այդ արդէն իմ կողմից եմ ասում: Եթէ յօժար չես լինիլ, խնդրեմ, իմ ու քո մէջ մնայ միայն...

— Ասա՛, ասա՛, տեսնեմ:

— Ես կուզէի, որ առնէր Վարդուհուն, եթէ միայն կտաս...

Առիւծեանին, կարծես, շանթահարեցին: Դա նրա համար մի այնպիսի անսպասելի նորութիւն էր, որ նա ոչ մի ժամանակ չէր սպասել:

— Վարդուհուն... — բացական չեց նա, վեր թռչելով տեղից:

— Ես իմ կողմից եմ խնդրում: Այդ աղջկան շատ հաւանում եմ և կամենում եմ, որ հարս լինի, իսկ եթէ... — այն ժամանակ ներողութիւն եմ խնդրում:

— Վարդուհուն, — կրկնեց Առիւծեանը, — այո՛, այո՛... Ուղիղն ասած՝ այդ աղջկայ ամուսնութեան մասին ես մինչև այժմ չեմ մտածել:

— Շտապ չէ, թող մի քանի օր մնայ—մտածիր, յետոյ պատասխան կտաս...

Առիւծեանի սրտից կարծես մի բան պոկեցին: Նա հազիւ էր կարողանում զսպել իր սրտի յուզմունքը:

— Իմանում ես, Օսէփ, մարդ մարդու բարեխօս չլինի, բան էլ դուրս չի գալ: Մէկ-մէկու ձեռք միշտ պիտի բռնենք... Երես չեմ տեսնում, տաս՝ չես փօշմանիլ, այն աղջիկն էլ աղքատ մարդու աղջիկ է, նրա համար էլ շատ ուրախալի կլինի... Բայց ի հարկէ մտածիր...

Մկրտում աղայի դնալուց յետոյ Առիւծեանն ընկաւ խոր մտածմունքների մէջ: Այժմ նրա երեսի վրա նկատվում էր թախիժ և տխրութիւն: Առիւծեանն երկար ժամանակ չէր կարողանում հաշտվել այն մտքի հետ, թէ ինչպէս կարող է օրիորդից բաժանվել: Նա դեռ յոյս ունէր, որ Վարդուհին կրկին կդառնայ նրա գիրկը և ինքը կարժանանայ նախկին զգուանքներին, նախկին փոխադարձ համակրութեան: Առիւծեանն ինքն էլ չգիտէր, ինչ անէր... Մի րոպէ նրա միտքը կանգ առաւ այն բանի վրա,

Թէ նորոգվեն յարաբերութիւնները, ի՞նչ կարող է լինել: Այն ժամանակ աւելի վտանգ չի սպառնում արդեօք: Այդ հարցն առաջին անգամ նստեց նրա գլխում:

Յանկարծ նա սառն կերպով ժպտաց—նրա գլխում ծագեց մի միտք, որ մարդու տալը կարող է նրա համար լաւ լինել... Ուղիղ է ասած, որ մարդու միտքը ծով է—ինչպէս ծովում փոթորիկին յաջորդում է խաղաղ զրութիւն, այնպէս էլ Առիւծեանի յուզմունքին յաջորդեց անդորրութիւն... և խաղաղ անդորրութեան նշաններ արտայայտվեցին այդ մարդու երեսի իւրաքանչիւր ծալքերի վրա:

Այո, մարդու տալով կարող է նա դուրս գալ այդ զրութիւնից և մի անդամից երկու նպատակի հասնել... նախ՝ սրբել հասարակական թեր և դէմ բամբասանքները և երկրորդ՝ եթէ կայ ճանապարհ՝ վարդուհու համակրութիւնը կրկին վայելելու, սա է միայն նպատակին տանող կարճ ճանապարհը...

Եւ նա հանդիստ սրտով սկսեց քայլել սենեակի մէջ:

Թ.

արմանալի կերպով բախտը ժպտում էր Ղազարին: Անձամբ նա ինքը ոչինչ չէր անում և նրա ձեռքից ոչինչ չէր գալիս, բայց նրա տեղ միշտ գտնվում էին մարդիկ, որոնք այսպէս թէ այնպէս պատրաստ էին օգնել: Օգնում էր նրան Մկրտում աղան, օգնում էր և քարտուղարը, թէև Գէորգի Միխայիլիչի օգնութիւնը կարող էր յարմար տեղում աջող խօսքը միայն լինել: Բայց չէ որ դա էլ կարող էր իր նշանակութիւնն ունենալ, մանաւանդ, եթէ աչքի առաջ ունենանք Գէորգի Միխայիլիչի պաշտօնական անձանց հետ շփվելը: Իսկ Մկրտում աղային այդպէս վարվելու ստիպում էր մի այլ հանգամանք, հանգամանք, որ իր ամբողջութեամբ պարտական է հեռաւոր անցեալին:

Մկրտում աղան իր եղբոր կենդանութեան ժամանակ գործերը վարում էր եղբոր հետ միասին, բայց որովհետև Ղազարի հայրը հեռատես

մարդ չէր, այդ պատճառով Մկրտում աղային աջողվեց եղբոր մահից յետոյ եղած-չեղածը իրան սեփականացնել: Այդ բանը զլուխ բերել դժուար չէր, քանի որ գոյքի գլխավոր մասը՝ փողը, որ կազմում էր մի պատկառելի գումար, ամբողջապէս մտաւ Մկրտում աղայի զրպանը դեռ եղբոր հիւանդութեան ժամանակ, իսկ խանութի ապրանքի վրա Մկրտում աղան ցոյց էր տուել այնքան մուրհակներ, որ խանութի կէսը գնում էր պարտքին: Ղազարի մայրն այդ բաներից տեղեակ չէր, որովհետեւ նա առհասարակ շատ քիչ էր հետաքրքրվում ամուսնու գործերով և նա շատ բաւական մնաց, երբ ամուսնու մահից յետոյ Մկրտում աղան առաջարկեց մի խակապէս ասած, չնչին գումար մնացած հազարներէ: Միամիտ կինը զերեզման իջաւ այնպէս էլ անտեղեակ իր տեղոր վարմունքից:

Այժմ Մկրտում աղան իր խիղճն արդարացնելու համար մի բանով էլ է ուզում էր փոխարինած լինէր իր եղբոր որդուն: Մանաւանդ նրան այդ ստիպում է անել հանգուցեալ եղբոր նոսկը, որ կայանում էր մի քանի բնորոշ խօսքերից՝ «Ղազարիս մեղք մի՛ արա»... Այդ բոլորը նրան ստիպեց եռանդուն միջոցներ գործ դնել, նոյն իսկ մի քանի հարիւրների առաջ

չկանգնել և Ղազարին քահանայացնել... Այդ բանով նա իր եղբոր վերջին ցանկութիւնը կատարած կլինէր, այսինքն՝ «մարդ չինած կլինէր» և սրանով իր խիղճը մաքրած:

Ղազարի այդ երազած ցանկութիւնը ըստ երեւոյթին իրականութիւն էր ստանում: Այսօր նա մինչև անգամ հրաւիրեց քարտուղարին անձամբ հաղորդելու այն նորութիւնը, որ նա լսել էր իր գործերի վերաբերմամբ:

Այդ անգամ նա գնել էր գինի: Մեծ շեշտ, որի միջեց ցլանում էր գինու գրաւիչ փրփուրը, դրած էր սեղանի վրա, նրա մօտ անբաժան հաց ու պանիրը: Գէորգի Միխայիլեջ սիրում էր գինու վրայից բերանն աղիացնել պանրով: Այդ բանը գիտէր Ղազարը:

Փոքրիկ լամպան՝ տարածելով իր լոյսը, լուսաւորում էր հիւրերի երեսն և սրանց ուրախ հայեացքները:

— Ուրեմն գործդ կարգին գնում է, — ցած գնելով բաժակը և վերցնելով մի կտոր պանիր, հարցրեց քարտուղարը, որի հարցական եղանակի մէջ շեշտվում էր, գլխաւորապէս, հետաքրքրութիւն թափանցել իր ընկերոջ ականարկների իմաստը:

— Կարծում եմ, բայց մի շաբաթից յետոյ

աւելի կ'սարգլի... Առիւծեանը հօրեղբօրս յայտնել էր, որ կ'մտածի, բայց այսօր համարեա թէ կտրական պատասխան է տուել—միայն ցանկանում է զործը վերջացնելուց առաջ ինձ հետ խօսել:

— Ի՛նչ կայ որ:

— Մի ասիր, Գէորգի Միխայիլչ, այ որ ասեմ, չես հաւատալ, ինքս անձամբ խօսելուց ամաչում եմ, մանաւանդ եթէ Վարդուհու հետ երես առ երես ուղենայ խօսեցնել... Չգնացած տունս խօսէի, բայց որ երեսս չի բռնում...

— Զարմանալի տղայ ես... Զէ, հիմիկվան ջահիլները ուրիշ տեսակ տղերք են: Ողորմած հօգի ճրտանին ճանաչում էիր — մեղանում կ'ծառայէր—սա երկրորդ անգամ պսակվում է՝ հիմա պիտի գնայ նշանածի մօտ, դէս դէն՝ չի գնում՝ ամաչում է... Մի շաբաթ էլ ինչ էր չէր գնացել, վերջը ընկերներից մինի հետ է գնում: Հիմա դու էլ ինձ համար ճրտանն ես դարձել: Մէջ աշխարհի մի՛ մնացիր, ուղում ես՝ կգամ... և քարտուղարն իր սովորական քրքիջն արձակեց:

— Ճարս կտրված կգնամ, բա ինչ կանեմ, ես այնպէս խօսք օրինակ եմ ասում: Օրինակ, ինձ համար հեշտ է սրբազանի մօտ գնալ, քան թէ մի որ և է աղջկոյ մօտ...

— Շտահդ աղօթիր—ինչպիսի սրբազան կըլինի—ամենի մօտ շատ էլ հեշտ չես գնալ... Բայց այդ թողնենք, մարդ 'ի մարդանայ բան խօսենք՝ փող կայ, թէ չէ:

— Փողի մասին դեռ խօսք չի եղել, կարծում եմ կլինի. ինչպէս բանից երևում է, հենց այդ բանի համար էլ ուղում է, երևի, ինձ հետ անձամբ խօսել, տեսնվել...

— Կարող է լինի:

Գէորգի Միխայիլչը բնազդամբ ձեռքը տարաւ գինու շիշին և լցրեց բաժակները: Նրանք խմեցին:

— Օ՛, օ, այս ինչ տղամարդ գինի է, — ծրամրվելով նկատեց քարտուղարը, — երևի թաւաշից չես առել:

— Թաւաշինն է. նրան թողած՝ ումից պիտի առնեմ որ...

— Դու աշխատիր առ այժմ ծածկել այդ զործը, աջ ու ձախ ամեն տեղ մի պատմիր, — խրատում էր Գէորգի Միխայիլչը, — բերանիցդ բան բաց չթողնես, մանաւանդ կօնսիստօրում տէր Մաթոսից զգոյշ կայ—նա այն հոգին է, որ Աստուած ազատի, ամեն մի մաղի տակ 10 սատանայ է պղծած, նրա քթին արդէն մի հոտ կպել է... Այսօր կօնսիստօրից դուրս դալուց

տեսնեմ մօտենում է, այսպէս հանդարտ, քաշ-
քըշվելով և ուղում է խօսք քաշել:

Եւ Գէորգի Միխայիլէջ վեր կացաւ տեղից ու
ձեւացրեց տէր Մաթնի կեղծ շարժումները:

— Ի՞նչ է ասում,— հետաքրքրվեց առանձին
ուշադրութեամբ Ղաղարը,— չլինի թէ տղային
է, ուղում ձեռնադրել...

— Բա ինչպէս էիր իմանում:

— Հիմա նրա որդին ինչ քահանայացուի մարդ
է որ, այծի ձայն ունի, վերջապէս նրա շնորհքն
հնչ է որ, ինքն էլ շատ տարի չէ, որ ծառա-
ում է եկեղեցուն, իսկ ես այ Զորհրհներին 10
տարիս կլրացնեմ 11-րդը ոտ կկոխեմ...

— Ինչ ես ասում, չեմ իմանում... Հիմա ես
խօ չեմ կանգնիլ այդ բոլորը երեսով չեմ տալ...
Ես իմ բանս իմանում եմ՝ այնպիսի ձե տուի,
որպէս թէ ոչինչ չգիտեմ...

— Շատ լաւ ես արել... Աստուած արժանացնի
այս գործս գլուխ դայ, ես այդ տէր Մաթնի
հետ ուրիշ լեզուով եմ խօսելու... Նա դեռ ես
իմ մի երեսս է տեսել...

— Դու հիմա նրան բան չասես:

— Խելքս խօ չեմ կորցրել, չեմ իմանում...
Ես ինքս էլ նկատում եմ, որ նա ուրիշ աչքով
է նայում ինձ կօնախտորում, ամեն բոպէ ար-

ձակվում է վրաս, ինչ զրում եմ, չի հաւանում,
իսկ իր տղան ագռաւի ճանգեր էլ շարի—լաւ է...

— Ոչինչ, ոչինչ, բանի տեղ մի գցիր, սիրող
լայն պահիր, ամենի վրա նեղանալ չի կարելի,
— վեր կենալով տեղից նկատեց քարտուղարը:

— Լաւ, ի՞նչ էք շտապում:

— Ձէ, չեմ կարող, առաւօտները վեր կենալ
չեմ կարողանում, գինիդ էլ այնպէս թունդ
գինի է, որ քուն եկաւ վրաս:

Ղաղարն ուրախ ուրախ ճանապարհեց ընկե-
րով մինչև դուռը, յետոյ եկաւ, նստեց սեղանի
առաջ, թեք ընկաւ և աննպատակ նայելով
հեռուն, խորասուզվեց իր քաղցր մտքերի մէջ:

Ժ.

Ռու դարձեալ ուզում ես օրիորդին այն ամենից յետոյ, ինչ որ քեզ պատմեցի, — հարցրեց մուշտակի մէջ փաթաթված պարոնը այն երիտասարդից, որ գնում էր նրա հետ և որ աշխատում էր գիշերվայ ցրտի առաջ իրան աշխուժով պահել:

Նրանք քայլում էին առուակի փողոցի ուղղութեամբ: Խոր գիշեր էր, ամեն ինչ թաղված էր մեռելային լուութեան մէջ:

— Հիմա ինչ անենք, փորձանք է, որ կարող է ամենքիս գլխին դալ...

— Բայց ես աւելի լաւ եմ համարում այժմ ասել, քան թէ յետոյ անբաւականութիւնների տեղիք տալ, ես չէի ցանկանալ, որ օրիորդի երեսին խօսք հասնի...

— Ո՛չ, ես ձեզ ասում եմ և տալիս եմ իմ ազնիւ խօսքը, որ այդ ամենը ծածուկ կմնայ, մինչև անգամ իմ հօրեղբորից...

— Սյդպէս էլ պիտի լինի, քանի որ այժմ դու պիտի դառնաս օրիորդին մօտ անձնաւորութիւն, նրա պատիւը քեզ էլ է վերաբերում... Բայց չէ,— մի քիչ տատանումից յետոյ ասաց Առիւծեանը, — լաւն այն է, որ դու թողնես այդ...

— Ես անկեղծ սրտով ուզում եմ Վարդուհուն, ես նրան այնքան սիրում եմ, որ կարող եմ ներողամիտ լինել նրա մի քանի պակասութիւններին:

— Եթէ այդպէս է, խօսք չունիմ... Հաւատացիր, որ ես քեզ բոլոր եղելութիւնը պատմեցի առանց ծածկելու: Մեղաւորն ես եմ միայն...

Ղազարն արդէն մտքում հաշտուել էր այդ խնդրի հետ: Նա տեսնում էր, որ այդ ամուսնութիւնը նրան շատ առաւելութիւններ է խոստանում, ուստի այժմ ուզում էր խօսքը դարձնել այն կէտի վրա, որ աւելի էր երաշխաւորում ցանկալի կէտերը, քան թէ Առիւծեանի անօգուտ մեղայականը: Ահա այդ պատճառով նա կամեցաւ խօսքին ուրիշ ուղղութիւն տալ:

— Ես հաւատում եմ, որ աղջիկը մեղաւոր չէ, ես պատրաստ եմ իմ խօսքին հաստատ մնալ,— ասաց նա, — միայն յոյս ունեմ, որ դուք իմ պայմաններն էլ անտես չէք անիլ: Սյդպայմանների համար ես կանեմ ամեն բան: Ես

կպսակվեմ Վարդուհուհու հետ և ամեն մի բեռ
կթեթեացնեմ ձեր վրայից:

— Դու ի՞նչ պայմանների մասին ես ասում:

— Շատ աննշան:

— Օրինակ:

— Նախ այն խոստումներն, ինչ որ արել էք
հորեղբորս...

— Սյսի՞նքն: Աւելի լաւ է հիմա խօսենք և
դրա մասին, որ թիւրիմացութիւններ առաջ
չգան: Եւ հենց այդ պատճառով կամեցայ քեզ
հետ անձամբ խօսել...

— Իմ խնդիրս հետեւեալն է. նախ՝ ես ուզում
եմ քահանայ ձեռնադրվել...

— Այդ կաջողեցնենք:

— Երկրորդ... Հա, հաւատացած եղէք, որ ես
ոչ մի խօսքով, ոչ մի ակնարկով օրիորդի հրե-
սին չեմ տալ, մի խօսքով ամբողջ գործին այն-
պիսի ուղղութիւն կտամ, որ կարծես թէ այդպէս
էլ միշտ լինում է:

— Այդ շատ լաւ է, հաւատում եմ: Բայց
դու մի՞թէ բացի սրանից էլի պահանջ ու-
նի՞ս...

— Անպայման:

— Էլ ի՞նչ ես ուզում, — զարմացաւ Առիւծ-
եանը:

— Յայտնի է, որ ամուսնութեան հետ կապ-
ված են ծախսեր, այնպիսի ծախսեր, որոնցից
խուսափելն անկարելի է: Ահա այդ ծախսերն
անելու համար ես միջոց չունիմ: Կարծում եմ,
որ այդ ծախսերի և թեթեւ պահանջութեան
համար 2000 ռուբլին ձեր աչքին շատ չի ու-
րելի...

— Հա, ուրեմն դու փող էլ ես ուզում:

— Բայց մի՞թէ առանց փող պսակվում են:

— Բայց դու շատ-շատ ես ուզում:

— Երբ որ մարդ պատահաբար հաղած շոր
է առնում, մի՞թէ սա պիտի մի և նոյն գինն ու-
նենայ, ինչ որ նորը:

— 1000 ռուբլի կտամ, — կարծ կապեց Ա-
ռիւծեանը:

— Խնդրեմ այդ բանի մասին մի՛ խօսէք —
սա մի այնպիսի չնչին գումար է, որի մասին
խօսելն անգամ չարժէ:

— Բայց և այնպէս... Ես էլ ինչ մեղք ունիմ,
ուրիշի աղջկան մարդու եմ տալիս, այդ քիչ է,
փող էլ պիտի տամ... Լաւ, լաւ, մի բան կա-
նենք, յօժար եմ: Ե՞րբ ես ուզում նշանը բերել:

— Երբ կուզէք, ղիցուք հենց փողը:

— Շատ լաւ, երբ կկամենաք, ինձ համար
բոլորը մի է:

Գիշերվայ ցրտութիւնը քանի գնում էր սաստկանում էր, զիշերապահների չխկչխկոյն աւելի եռանդով էր լսվում: Հեռում, քաղաքային ժամացոյցի մուրձը չափաւոր հարուածներով զարկեց տասներկու անգամ: Երկու անցորդները մօտեցան դարպասներին և Առիւծեանն առաջին անգամ սեղմեց Ղազարի ձեռքը ու անհետացաւ բազի մէջ:

ԺԱ.

Միւս օրն, իրիկվայ ժամերգութիւնից յետ, երբ արեգակի վերջին ճառագայթներն արդէն քաշվում էին եկեղեցու զանգակատներից և տան կտուրներից, Վերափոխման կոչված փողոցով անցնում էր մի քահանայ բնորոշ կերպարանքով, որ ի դէպ ասած՝ բաւականի աչքի էր ընկնում: Սյդ քահանան դուրս գալով եկեղեցուց՝ ծանր քայլերով ուղեւորվում էր դէպի այն փողոցը, որ գտնվում էր եկեղեցուց ոչ հեռու, ինչպէս, սովորաբար, գտնվում են քահանաների տները: Սյդ փողոցը ճիւղաւորվելով մի քանի փողոցների, միանում էր դէպի շուկան տանող հրապարակը:

Շարունակելով ճանապարհը, մէկ-մէկ կանգ էր առնում և այս ու այն կողմը դիտելով, կրկին շարունակում էր իր ուղին:

Տէր Մակարը (այդպէս էր սրա անունը) քաղաքի քահանաներից աչքի ընկնող ղեր կատա-

րողներէից էր: Նա իրան յողնած չէր զգում: Չնայելով իր 50 պատկառելի տարիքին և իր ծանրակշիռ կազմուածքին, աւելի երիտասարդ էր երևում: Դրա լիքն երեսն արտայայտում էր մի զօրեղ վճռողականութիւն:

Նա առանձին բաւականութեամբ էր վերաբերվում իր կոչման և այն հանգամանքին, որ միշտ վայելել է եպիսկոպոսների համակրութիւնը, համարվել է նրանց մտերիմ խորհրդատուն: Բացի սրանից նա քիչ չէր փքվում այն ծանօթութիւններով, որ ունէր թէ պաշտօնական շրջաններում և թէ էջմիածնում: Սյդ բոլորը նա յիշում էր մեծ բաւականութեամբ և պլնդում էր՝ ոչ ոք կարող չէ այդ ասպարիզում նրա հետ մրցել:

Նա զուրկ չէր և թշնամիներ ունենալու պատուից: Չար լեզուներն արտակարգ եղելութիւններ էին վերագրում տէր հօր հասցէին: Ասում էին, որ նրա ձեռքից է կախված հասը չհաս անել կամ հակառակը: Ճշմարիտ է, պատահել է սրան, իբրև կօնսիստօրի անդամի, նոյն իսկ սինօլից եկած «հասերին» կցել մէկ հատ չարաբաստիկ «չ» կամ քերիւլ այդ «չ»-երը... Բայց այդ քայլն այն ժամանակներում սովորական երեւոյթ էր համարվում և ոչ յանցանք:

Նոյն իսկ նրանք, որոնցից կախված էր միայն վերջ տալ այդ երեւոյթներին, նոյն իսկ այդ զլուխները խրախուսում էին և տոն էին տալիս այդ տեսակ ուղղութեան:

Կօնսիստօրի գործերը մեծ մասամբ իրանց ուղղութեամբ պարտական են տէր Մակարին: Մանաւանդ այդ բանի մէջ աւելի եռանդ էր ցոյց տալիս նա այժմ, երբ թեմը թափուր մնալով, գործերն ամբողջովին սրա հսկողութեան տակ են:

Շատ անգամ այդ գործերն իրանց վճիռ ու ընթացքը ստանում էին հենց տէր Մակարի առանձնասենեակում: Ահա այսօր ևս նրան գործով է սպասում նրա առանձնասենեակում Գէորգի Միխայլիչը:

Երբ որ տէրտէրը ներս մտաւ, Գէորգի Միխայլիչն ածապարից օտքի կանգնել:

— Արդէն սպասում էք, — դիմեց նրան տէրտէրը պաշտօնական եղանակով:

Գէորգի Միխայլիչը խօնարհ զլուխ իջեցրեց, իսկ իր սուրամի աչքերին պարզեց մի առանձին լըջութիւն:

— Ես ուղղում էի վերջնական կերպով իմանալ, թէ ինչ պէտք է պատասխանել այդ ամուսնութեան վերաբերմամբ... մի առանձին վստահութեամբ հարցրեց նա:

— Կարծում եմ, — բաղմելով գրասեղանի առաջ և վերցնելով ծանրահատիկ տէրողորմեան, նկատեց տէր Մակարը, — որ հարկաւոր է այդպէս էլ պատասխանել. այդ դէմ է մեր եկեղեցական կանոններին և սուրբ հայրերի սրբազործած օրէնքներին — ինչպէս կարելի է խնամովեան հինգերորդ աստիճանում պսակել... Սյդ դուք ինքներդ շատ լաւ իմանում էք, ձեզ ասելն էլ աւելորդ է:

— Սյո՛, ես էլ ասացի, որ չի կարելի, — խօսեց քարտուղարը, — բայց, տէրտէր, մենք այդ աստիճանում պսակի թոյլտուութիւն ունենք տուած: Արդեօք սա հակաճառութիւն չի լինիլ մեր նախկին վճիռներին:

— Հա, այդպիսի բան հղել է, ճիշտ է, միայն ոչ այժմի այլ առաջ, երբ առաջնորդ ունէինք: Դուք այդպէս էլ ասէք, եթէ ուզում են սպասեն նոր առաջնորդին, իսկ մենք...

— Բայց նրանք սպասել չեն կարող, շուտով պասն է դալու...

— Հիմա ինչպէս անենք:

— Նրանք, — կմկմաց քարտուղարը, — փեսան պատրաստ է... ուզում էր մինչև անգամ ձեզ հետ անձամբ տեսնվել...

Տէր Մակարը լարեց իր ուշադրութիւնը և առանձին հետաքրքրութեամբ սկսեց հետևել քարտուղարի տրամաբանած մտքերին:

— Սյն ժամանակ... և տէրտէրի երեսից սահեց մի խորհրդաւոր ժպիտ:

— Կարծում եմ, որ կարելի է թոյլ տալ, — շարունակեց քարտուղարը բոպէական լռութիւնից յետոյ, — մանաւանդ որ պէտք է աչքի առաջ ունենալ և այն հանգամանքը, որ եթէ մենք թոյլ չտանք, նրանք ուզում են դիմել Էջմիածին...

— Էջմիածինը թոյլ կտայ, այդ իմացէք, պէտք է այնպէս անել, որ բանն այնքան հեռու չգնայ, — նկատեց տէրտէրը: Ո՞ւմ է առնում, — յանկարծ փոխեց իր խօսքը տէրտէրը մի առանձին կերպով բարձրացնելով ձայնը:

— Փեսան լաւ տեղից է աղջիկ առնում, բաւականի փող ու օժիտ է ձեռք բերում: Կարող է յօգուտ առնելիս լաւ նուիրատուութիւն անել... Լաւ չէ՞ արդեօք, որ ուղարկեմ ձեզ մօտ...

— Շատ բարի, այնպէս էլ արեցէք: Պէտք է այնպէս անել, որ դործը սուր կերպարանք չընդունի... Էլի բան կայ...

— Աղալարի քահանայապետն մասին ես ուզում էի...

Այդ միջոց դռան զանգը ջղային ցնցումով հարեցին:

Ներս մտաւ Առիւծեանը:

Տէրտէրը տեսնելով սրան, վեր կացաւ տեղից և սիրալիր ընդունելութիւնով առաջարկեց նստել:

— Անժամանակ խօսեմ եկել,—հարցրեց Առիւծեանը, առնելով տէր հօր աջը:

— Ինչեր էք ասում, ամօթ չէ. այդպիսի ծանօթները ժամանակի յարմարութեան չափով նայեն: Տէրտէրի տունն է, դռները բաց են ամեն ժամանակ...

— Շնորհակալ եմ, շնորհակալ եմ:

— Մինչև անգամ շատ յարմար ժամանակ եկաք, ես ուզում էի ձեզ հետ պատահել և խնդրել, որ այդ եկեղեցու պարիսպը, եթէ կարելի է, նորոգէիք, շատ հնացել է, մայր եկեղեցին և այդ տեսակ պարիսպ, մարդ օտարներից ամաչում է... Ուրեմն այդպէս էլ կարգադրեցէք, — դիմեց տէր Մակարը քարտուղարին, — ես վաղը մինչև ժամի 12-ը տանն եմ...

— Շատ բարի... և Գէորգի Միխայելեզ զբլուխ տալով դուրս եկաւ սենեակից, բոլորովին հասկանալով տէր Մակարի խորհրդաւոր ակնարկները:

Քարտուղարի գնալուց յետոյ Առիւծեանը սկսեց:

— Ես ուզում էի, տէրտէր, իմանալ, — սկսեց նա, — արդեօք ստացվել է ժամկոչների տան շէնք-սի թղլտուլութիւնը, թէ ոչ:

— Ձգիտեմ, ինչու է ուշանում, ես օրէցօր սպասում եմ էջմիածնից... Եթէ այս շաբաթ չի ստացվել, ես կգրեմ մասնաւոր նամակ ծանօթ եպիսկոպոսներից մինին և կիմանամ... Ճշմարիտ, այդպէս էլ եկեղեցու պարիսպը նորոգէք, վատ չէք անիլ...

— Եթէ հարկաւոր է, ի՛նչու չէ, շատ ուրախ... Այս օրերս ճարտարապետը մօտս է գալու, ես կխնդրեմ, որ մի թեթեւ «պատկեր» կազմի — կտեսնենք...

— Այնպէս մարդավարի բան լինէր, երկաթեայ վանդակներով, դարպասներով...

— Ի հարկէ, որ շինեցինք, լաւ կշինենք...

— Այո, այո, իսկ երբ կպատրաստէք «պատկեր ծախուցը», ասացէք, ես ժողով կբանամ...

— Ես էլի մի ուրիշ խնդիր ունիմ, տէրտէր, — սրա մասին ես ուզում էի, պլխաւորապէս, խօսել, խորհրդակցել...

Առիւծեանը մի րոպէ լռեց, յետոյ աջ ոտը դրելով ձախի վրա, սկսեց.

— Քահանայական խնդիր է, — ասաց նա:

— Ինչ կայ որ, պատրաստ ենք օգնելու, ինչ որ, ի հարկէ, ձեռներդիւ կգայ:

— Ես իբրեւ երեսփոխ, խնդրում եմ ձեզանից մի պատուական անձի համար, որը քանի տարի է ծառայում է մեր եկեղեցուն և որը բոլորովին մոռացված է մինչև այսօր: Ես խոստացել եմ բարեխօսել նրա համար:

— Ո՞վ է, ո՞վ, — հետաքրքրվեց տէր Մակարը:

— Ղաղարը:

— Սյո՛, այո՛, քարտուղարն ինձ սրա մասին քանիցս անգամ ասել է: Սյո՛, հարկաւոր է, հարկաւոր...

— Ինչպէս պէտք է սկսել, տէրտէր, ի՞նչ անել...

— Հարկաւոր է ստորագրութեան թերթ շքեցնել, յետոյ այդ թերթն ուղարկել էջմիածին: Մի խօսքով դուք ինքներդ լաւ կիմանաք, առաջինը խօ՞չէ, դուք այդ թերթը կներկայացնէք կօնսիստօր, իսկ այնտեղ ինչ պէտք է անել՝ մեր բանն է...

— Թերթը մի շաբաթվայ մէջ կպատրաստվի: Բայց, տէրտէր, եպիսկոպոսի բացակայութիւնն արգելք խօ՞չի լինիր:

— Ո՛չ, ո՛չ: Երկու տարի է, որ եպիսկոպոս չկայ և ոչ մի լուր էլ նրա նշանակվելու մասին, գործերը խօ՞չեն սպասիլ...

— Ուրեմն այս օրվանից կարելի է թերթը շքեցնել:

— Ի՞նչու չէ:

— Կարծում եմ ուրիշ բան հարկաւոր չէ: Բայց քանի ստորագրութիւն կհարկաւորվի...

— Նա կձեռնադրվի տէր Պօղոսի ծխի վրա, — քիչ մտածելով ասաց տէրտէրը, — իսկ հանգուցեալն ունէր մօտ 110 տուն: Ուրեմն, եթէ լինի 60 ստորագրութիւն բաւական է:

— Շատ բարի:

Տիրեց լռութիւն:

— Ասում եմ, մի լաւութիւն արած լինիմ, — խղեց խորհրդաւոր լռութիւնն Սոխեճեանը, — թէ չէ...

— Ինչ ասել կուզի: Տէրտէր ձեռնադրվելը հեշտ բան չէ, նախապատրաստական ծախսեր են պէտք, որ ամեն մարդ անել չի կարող, — մի խորհրդաւոր ել և էջ անելով իր խրոխտ ձայնի ծաւալի մէջ տէրտէրը շեշտեց վերջին նախադասութեան բառերը: — Տեսնում էք, — շարունակեց նա, — Գայլիկեանը ձեզ օրինակ, նրանից երիտասարդները, նրա պէսները ձեռնադրվեցին, իսկ սա մինչև այժմ մնացել է: Լաւ կլինէր, սրա համար էլ մի կնքահայր գտնէիք, որ խեղճին ձեռնադրեն...

— Սրա համար էլ պիտի մի բան մտածել. առ այժմն այդ մէկն աջողեցնենք... Ուրեմն, կխնդրեմ, տէրտէր, որքան կարելի է ձեր կողմից աշխատելու նեղութիւնն անելիք...

— Շատ ուրախ, շատ ուրախ: Դուք ձեր պատրաստութիւնները տեսէք, մեր կողմից արգելք չի լինիր:

— Այժմ կխնդրէի, որ խնդրագիրն էլ գրէիք, որովհետեւ ձեւի հետ մենք...

— Այո, պիտի զրաբար լինի: Լաւ, ես կաշխատեմ, կշարադրեմ և կտամ Ղազարին, իսկ նա ինքը կկարգադրի:

— Շատ և շատ պարտաւորեցրիք:

— Ինչ անենք. այդպէս բարեկամների համար...

— Շատ և շատ շնորհակալ եմ. Աստուած արժանացնի, հարսանիքին մի լաւ քէֆ կանենք:

— Ճիշտ, ո՞ւմ է առնում որ...

— Այդ կողմից էլ լաւութիւն եմ անում, տէրտէր, — Վարդուհուն եմ տալիս:

Տէր Մակարի աչքերի կոպերը լայնացան և մի զարմացական հայեացք արտայայտվեց նրա աչքերի մէջ:

— Այո, տէրտէր, ինչ արած, որք աղջիկ է, տէր ու տիրական չունի, պէտք է մի լաւութիւն անել:

— Ի հարկէ, ի հարկէ... Չտեսնված ու չլուսված լաւութիւն էք անում: շատ ուրախալի է, պէտք է ամեն կերպ աշխատել, ի՞նչու առաջ չէիք ասում — ես էլ ուշքի չեմ գալիս, որ հարցնեմ... Ե՞րբ էք վճռել:

— Ճիշտն ասած, զործը դեռ չի վճռված, ես ուզում էի առաջ ձեզ հետ տեսնվել և ապա թէ վերջնական պատասխան տալ:

— Վճռեցէք, վճռեցէք. յետ մի զոյգէք...

Գալով տուն Առիւծեանը ուրախ-ուրախ մտաւ օրիորդի սենեակը:

Վարդուհին նստած էր սեղանի առաջ և դիրք էր թերթում: Տեսնելով Առիւծեանին, նա գիրքը շտապ ծածկեց և վեր կացաւ տեղից ու անցաւ բոլորովին հակառակ կողմը:

— Նստիր, մի քանի կարեւոր խօսք ունիմ քեզ հաղորդելու: Ուրախ համբաւ եմ բերել, մի փախչիր...

Վարդուհին մէքենայաբար նայեց Առիւծեանի կողմը և անգիտակցաբար կանգնեց:

— Մօտ եկ, նստիր: Այն լուրը, որ ուզում եմ քեզ հաղորդել, գուցէ հաշտեցնի մեզ: Բաւական է, ինչ որ կիտեցիր յօնքերդ...

— Ի՞նչ ունիք ասելու, ասացէ՛ք...

— Ես տեսնում էի քո վիշտը, հասկանում էի և այժմ ուզում եմ վերջ տալ քո տխուր օրերին, կամենում եմ քեզ բախտաւորեցնել: Եւ այժմ եկել եմ յայտնելու քեզ այն վճիռը, որ երէկվանից արդէն կայացրած է քո ապագայի վերաբերմամբ...

— Ոչինչ չեմ հասկանում, խնդրում եմ թողէ՛ք ինձ:

— Դու թերահաւատութեամբ ես վերաբերվում իմ ասածներին,—բայց իմացիր, հոգիս, որքան ևս ծանր լինի այն բաժանումը, որ մօտ ապագայում պիտի տեղի ունենայ մեր մէջ, այնու ամենայնիւ սա մի անհրաժեշտ պահանջ է քեզ համար, իսկ ինձ համար մի պարտականութիւն, որ պէտք է դրա վրա մտածէի: Այժմ ես կամենում եմ քեզ յայտնել, որ քո ամուսինը լինելու է այն անձնաւորութիւնը, որին դու տեսել ես և ճանաչում ես, նա հօրորդի տղայ է, լաւ ազգականների տէր, դա — ի՛նչ գլուխդ ցաւացնեմ—Ղաղարն է...

Օրիորդն ոչինչ չկարողացաւ ասել, որովհետեւ այդ նորութիւնը նրա համար այնքան անսպասել էր, որ նա դեռ չէր կարողանում հաշիւ տալ իր լսածին: Նա Ղաղարի դէմ ոչ ատելութիւ-

նով էր վառված և ոչ էլ մի առանձին համակրութիւն էր զգում դէպի այդ երիտասարդը: Մինչև այսօր նա քանիցս անգամ այցելել է նրանց տունը, բայց Վարդուհին նրա ներկայութիւնը զրեթէ չի էլ նկատել: Ուստի ինչպէս կարող էր այդպէս յանկարծ նա պատասխան տալ:

Վարդուհու լռութիւնը համաձայնութեան տեղ ընդունելով, Առիւծեանը շարունակեց.

— Նա այժմ թէև մի որոշ պաշտօնի տէր չէ, բայց ես խոստանում եմ նրան քահանայ ձեռնադրել տալ: Դու կլինես բախտաւոր և շատերի նախանձի առարկայ... Քեզ վիճակված է տէրաւերակին լինել: Բախտաւոր եղեր, սիրելիս,—ի հարկէ դու այժմ կարող ես մտածել, ինձ վաղը պատասխան կտաս:

Եւ Առիւծեանը դուրս եկաւ օրիորդի սենեակից:

ԺԲ.

սում են՝ որ մինչև փորձանքը
չգայ, մարդս չի խրատվում: Այդ-
պէս եղաւ, կարծես, և Վարդուհու-
հետ: Նա դարձաւ աւելի շրջա-
նկատ և սկսեց ամեն մի բանին
վերաբերվել զգուշութեամբ...

Անփորձութիւնից առաջ եկած
անբախտութիւնը նրան կարծես հասունացրեց:
Առաջվան երեսպայամիտ Վարդուհին այդ ծանր
վշտերի ազդեցութիւնից աւելի խրատվել և
աւելի քննական դատողութիւնների տէր էր
դարձել, թէև այդ դատողութիւնները դեռ ևս
կրում էին իրանց վրա խիստ անվճռողականու-
թեան և տատանման կնիք:

Բայցի սրանից մանկութիւնից Վարդուհու
մէջ մարմնացել էին մի սովորութիւն՝ թէ ամեն
մի չարն ու բարին պիտի վերագրել ճակատա-
գրին և ամեն մարդ իր բախտով և անբախ-
տութիւնով պարտական է իր նախապէս զժա-
գրված վիճակին: Նա իր հանգուցեալ մօրից

շատ է լսել, թէ ինչպէս սա իրանց նեղութիւնը
և չքաւորութիւնը վերագրում էր ճակատագրի
բաժնին: Այդ ուղղութիւնն իր կեանքի նշանա-
բան ընդունելով նա չէր կարողանում դուրս
գալ այն մտքից, թէ փորձանքը, որ եկել է նրա
գլխին, այդպէս էլ պիտի լինէր, դա նրա ճա-
կատագիրն էր...

Բայց որքան էլ ամեն բան վերագրելիս լինէր
իր ճակատագրին, Վարդուհին չէր կարողանում
հաշտվել այն մտքի հետ, թէ այդքան բանից
յետոյ ինչպէս կարելի է մնալ այդ տան մէջ,
այն տան մէջ, ուր սենեակի իւրաքանչիւր զարդը,
կարգը, ամեն մի անկիւնը նրա երեւակայութեան
մէջ զարթեցնում էր այն յիշողութիւնները,
թէ ինչպէս այստեղ լուհել է իր գգուանքները,
հրապոյրները և այդ բոլորից յետոյ արիւնը
նրա գլուխն էր տալիս և նա ընկնում էր վեր-
ջին ծայր յուսահատութեան մէջ: Բայց ինչ-
պէս կարելի էր դուրս գալ այդ զրութիւնից:

Ահա մի հարց, որ նրան խոր մտատանջու-
թիւնների տեղիք տալով, մի և նոյն ժամանակ
յուսահատեցնում էր նրան:

Այժմ նա աւելի, քան երբ և իցէ, կարօտում
է մէկի խորհրդին: Բայց ո՞վ է մարդուն օգնու-
թեան հասնում թշուառ բոլակներում: Այդպիսի

ժամանակ եղած ծանօթներն էլ մարդու թող-
նում են: Սյդպէս եղաւ և Վարդուհու հետ:
Նա մնացել էր մէն-մէնակ: Նոյն իսկ տ. Սրբու-
հին, հանգամանքներից ստիպված, թողեց և
հեռացաւ նրանից:

Սյդպէս թէ այնպէս Վարդուհին ստիպված
է իր խելքի կտրածն անել:

Նա սաստիկ դժուարանում է այդ բանի ա-
ռաջ, թէ ինչպէս վերաբերվել Ղազարի առա-
ջարկութեան:

Ահա այժմ այդ նորութիւնն է, որ նրա
ուղեղի մէջ մի անտանելի զրգռում ու յուզ-
մունք է առաջ բերել: Նա իր սենեակում նստած
երկար ժամանակ մտածում է այդ բանի վրա՝
թէ ինչ պէտք է անել այժմ...

Նրա երեսը նորից ծածկվեց մի խորհրդաւոր
դառնութեամբ, զեղեցիկ շրթունքներն ընդու-
նեցին մի անորոշ դժագրութիւն: Ղազարին
նա չի սիրում, այդքանն արդէն պարզ է, և
սիրել ևս չի կարող: Թէ՛ և նա շատ է լսել մե-
ծերից, թէ այդպիսի ժամանակ սէրը զալիս է
թափն ու պսակից յետ, բայց ինչպէս հաւատալ
այդ բանին, երբ այժմ նոյն իսկ թեթեւ նշոյլ
համակրութեան Վարդուհին չի զգում իր մէջ,
չնայելով որ քանի անգամ այդ մարդուն տե-

սել է իրանց տանը: Իսկ եթէ մերժե՞լ, — այն
ժամանակ պիտի կրկին մնալ այդ տանը, կրկին
պատահել այդ մարդու հետ, մարդու, որին ա-
ւել է ատում և որից մինչև անգամ զգվում է...

Եւ ո՞վ է նրա հետ այդ աստիճան ստոր վար-
վել ինչպէս այդ մարդը: Սյդ վերջին միտքը
նրան սարսափեցնում էր աւելի, քան թէ այն,
երբ նա ուշադրութիւնը կենտրոնացնում էր
Ղազարի վրա:

Կրկին ճակատագրին վերադրելով Ղազարի
առաջարկութիւնը, Վարդուհին սկսեց վերա-
բերվել սրան աւելի քիչ ցնցումներով ու աւելի
սակաւ երկիւղով:

Սյդ ժամանակ նրա մտքով անցաւ ուրիշ
բան, որ կրկին մթնացրեց նրա ճակատը:

Արդեօք կարո՞ղ է նա վճռվել ընդունելու
Ղազարի առաջարկութիւնը... Չէ՞ որ նա այժմ
սրանով կարող է կրկին աւելի մեծ անբաւական-
ութիւնների, աւելի խիստ զրամայի տեղէք տալ...

Մի քանի րոպէ առաջ ուզում էր ընդունել
Ղազարի առաջարկութիւնը հակառակ իր ըզ-
գացմունքներին, բայց երբ նրա միտքն ընկաւ
իր խաբված լինելը, նրա համար աւելի խոր-
հրդաւոր էր դառնում այն միտքը, թէ ինչպէս
կարող է նա անել մի այդպիսի քայլ...

Սյդ նրան աւելի վշտացրեց, այդ վերջին միակ յոյսն աւելի անիրադործելի դարձաւ նրա համար: Սյդ դրութիւնն այնպիսի երկիւղ բերեց նրա վրա, որ Վարդուհու մարմնով անցաւ մի անյուսալի սարսուռ...

Բայց երբ որ նա գլխաւոր վտանգը տեսնում էր այդ տանը մնալու մէջ, այն ժամանակ էր խաբւած լինելուն նա սկսեց վերաբերվել աւելի քիչ երկիւղով, աւելի հանգիստ սրտով: Բայց ի՞նչ էր մնում նրան անելու ներկայ հանգամանքներում, ի՞նչի վճռվել, որ կողմը թեքվել...

Մինչ նա այդ հարցերով էր զբաղված, նրա հայեացքը դարձեալ ընկաւ սենեակի պատերին, այն սեղանին, որի առաջ նա իրան մի ժամանակ զգում էր այնքան բախտաւոր, երբ խաղաթղթերը ձեռքին էր պահած... Եւ մի ակամայ դառն ծիծաղ դուրս պրծաւ նրա փշրված կրծքից և նա անզիտակցաբար նստեց:

Մօտ կէս ժամ այդպէս նստած մնաց, չկարողանալով կենտրոնացնել իր մտքերը, դժուարանալով մի որ և է վճռական որոշում անել երկու չարիքից աւելի փոքրագոյնն ընդունել:

Նրան թվում էր, որ նա որքան աւելի խորն է թափանցում իր մտքերի մէջ, որքան աւելի է կենտրոնացնում իր ուշադրութիւնը սրտի

ձայնին, այնքան աւելի է դժուարանում վճռել, թէ ի՞նչ անել, որ կողմը թեքվել:

Նա դարձեալ յիշեց իր հանգուցեալ մօր սածնիւրը, թէ ճակատագրից մարդ փախչել չէ կարող:

Սյն օրից, երբ նրա գլխին այդքան փորձանք եկաւ, այն օրից մինչեւ օրս երբէք նրա առաջ մօր խօսքերը այնպիսի սուր կերպով չէին մղվում նրա գլխում, ինչպէս այդ լինում էր ներկայումս:

Նրա աչքերին արտասուք եկաւ, բայց այդ արտասուքը չթեթեացրեց Վարդուհու վեշտը, չպակասեցրեց նրա դառնութիւնները...

Յանկարծ նրա մտքով անցաւ մի վայրենի յուսահատական միտք... Մինչեւ այժմ այն խնդիրը, որ այդպէս անորոշ էր նրան թվում, ահա այդ խնդրի վերաբերմամբ նրա գլխով անցած րոպէական վճիռը իրականութեան անցաւ, որ և Վարդուհին շտապեց այդ եղբակացութեան դալ անյապաղ և անդրդվելի...

Նա վճռեց ընդունել Ղազարի առաջարկութիւնը...

ԺԳ.

Քաղաքի յետ ընկած խուլ անկիւններից մինում, որտեղ, գլխաւորապէս, բնակութիւն էին հաստատել աղքատ դասակարգը և արհեստաւորները, գտնվում էր մի ստորերկրեայ նկուղ, որտեղ մինչև խոր գիշերները կարելի է գտնել մի քանի այցելողներ, որոնք զինու շէ առաջ սպանում էին իրանց առանց այն ևս սպանված ժամանակը:

Քաղաքում այդպիսի նկուղներ շատ կան: Այդ նկուղներում, գլխաւորապէս, ծախվում է զինի:

Ոչ մի տեղ մարդկանց առանձնայատկութիւններն այնպէս չէ բնաորոշվում, ինչպէս այդ տեսակ նկուղներում: Այստեղ, սովորաբար, ժողովվում են զինի խմելու և այստեղ զինու շէ առաջ զանազան խորհրդածութիւններ անելու. շատ անգամ այդ նկուղներում զանազան հասարակական խնդիրներ է շօշափվում:

Անսովոր մարդու վրա այդ նկուղները մի

ճնշող տպաւորութիւն էին գործում, այստեղ զինու զաղերի և պատերի բորբոսների խոնաւութեան բուրմունքները միախառնվելով մէկմէկու հետ, ընդունակ էին անսովոր մարդուն միանգամից թմրեցնել:

Ոչ մի նկուղ քաղաքում չէր վայելում այն համակրութիւնը քաղաքացիների կողմից, ինչ որ վերև յիշածը: Սրա պատճառը նրա տէր՝ Ղարաբաղի ներկայացուցիչ՝ Թալաշն էր, որ գրաւել զիտէր ոչ միայն իր պատուական գինով, այլ և այն առաւելութիւնով, որ նա ունէր իւր բնաւորութեան մէջ: Նա հիւրասէր, շատախօս էր, զիտէր լաւ թամադայութիւն անել, երգել, իւրաքանչիւր թասի վրա նա կարողանում էր ձռձռան ձառեր ասել, զիտէր քաղաքացիների բնաւորութիւնը, նրանց հետաքրքրող չարն ու բարին: Թալաշի մասնագիտութիւնը չէր սահմանափակվում միայն զինեկաձառութեամբ, նա աղատ ժամերին պարապում էր և գրականութեամբ և մինչև անգամ ոտանաւորներ զրկելով: Այդ ընդունակութիւնների հետ ոչ մի կապ չունէին ոչ ժառանգական օրէնքները և ոչ Ղարաբաղի սարերի և օղի բարերար ազդեցութիւնը, բայց և այնպէս այդ մարդու ընդունակութիւններն աչքի էին ընկնում:

Կոտրված սիրտ:

Միթէ պէտք է զարմանալ այդ բանի վրա, — չէ որ յայտնի Լամբրոզոն ապացուցանում է, որ լինում են հասարակ անկիրթ մահկանացուներ, բայց և որոնք արտայայտում են երբեմն անսպասելի սրախօսութիւն, կենդանութիւն, խոր մտածողականութիւն և նոյն իսկ ընդունակութիւն...

Արեւը մայր մանեւուն պէս դէպի Թալաշի դիտեալունը ուղեւորվում էր յաճախորդների թունդ հոսանք, որ գնալով մեծ ծաւալ էր ստանում դիշերվայ ժամանակ: Այդ բացատրվում էր նրանով, որ օրվայ այդ ժամանակ տեղի էր ունենում արհեստաւորների բանթողը — և ահա այդ ժամանակ այդ մարդկանց հոսանքը ղիմում էր այստեղ մի քանի հանդիստ ժամեր վայելելու:

Թալաշի նկուղը հպարտանում էր նաև նրանով, որ նրա այցելողների մէջ լինում էին ինքնակոչ ինտելիգենտներ՝ աբլակատներ, երգիչներ և զանազան թափառաշրջիկ ու անբան աստիճանաւորներ...

Մի երեկոյ Թալաշի նկուղում մի շեշ ղինու առաջ նստած էր երկու մարդ, որոնք խոհական մտածմունքով մի ինչ որ բանի վրա խօսում էին: Սրանից մինը իր զլուխը փայտփորիկի նման անդադար ետ ու առաջ էր տանում և

մի ինչ որ բան էր պատմում, իսկ միւսն իր ակնոցների տակից չռելով աչքերը մեծ ուշադրութիւնով լսում էր իր բաժակակցին:

Հարկաւոր է միթէ ասել, որ սրանք Ղազարն ու քարտուղար Գէորգի Միխայլիչն էին:

— Միայն մէկը չստորագրեց, — հանդարտ շշուշաց Ղազարը, ծամելով տապակած ձկան կրտորը և բաղէի նման վեր ածելով բերանից ձկան կոշտ մասերը՝ փշերը, — միայն մէկը, — կրկնեց նա, — ուղեղն ասած՝ ես նրա մօտ չէի էլ ուղում գնալ, միայն, ինչպէս կասեն, քթի տակից անցնելու համար գնացի, այն էլ, գլխաւորապէս, Առիւծեանն ուղարկեց, չգիտեմ, այդ մարդու կինը Վարդուհու հետ գնալ-գալ ունի ինչ է:

— Ո՞վ է:

— Մի ոմն Մտիկեան:

— ձանաչում եմ, ինչ մարդու մօտ ես տաբել, լաւ չես արել, ես այնտեղ ըսկի ոտ կգնէի ո՞ր, — միթմիթաց Գէորգի Միխայլիչը, և ձեռքը տանելով իր աջ ախանջի ետեւը աւելի կենտրոնացրեց իր ուշադրութիւնը:

— Դուք էլ մի և նոյնն էք ասում, ինչ որ իմ հօրեղբայրը, զգում եմ, որ սխալված եմ, — բայց ինչ նշանակութիւն ունի մէկի չստորագրելը:

— Ի հարկէ, ի հարկէ, ես այնպէս ասացի, որ նա մարդ չէ—այդ Մտիկեանին լաւ եմ ճանաչում, արեւ լինի, մարդու վրա չի ընկնիլ:

— Բայց տես թէ ով է ստորագրել, ինքը Զիրիշեանը:

— Մի՞թէ, շատ ուրախալի է, ասան դէ որսի աչքին խփել ես էլի՞...

— Հապա՞: Ասենք սրա մօտ հօրեղբայրս տա՛րաւ:

— Լաւ, լաւ, եղբայր, ինչ ասեմ—ածան, մի մի բաժակ էլ խմենք:

Նրանք դատարկեցին բաժակները:

— Ահա տեսէք, — կուլ տալով վերջին ուժ-պերը ու մի քառածալ թերթ հանելով ծոցից, ասաց Ղազարը:

— Սյո՛, այո՛, — գլուխը թափ տալով տնտղեց քարտուղարը, — բանդ լաւ աջող գնում է՝ արդէն 20 ստորագրութիւն կայ...

Եւ նա սկսեց իր բոյթ մատի ծայրով համարել թերթի վրա խզըղած ստորագրութիւնները:

— Էլի չստորագրողներ եղան:

— Բայցի դրանից ո՛չ մէկը:

Նրանք նորից խմեցին. Ղազարը մի առանձին ախորժակով ծծեց հեղուկը:

— Պէտք է ասած պատուական գինի է, —

դովեց խմելիքի յատկութիւնը նա: Թալաշ, — կանչեց գինետիրոջը Ղազարը, — ե՛կ այստեղ, ո՞ւր ես կուչ եկել:

Թալաշը հեռուում նստած էր խորասուզված մի ինչ որ մտքերի մէջ. նա աջ ոտը դրել էր ձախի վրա և ձեռքերն էլ կենտրոնացրել էր փորի առաջ, կանխապէս նրանց ծախի բնի ձեւ տալով: Սյուպիսի զիրք նա ընդունում է այն ժամանակ, երբ պատրաստվում է բարձրանալ Պառնաս և Կաստալեան աղբիւրից յոժ և զգացմունք վերցնել իր պօէզիայի համար: Սյո՛մ երբ նա լսեց Ղազարի ձայնը, այնպէս վայր թռաւ, կարծես մի հարուած գլխին իջեցրած լինէին:

— Ի՞նչ կուտէք, — մօտեցաւ նա, — զինին չէ՞ք հաւանում, — հարցրեց նա:

Նրա արտասանութեան մէջ լսվում էր մի օտարոտի և անորոշ եղանակ: Նա աշխատում էր խօսել զրականական լեզուով, բայց Ղարաբաղի հնչմունքը և ժողովրդական մի քանի ձևերը նրա ոճին ու լեզուին մի տեսակ առանձնայատկութիւն էին պարգևել: Դա բացատրվում էր նրա աստանդական կեանք վարելուց: Ամեն տեղի, ամեն ոճի գծեր ու հնչմունքներ կարելի է նկատել Թալաշի խօսակցութեան մէջ:

— Եթէ վատն է, — կրկնեց նա, — ուրիշը բերեմ:

— Ո՛չ, ո՛չ, այդ չէ,—գովեց զինու յատկութիւնն իր բերանի արտայայտութեամբ Ղազարը,— ես միայն ուզում էի իմանալ ինչու ես այնպէս հեռուում հանդարտ նստել—օտանաւոր ես դրում ի՞նչ է...

— Ձէ, չէ,— ամաչեց թալաշը իր դրութիւնից,— այնպէս աչքս մի քիչ քուն էր գնացել:

— Սա ռորտեղի գինի է,— հարցրեց Ղազարը,— Ղզլարի է՞...

— Բա՞... զարմացաւ թալաշը,— Ղզլարը ըսկի իր էրազում այդպիսի գինի տեսել ա՞ վեօր, սա վեօր կեայ Մադրասի կասեն սրան, իսկական, անարատ, «հայ աղջկայ մասներով քամած գինի է»... — համեմեց թալաշն իր խօսակցութիւնն բանաստեղծի խօսքերով,— այդ գինուց, — շարունակեց նա, — 50 տակառ այս ամառս Պետերբուրգ եմ տարել և մի շաբաթվայ մէջ ըսպառել...

— Հիմա դու կասես հա՛, — հանաք արաւ քարտուղարը:

— Խոյեցի է ախր*), — նոյնպէս հանաքով նկատեց Ղազարը, — այդ խոյեցիների խօսքին

*) Ա. քաղաքում գտնվում են շատ եկուր հայեր: Տեղական հայերը մի տեսակ բարձրից են նայում իրանց

հաւատ չկայ, — շարունակեց նա, — ո՞վ գիտէ որտեղի գինի է, ասում է Մադրասի է:

— Ձէ, քու արեւը, — պաշտպանողանական զիրք բռնեց թալաշը, — զուտ ճշմարտութիւն է...

— Լաւ, լաւ, որ այդպէս է այդ թղթում մի ձեռք քաշեր, — խօսեց Գէորգի Միխայլիչը:

— Սա ի՞նչ բան է, — թուղթը մօտ քաշելով տնտղեց ստորադրութիւնները թալաշը:

— Այդ մարդը քահանայ է ձեռնադրվում, — շարունակեց պաշտպանել իր միասիան քարտուղարը, — եթէ դու էլ այդ բանին համաձայն ես, ստորադրիր...

— հարկաւոր ա՛, — եղանակեց թալաշը իր պնշերի ծալքերին մի առանձին կենդանութիւն տալով, — եթէ հարկաւոր ա՛, բնշուստայ...

Թալաշը վերցրեց թերթը, տարաւ, ստորադրեց և բերեց դրեց Ղազարի առաջ:

— Որ այդպէս է մի բաժակ գինի, — առա-

եկուր եղբայրների վրա և, չգիտենք ինչու, մկրտում են սրանց՝ «խոյեցի» և «անձրնով եկածներ» անմիտ ամականներով: Ի պատիւ եկուրների պիտի խոստովանել, որ սրանք միշտ ներողամտաբար են վերաբերվել դէպի տեղացիների անտեղի խորթութիւնները և աշխատել են յարաբերութիւնների մէջ սուր զծեր չմտցնել:

Ջարկեց Ղազարը,—այդ խմիր, գնա մի շիշ էլ բեր. . .

Թալաշը վերցրեց բաժակը:

— Յանկանում եմ,—ասաց նա,—որ արժաւոր հովիւ դառնաս: Բարով մեր պէս մեղաւորներին ցոյց տաս այն ուղիղ ճանապարհը, ինչ որ ցոյց են տուել մեր ոսկեդար անցեալում Մեսրոպ Մաշտոց մականունեալ, սուբն Սահակ, Ղևոնդ երէց... Ինչպէս սրանք իրանց հօտի համար թափեցին իրանց արիւնը, այնպէս էլ դու դառնաս մեղ համար արժանաւոր հովիւ, ճրշմարիտ քրիստոնէական հայ լուսաւորչական կրօնի պաշտպան. ամէն:

Թալաշն այնպէս ոգևորվեց, որ իր ճառի վերջում հարկ համարեց երգել.

Կոռնկ, ուստի կու-գաս ծառայ եմ ծայ-նի-իդ...

Կոռնկ, մեր աշխարհէն խաբ-րիկ մի չու-նիս...

— Շնորհակալ եմ,—կանգնեց ոտի Ղազարը, —շնորհակալ եմ խնդրեմ, գնա մի շիշ էլ բեր...

Թալաշն աճապարեց բոլոր պատուէրները ճշտիւ կատարել:

— Ամմա մէ էդ գինու համն էլ տեսէք. . .

— Չասացի, որ խոյեցի է, տես ինչ օյիններ է հանում:

— Խնդրեմ ասէք,—սկսեց Թալաշը,—ի՞նչ է նշանակում, որ մեզ եկւորներէս խոյեցի էք ասում. . .

— Ո՞վ դիտէ, այդպէս լսել ենք մեր պապերից, ասում ենք էլի. . .

— Նեղացա՞ր ինչ է,—բարձրացրեց գլուխը քարտուղարը, քսու ժպիտն երեսին:

— Չէ, Աստուած մի արասցէ, ամեն յիմար բանի վրա նեղանալ չի կարելի—ամա այնպէս հետաքրքրվում եմ: Տասը տարի է որ այստեղ եմ բայց մինչև օրս չիմացայ, թէ ինչու եմ խոյեցի. . .

— Մեր քաղաքացի ես,—հետաքրքրվեց քարտուղարը:

— Չէ:

— Ուրեմն խոյեցի ես:

— Բա վեօր Խոյն իսկի իմ պապն էլ չի տեսել, այդ ո՞նց եղաւ, որ խոյեցի դարձայ. . .

— Թողէք,—աշխատեց վերջ դնել Ղազարը, —հանաքով ասացի էլի, բան չունիք, որ այդպիսի դատարկաբանութիւններով էք պարապում և ոսկի ժամանակը զուր տեղը վատնում: Աճէք, խմէք. . .

Այդ միջոց ներս մտաւ մի նոր յաճախորդ: Ներս մտնողը մի բարձրահասակ, մեծ քթով,

ջրոտ և խոշոր զիմագծերով մարդ էր: Սրան մեծաբուժ էին «Յեց» մականունով: Սա մի անորոշ պաշտօնների տէր մարդ էր, բայց և այնպէս եթէ մէկին հարկաւոր լինէր «պրօշենիա» զրել տալ, խորհուրդների զիմել, այդպիսի զէպքերում «Յեցն» անփոխարինելի էր: Սրա զալը նոր հոսանք և աշխոյժ մտքրեց խմբակի մէջ:

— Հա, լաւ ժամանակի եկար, նստիր, — հրաւիրեց Ղաղարը:

— Մի թաս զինի տծա՛... հալա բարի սահաթի, հեռու ես ման դալիս, փէշդ քաշել ես... Մի բան եղաւ, զլուխներդ ճղած «Յեցի» մօտ էք վազում, բայց հարկաւոր ժամանակ եօթ վերստ հեռու էք վազում:

— Մեղայ Աստուծոյ, ո՞վ է փախչում, չի պատահել որ ասեմ, երէկ առաւօտ եկայ մօտդ, տանը չէիր...

— Առաւօտները մինչև 10-ը ժամը ինձ միշտ կարելի է տեսնել Զառի պանդոկում, 10-ից մինչև 12-ը Կոկորի գնեանում, պալատի առաջ, 12-ին Խաչիկի մօտ խորոված ենք ուտում, յետոյ մինչև 2-ը այստեղ-այնտեղ, իսկ այդ ժամանակ միշտ մեր Թալաշի մօտ եմ — այդ իմացիր, հարկաւոր եղած ժամանակ: Դէ, հիմա զինի տծա՛...

Ղաղարը լցրեց չորս բաժակ: Նրանք վերցրին:

— Անփոշմանելի լինի, — վերցնելով բաժակը բարեմաղթութիւններ արաւ «Յեցը», — աե՛ս, լաւ քահանայ եղիր: Մարդ ենք, եթէ բան-ման պատահեց, մօտս արի: Շարական երգել իմանում ես... Ասենք, ումից էլ սովորես: Ողորմի տէր Սարգսին, նրա պէս շարական երգող այժմ չունենք... Հա, մէկ էլ լաւ շարական էր երգում հանգուցեալ տէր Գրիգորը: Սրանք երկու հօգի, մէկը մի դասից, միւսը՝ միւս դասից, որ չէին կլկլացնում, որտեղ քո Տարաակօվը, — կոպէկ չեմ տալ: Հիմիկվան քահանաները մարդիկ են, աւետարան կարգալ զրուստ չեն կարողանում... Հիմիկվան քահանաները ճուտով փլաւ լաւ կուտեն — այդ նրանց խելքի բան է, մէկ էլ աղջ... Է՛հ, թողնենք — զինի տծա՛... Եթէ հարկաւոր եղաւ, ե՛կ, ես քեզ այնպէս շարական երգել սովորացնեմ, որ քէ՛ջդ զայ՛...

«Յեցը» սկսեց հանդարտ եղանակել:

«Այսօր կանգնեցար»...

Ամենքը մեծ ուշադրութեամբ լսում էին:

— Ի՞նչպիսի զինի է, — հարցրեց Թալաշն, երբ որ «Յեցը» շարականն երգեց, վերջացրեց:

— Լաւ է, այդ երևի նոր տակառ ես բաց արել...

— Ասում եմ, չեն հաւատում:
— Սրանք զինու բան են հասկանում: սրանք
որ կան, եախնի ուտող մարդիկ են: Աճա՛, բանդ
իմացիր. . .

— Թալաշ, զնա՛, զրիչ-թանաքաման բեր, —
պատուիրեց Գէորգի Միխայիլէ:
Թալաշը շտապով բերեց և զրեց «Յեցի»

առաջ:
— Ստորագրի՛ր, — նկատեց քարտուղարը:

— Բերէք, բերէք:

«Յեցը» վերցրեց զրիչը և ստորագրեց խնդրա-
գրում: Յետոյ աչքը դրեց տողերին ու սկսեց
կարդալ:

— Ո՞վ է կալմել, — հարցրեց նա:

— Ես, — պարծեցաւ Դաղարը:

— Չէ, սա քո բանը չէ: Բան ունիս, բան
ասա՛, դու մեռել լաւ կթաղես, այդպիսի թուղթ
շարադրելը քո բանը չէ:

— Տէր Մակարն է շարադրիլ բայց արտա-
գրածն իմն է, — շեշտեց Դաղարը վերջին նախա-
դասութիւնը, կամենալով սրանով «իր արած
բանի» նշանակութիւնն էլ վայր չձգել:

— Հա՛, այդ ուրիշ բան է: Բայց այստեղ
սխալվել ես... «զարժանս համարեցաք»... «ս»-ն
բաց ես թողել. . .

Նա վերցրեց զրիչն և ուղղեց:

— Դէ աճա՛, պարապ նստելով բան չի դուրս
գալ, — տալով թերթն ասաց «Յեցը»:

— Խնդրեմ, որքան կկամենաս, ես արդէն բա-
ւականացայ, սա վեցերորդ շէշն է, որ դատար-
կում ենք:

— Մեծ բան, — ես երէկ զիշերվանից է, որ
խմում եմ: Այսօր առաւօտը, 10 ժամին, երեք
հոգի չորս շէշ Սմիրնով ենք շուռ տուել, ճա-
շից յետոյ պիվօ ենք խմել, այս էլ հիմա զինի
ենք խմում, — տես բան նկատվում է. . .

— Կեցցե՛ս, — նկատեց Թալաշը: Բա որ դու
չխմես, նա չխմէ, մենք մեր ծախսերը որտրղան
կհանենք վեճօր... Խանութի, տղայի, թղթի փող
ենք տալիս, պիտի խմէք, որ մենք էլ տեղնե-
րումս զիմանանք. . .

— Այո՛, այո՛, լաւ ասաց Թալաշը, շատ լաւ
ասաց — այս շաբաթ մի անգամ էլ մօտդ կգանք,
այդ զինուդ համը մին էլ կտեսնենք. . .

Նրա վեր կենալուն հետեց և Գէորգի Մի-
խայիլէ:

ԺԴ.

— **Չ**արմանում եմ, ճշմարիտ, ամեն տեղ իրանց ազատ իրաւունքներից, ընտրողական սկզբունքից օգտվել զիտեն, իսկ մեր հասարակութիւնը չգիտէ իր արդար իրաւունքներից օգուտ քաղել, չնայելով որ ազատ իրաւունքների տէր է:

Այդպիսի արդար յուզմունքով էր դառնում տիկին Սրբուհին իր ամուսնուն, պ. Մտիկեանին, երբ այդ վերջինը անխախտելի ինքնավստահութեամբ արդարացնում էր հասարակութեան ծուռը բռնած զիրքը Ղազարի ձեռնադրութեան խնդրում:

Նրանք նստած էին իրանց սեղանատանը: Գուրսը մանր ձիւն էր թափում, եղանակը տրամադրել էր Մտիկեան ամուսիններին տանը նըստել, չնայելով որ օրվայ այդ ժամանակը նրանք գուրս էին դալիս իրանց սովորական զբօսանքն անելու:

— Ինչ զարմանք, — ասաց պ. Մտիկեանը, — երբ մինչև այսօր մեղանում չեն աշխատել պէտքերի ու կարիքների արտայայտողներ հանդիսանալ:

— Ինչ էլ լինի, մի՞թէ կարելի է աջ ու ձախ ստորագրել մի թերութի խնդրագրում:

— Այո, մենք միշտ սովոր ենք մեղադրել մեր հասարակութեան, բայց մի օրից մի օր հետաքրքրվել ենք արդեօք իմանալ, թէ ի՞նչի մէջ է կայանում մեր հասարակութեան քաղաքակրթված յետամնացութիւնը, աշխատել ենք իմանալ, թէ ով է այդ բանում մեղաւոր: Աստ, թէ ի՞նչ է արվել մինչև այսօր հասարակութեան մտաւոր մակերևոյթը բարձրացնելու համար, ո՞վ է նրան ուղղութիւն տուել, ո՞վ է նրան սովորեցրել ամեն բանին քննական հայեացքով վերաբերվել: Եղել է զէպք նրա դարեւոր իրաւունքները պաշտպանելու... Ընդհակառակը, մեղանում, զոնէ մինչև այսօր, մտքի ազատութիւն, ընտրողական սկզբունք և այլ սրտ նման պէսպէս իրաւունքներ միայն «երեսանց» են գոյութիւն ունեցել, իսկ այդ իրաւունքների ներքին իմաստը անհասկանալի և անիրագործելի է մնացել: Ի՞նչու: Որովհետեւ մենք իբրեւ ասիացիներ մեր մէջ մարմնացրել ենք փառասիրական

և բռնակալական ձգտումներ և այդ ձգտումները մենք գործադրել ենք աշխատում ամեն տեղ, լինի սա մասնաւոր կամ ազգային գործ, ամեն տեղ մեր անձնական «եսը» առաջ ենք տանում: Ահա այդ պատճառով մենք աշխատում ենք խեղդել մտքի և հայեացքների ազատութիւն, պահանջում ենք ուրիշից հպատակվել մեր քմահաճոյքներին... Այս օրվայ ընկածը, այս օրվայ ընկձվածը իսկոյն զլուխ է բարձրացնում և ամեն կերպ աշխատում է ինքը ճշնել, ինքը խեղդել, երբ այդ նրան աջողվել է... Ի՞նչու—որովհետեւ նա ինքն այդ ճանապարհով է գնացել, այդ քուրայից անցել, և ինչպէս կարող է նա այլապէս լինել: Այդ բոլորի հետևանքն ինչ է եղել: Տարիների այդ ուղղութիւնը մեր մէջ սպանել է ամեն մի ազատ հայեացք, ինքնուրոյն դատողութիւն: Մեր մէջ մշակվել են անձնական հայեացքներ: Մի խնդիր, երբ մեր մէջ յարուցվում է, մենք առաջ նայում ենք մեր չորս կողմը, արդեօք մեր այդ տեսակ վարմունքով չենք շոշափում յայտնի անձնաւորութեան պատիւը, չենք վիրաւորում մի որ և է «տուզի» փառասիրական ձգտումը, նայում ենք, թէ ինչ հայեացք ունեն մեր «խնամակալները», «զիտաւորեալ խորհրդատուները» այդ խնդրի վերաբեր-

մամբ... Այդ բոլորը լաւ ծանր ու թեթեւ անելուց յետոյ միայն մենք կայացնում ենք մեր վճիռը... Եւ այդ բոլորից յետոյ մի՞թէ պիտի զարմանալ, որ մեր մէջ կան դեռ ևս մնացած մութ կէտեր, բացասական անձնաւորութիւններ ու երեւոյթներ: Բայց զոնէ այդքան անմխիթար երեւոյթների մէջ կայ և լուսաւոր կէտ, — մի քիչ կանգ առնելով նորից շարունակեց պ. Մտիկեանը, — այդ ուրախալի կէտն է հասարակութեան եռանդը, որ դեռ գոյութիւն ունի մեր մէջ: Դեռ ևս փչացած չէ մեր հոտաւորութիւնը... Այդ գուցէ մշակվել է տարիների անախորժութիւնից, չգիտեմ, միայն թէ այդ հոտաւորութիւնը խոստանում է հասարակութեան վաղ թէ ուշ հասկանալ իր սխալը, ճանաչել կեղծաւորին, քօղարկված թշնամուն, իսկ այդ բանից յետոյ մի քայլ է մնում դէպի քննական կերպով վերաբերվելը:

— Բոլորը գուցէ ժամանակով, չգիտեմ... .

— Ամեն բան ունի իր սկիզբը—ծառին ժամանակ է հարկաւոր աճելու, թիթեռնիկին օրեր և աստիճաններ են պէտք իր սկզբնական ձևից կերպարանափոխվելու համար, — մի անգամից, յանկարծ ոչ մի բան զլուխ չի գալիս, սիրելիս... .

Նա լուեց, շունչ քաշեց և շփելով իր լայն ճակատը, ընկաւ աթոռի յենակի վրա:

— Մինչև որ մենք կսովորենք զիտակցաբար վերաբերվել, Ղաղարի պէս մարդիկ շարունակ կձեռնադրվեն... .

— Սյդ թէօրիան այս անգամ անտեղի կլինի և Ղաղարին չի աջողվել ձեռնադրվել... .

Մտիկեանն այնպէս շեշտեց այդ նախադասութիւնը, որ Սրբուհին մի րոպէ լուեց և չգիտէր ինչ շարունակել:

— Ինչպէս, — յանկարծ սկսեց նա, — դու ասում ես չի աջողվել ձեռնադրվել և այդ այն ժամանակ, երբ նրա կողմն են «մարդիկ», իսկ այդ «մարդիկ» միշտ պարացրել են հասարակութիւնը:

— Դու ակնարկում ես Առիւծեանին, բայց իմացիր, որ այժմ այդ Առիւծեանը այն չէ, ինչ որ մի քանի ամիս առաջ:

— Մի քանի ամիս առաջ հասարակութեան զիտակցութիւնն այն աստիճան սթափիկեց, որ հասկացաւ իր խայտառակ դրութիւնը... .

— Սյո՛, մի զարմանար: Ոչինչ այնքան անտանելի չէ, երբ վերաւորված է մարդուս զգացմունքը, մանաւանդ երբ մենք ունենք մի որ և իցէ յարաբերութիւն դէպի այն առարկան, որը

պատճառ է եղել վերաւորանք առաջացնելու: Հասարակութեան զգացմունքն այժմ վերաւորված է, երբ տեսնում է, որ այն մարդը, որին նա հրաւիրել է իր շահերը պաշտպանելու, այդ մարդն, այդ իրաւունքները իր անձնական «եսին» է ծառայեցնում: Կարծում ես դու, որ հասարակութիւնը չգիտէ պատճառը, թէ ինչու է աշխատում Առիւծեանը Ղաղարին քահանայացնել: Ամեն մէկը գիտէ... Եւ ոչ մի ժամանակ այնպէս չեն զրգովել, ինչպէս ներկայումս այդ դէպքով:

— Սյդ հասկանալի է, ես ինքս թողեցի այդ մարդու տունն այցելելը, երբ իմացայ, թէ նա ինչպիսի ստոր կերպով է ոտնակոխ անում հասարակութեան շահերը... Բայց չէ՞ որ քիչ առաջ դու ինքդ ասացիր, որ մեղանում սովոր են չվերաւորել ուրիշի զգացմունքը — ուրեմն ո՞վ կվստահանայ նրա այդ վարմունքն երեսով տալ... Վերջապէս, հեռուն ի՞նչ ենք գնում ստորադրութիւններն ի՞նչ են վկայում:

— Ստորագրութիւնները դեռ ոչինչ չեն վկայում:

— Ինչպէ՞ս: Ձե՞ որ օրինական ձևակերպութիւններն արած են... .

— Դեռ ոչ:

Սրբուհին խիստ զարմացաւ:

— Ոչինչ չեմ հասկանում, — ասաց նա վեր քաշելով իր թիկունքը:

— Ասեմ, ասեմ: Սյս օրերս մենք մի յայտարարութիւն ենք տալու կօնսիստօր... և դու կտեսնես, թէ ինչպէս է աջողվում նրա ձեռնադրութիւնը:

— Ի՞նչ յայտարարութիւն:

— Սյո, նոր բան է, բոլորովին նոր: Սյսինքն, ճիշտն ասած, դարեւոր իրաւունքների վերականգման խնդիր է: Յայտարարութիւն ենք տալիս, որ կօնսիստօրը մեզ թոյլ տայ ժողով բանալու, որտեղ մենք կարողանանք քահանայական խնդրի վերաբերմամբ մտքերի փոխանակութիւն անել և քննել, արդեօք հարկաւոր է մեզ քահանայ...

— Սա նոր բան է, ինձ չես ասել:

— Երեկ գիշեր ենք վճռել:

— Եւ դու կարծում ես, որ կօնսիստօրը, որտեղ նստած են տէր Մակար, տէր Մատթոս, — քիչ լռութիւնից յետոյ ասաց Սրբուհին: — Կարծում էի, թէ բան ես ասում, այդ եզրակացութեան էք եկել, հա՛, հա՛, հա՛... և Սրբուհին ծիծաղեց:

— Կայ, կայ, մի ծիծաղիր... Կօնսիստօրն իրաւունք չունի թոյլ տալու, իսկ եթէ նա այդպէս կվարվի, մենք կդիմենք էջմիածին և կբողոքենք Կաթողիկոսին, — ոգևորվում էր Մտիկեանը իր պաշտպանողական առարկումներով:

— Լաւ երազ է, թէ կատարվի՝ տեսնենք: Մինչև դուք կշարժվէք, մինչև էջմիածին կգրէք, իսկ Ղազարն արդէն ձեռնադրված կլինի:

— Չկարծես, նրա խնդրագիրը դեռ կօնսիստօր չի մտել:

— Դ՞նէ որտեղից գիտէք:

— Դիտենք: Նա դեռ շարունակում է ստորագրութիւններ ժողովել: Բայցի սրանից մենք այդ առիթով յօդուած էլ ենք պատրաստում, որ իր ժամանակին դուրս գալով՝ իր ծառայութիւնը կանի...

— Ենթադրենք աջողվեց ժողով բանալ, երաշխաւոր էք արդեօք, որ նրան կաջողվի սեւացնել...

— Եթէ մեր դէմ մի որ և իցէ դեր կարողանան խաղալու, մենք ևս ուրիշ էլք ունենք:

— Օրինակ, — հեաքբքբվեց Սրբուհին, ընդունելով լուրջ արտայայտութիւն:

— Ցենդ կպահանջենք:

— Հա՛, Հա՛, Հա՛... — ծիծաղեց Սրբուհին: — Այդ միայն բառեր, բառեր և ցանկութիւններ են, որոնք միշտ զոյութիւն են ունեցել ցնորքների աշխարհում և ցանկութիւնների սահմանում: Հաւատացնում եմ քեզ, որ դուք միայն ձեզ մխիթարում էք, ուրիշ ոչինչ: ձեզ կմնայ միայն ձեր զուր աշխատանքը, իսկ Ղաղարը կձեռնադրվի քահանայ այնպէս, ինչպէս եղել է մինչև այսօր, ինչպէս եղել են բազմաթիւ օրինակներ անցիալում... .

— Կտեսնենք:

Ձիւնը դուրսը դադարել էր, սպիտակ սուսանով ծածկելով փողոցները և կտուրները: Հեռւում հօրիւրոնի վրա մէկը միւսի ետեւից դուրս թափվեցան աստղերը:

Սրդէն վառել էին լապտերներն, որոնք իրանց նուազ լոյսը տարածելով, լուսաւորում էին փողոցները: Մտիկեան ամուսինները դեռ շարունակում էին օրվայ հարցի վերաբերմամբ վիճաբանութիւններ անել:

ժե.

Անցաւ դանդաղաբայլ ու տխրադէմ ձմեռը, հասաւ կենսատու գարունը: Առիւծեանի տան դիմաց տղամուտ առուակը կերպարանափոխվել էր ոչ թէ այն պատճառով, որ նրան մարերցին, մի բան, որի վրա տասնեակ տարիներ է գլուխ են ցաւեցնում, բայց որոնց խմբը դեռ ջուր է որ առնում է: Առուակը կերպարանափոխվել էր այն սովորական պատճառով, որ գանան ջրերը սկսեցին ասպատակել նրա ափերը: Ո՛քան հեշտ է կատարվում բնութեան օրէնքով այն, ինչ որ մարդկութեան ուժից դեռ վեր է համարվում: Այդ առուակն այժմ աշխոյժ կերպով զլորում էր իր ուռած ալիքները, որոնք մի տեսակ պաղպաղէն փայլ էին ստացել զարնան ջրմանցնող արևի ճառագայթներից: Պարզ, անամպ երկինքը կարծես ժպտում էր առուակի մաքուր մակերևոյթի հետ և իր կապոյտ գոյնը ցոլացնում նրա ջրերի մէջ: Նրա ափերի վրա կաղամախները փայլում էին գեղե-

յիկ կանաչով, մի անոյշ բոյր տարածելով շք-
ջակայ օդի մէջ: Այնտեղ հեռաւոր հօրիդոնը
ծածկվել է կապտագոյն ծխով, ամբողջ բնու-
թիւնը խնդում է և ուրախադէմ ժպտով
ողջունում այդ բոլորի կերպարանափոխման
հեղինակին՝ արեւին:

Բնութեան այդ կենսաբեր փոփոխութեան
հետ քաղաքի հասարակական գործերն էլ խոս-
տանում էին կենդանութիւն ստանալ: Սրա
պատճառն և հեղինակն այն լուրն էր, որ ստաց-
վեց էջմիածնից և յետոյ պաշտօնական կերպով
հաստատվեց: Դա նոր առաջնորդի նշանակվելու
լուրն էր: Երբէք ոչ մի առաջնորդի նշանակ-
վելու լուրն այն աստիճան կենդանութիւն և
ուրախութիւն չի առաջացրել քաղաքում, ինչ
պէս ներկայումս: Երիտասարդների կուսակցու-
թիւնն արդէն համոզված էր, որ վերջապէս
կսկսեն գործադրվել եռանդուն միջոցներ «խնա-
մակայների» դէմ, իսկ նոր առաջնորդի անկա-
շառ և անաչառ ուղղութիւնը թոյլ էր տալիս
մտածելու, որ մօտ ապագայում առաջ կգան
զօրեղ միջոցներ հնի և փտածի դէմ: Այն յու-
սահատութիւնն, որ տիրել էր մի քանի նոյն
իսկ ինտելիգենտ մարդկանց մէջ, արդէն ահե-
տանալու վրա էր:

Բայց և տէրմակարեանները, տեսնելով բոլո-
րովին հակառակ ուղղութեան առաջնորդի նշա-
նակվելը, չէին յուսահատվում: Նրանք պատ-
րաստվում էին դիմագրել նոր առաջնորդի ամեն
մի գործնական քայլին: Սրանք մինչև անգամ
հաւատացած էին իրանց աջողութեան վրա,
որովհետեւ իրանց կողմն ունէին այն առաւելու-
թիւնն, որ իբանց ձեռքն էր գործերի ղեկը և
պաշտօնական մարդկանց ծանօթութիւնը... և
այդ բոլոր առաւելութիւնները կարող էին գե-
րակշիռ դեր խաղալ իրանց հակառակորդների
վերաբերմամբ: Տէր Մակարը մինչև անգամ
ծրագրիւններ էր կազմում, թէ ինչ միջոցների
հարկաւոր է ղիմել, որ կարելոյն չափ կարճատե-
ւանել նոր առաջնորդի միալու խնդիրը:

Եւ հենց հեռագիրը ստանալու օրից կօնսիս-
տօրիականների կողմից սկսվեց մի տենդային
գործունէութիւն: Առաջին քայլն սրանց կող-
մից այն էր, որ նրանք մահուղի տակ զրին այն
խնդրագիրը, որ պահանջում էր քահանայական
խնդրի վերաբերմամբ ծխականների ժողով բա-
նալ և որն արդէն մտել էր կօնսիստօր:

Կօնսիստօրիականների փրփուրը այն աստի-
ճան էր հասել, որ սրանով չբաւականացան,
այլ սկսեցին մինչև անգամ սպառնալիքներ

կարգալ այն մարդկանց դէմ, որոնք ստորագրել էին այդ խնդրագիրը, համարելով ապօրինի այդ ձևով ժողոված ստորագրութիւնները: Դժբախտ կօնսիստօրիականները կորցրել էին ամեն մի կենդանութիւն և ամենատարրական օրինականութիւն: Նրանց տրամաբանութիւնն այն աստիճան եղկելի էր, որ այն թուղթը, որով խնդրովում էր միայն ժողով բանալ և որ ստորագրած էին քաղաքի ինտելիգենտ, առաջաւոր մարդիկ, այդ խնդիրը համարվում էր ապօրինի, մի և նոյն ժամանակ օրինաւոր էին ճանաչում այն ստորագրութիւններն, որոնք ժողոված էին Ղազարին քահանայացիներու համար:

Բայց հազիւ այդ հրաշամիտ ղեկավարները իրանց բարձրութիւնից այդ սպառնալիքներն էին թափում և մի և նոյն ժամանակ պատրաստութիւններ տեսնում Ղազարի թղթերը ուղարկել Էջմիածին, ինչպէս ստացվում է նոր առաջնորդի հեռագիրը, որ անպայման արգելում էր որ և իցէ քահանայական հարց յառուցանել մինչև իր գալը:

Այդ առաջին հարուածն էր, որ ստացան տէրմակարեանները անսպասելի կերպով: Առիւծեանը զլուխը կորցրած չգիտէր, ո՞ւմ դիմէր, ի՞նչ անէր: Նրա խորհրդատու տէր Մակարն էլ որ

մինչև այժմ ոչ մի արդելքների չէր հանդիպած՝ իր դործունէութեան ամբողջ ընթացքում՝ նա ևս սկսեց վախենալ և երկիւղ կրել իրերի անբարեյաջող ուղղութիւնից:

Նա այդ հանգամանքների շնորհիւ դարձել էր չափազանց զիւրազրգիւ և բժախնդիր: Նրա բարկութիւնն այն կէտին էր հասել, որ սկսեց իր մաղձը թափել եկեղեցու բեմից, պախարակել երիտասարդներին, զանազան սպառնական ակնարկներ անել խնդրագիրը ստորագրողների հասցէին: Բանն այնտեղ էր հասել, որ ժամաւորները քարոզի ժամանակ եկեղեցուց դուրս էին գալիս, իրանց կատարեալ զգուշանքը սրանով միայն արտայայտելով:

Ահա այդ ժամանակներումն էր, որ Առիւծեանը մի երեկոյ գալով տէր Մակարի մօտ խորհրդակցում էր հանգամանքների մասին:

— Մի՞թէ ոչ մի հնար չկայ, — հարցրեց նա, — ես կարծում եմ, որ միակ միջոցը լաւ աջահամբոյրն է:

Տէր Մակարը մի ջղային շարժում անելով իր տեղում ընդհատեց Առիւծեանին:

— Դուք ուրեմն չէք ճանաչում այդ եպիսկոպոսին, — ասաց նա, — սա այն հոգին է, որ ոչ մի աջահամբոյր չի ընդունիլ: Մեր կատարեալ

դժբախտութիւնն է, որ սա է նշանակվել մեր թեմի առաջնորդ: Տարիների աշխատանքը մի անգամից կքանդէ:

— Բայց միթէ չե՞ կարելի, տէրտէր, մինչև նրա գալը էջմիածին գրել... Դուք այնտեղ ունիք ծանօթներ... Մենք կարող ենք մինչև նրա գալը թոյլտուութիւնը ձեռք բերել: Ես բոլոր ծախսերը կանեմ:

— Առ այժմ ես ձեզ ոչ մի խորհուրդ տալ չեմ կարող: Էջմիածին գրել չի կարելի, քանի որ այժմ ունենք թեմական առաջնորդ: Մի քիչ սպասեցէք, թողէք այդ մարդը գայ, գործի գլուխ անցնի, տեսնենք—նրա բռնած դիրքից և ուղղութիւնից կախված է ամեն բան...

— Եթէ լինէր նրան այստեղից ճանապարհել,—ընդհատեց Առիւծեանը:

— Սյոյ բանի մասին ես արդէն մտածում եմ, տեսնենք: Նրա վրա վարչական շրջաններում լաւ հայեացք չի տիրապետում... Շատ կարելի է որ կփոխվի, որովհետեւ ես յիշում եմ և շատ եպիսկոպոսներ եմ տեսել, որոնք սկզբում խիստ են բռնել, բայց յետոյ թուլացել:

— Սյոյ, մեր գնացած սրբազանի անունը շատ կտանք: Դեռ շատ հաց պիտի ուտեն, որ նրան հասնեն:

— Նա էլ սկիզբը մի քիչ օյիններ հանեց, բայց յետոյ, ի հարկէ, հասկացաւ, թէ բանն ինչու՞մն է...

— Սյոյ, այո, խաթրը ճանաչող մարդ էր. մի խօսքով բաւական էր, որ մարդու խնդիրն անտես չանէր: Սյսօրվան օրվայ պէս յիշում եմ, որ մի խօսք ասացի միայն տէր Մարտիրոսի համար և իսկոյն գրեց—և նա կամիլաւկայ ստացաւ: Բա՛ տէր Կարապետի ծաղկեայ փիլիոնը, տէր Սիմօնի գաւաղանը, ո՞վ է սրանց համար բարեխօս եղել... և այդ մարդիկ, շնորհակալ եմ, պատահած ժամանակ ոտ դրած տեղս պատրաստ են գլուխ դնել...

— Ի՞նչ ասել կուզի:

— Պէտք է ասած, ականջը ձայն տայ, ինձ շատ սիրում էր. մի օր որ չգայի մօտը, մարդ էր ուղարկում ետեւիցս... Նրա պէս առաջնորդի անունը դեռ շատ կտանք:

— Տեսնում էք, բայց մերոնք էլի չէին հաւանում:

— Դուք ում խօսքերի վրա էք ուշադրութիւն դարձնում, այդ ղատարկադրպանների վերա... Мальчишки!! Подлецы!! Տաքացաւ Առիւծեանը, թափելով իր փրփուրը երիտասարդութեան հասցէին:

— Ձեր հարսանիքի պատրաստութիւններն ինչպէս են գնում,—խօսքը փոխեց տէր Մակարը, կամենալով կարճ կապել:

— Ուղիղն ասած՝ մեզանում արգելք չկայ, այդ գործի վերջանալուն եմ սպասում:

— Ուրեմն դուք պատրաստ էք:

— Մինչև այն օրն, երբ կարելի է պսակ անել...

— Պատրաստ կլինէ՞ք, — հարցրեց տէրտէրը: Ուրեմն լաւ է: Կարծում եմ, որ որքան էլ այդ եպիսկոպոսը հակառակ մարդ լինի, սրա վերաբերմամբ մի որ և իցէ, արգելք չի կարող, որովհետեւ սրա օրինական ընտրութիւնն արդէն եղել է, ստորագրութեան թերթն էլ ձեռնեցիս է. . .

— Ես էլ այդպէս եմ կարծում: Բայց, տէր տէր, երբ էք սպասում «սրան»:

— Սրդէն դուրս է եկել հաշուով մի շաբաթից այստեղ կլինի, եթէ ճանապարհում չմնայ:

— Ուրեմն Ձատկվան կգա՞յ:

— Սպասելի է:

Առիւծեանը մի շարժում գործեց իր տեղում, սեւեռեց իր աչքերը տէրտէրի երեսին և երկար ժամանակ մի զարմացական նշան արտայայտելով իր երեսի վրա, կարծես, սպասում էր մի բաւարար պատասխանի:

— Ասում էք, որ այնքան երկիւղ չկայ, — վեր կենալով տեղից և առնելով տէր հօր աջը, հարցրեց Առիւծեանը:

— Կարծում եմ, կարծում եմ, — թափ տալով իր զիսակները և մինչև դուռը ճանապարհ դնելով իր հիւրին, նկատեց տէր Մակարը, — փոթորիկից վախենանք, ծով պիտի չգնանք, դայից վախենանք՝ զիւղ պիտի չշինենք, — ժպտալից հայեացքով կցեց նա Առիւծեանի ետևից:

ԺԳ.

Վերջապէս հասաւ այն օրը, երբ սպասվում էր ցանկալի սրբազանը: Թէեւ սրբազանն ոչ մի լուր չէր յայտնել իր գալու մասին, բայց եղան մարդիկ, որ գալու օրն իմացան: Արդէն նախընթաց օրը շատ-շատերը զիտէին, թէ վաղն առաւօտեան պիտի իրանց սպասած հիւրը գայ:

Առաւօտը մեծ բազմութիւն խռնվել էր շողենաւի նաւահանգիստը և սպասում էր սրտի մեծ տրոփիւնով: Սյատեղ էր և հոգեւորականների դասը, տէր Մակարին գլուխ ունենալով: Սյատեղ էին և սրբազանին ճշմարիտ համակրողները: Հեռուում, ամբողջ ճանապարհի վրա, երկու կողմը կանգնած էր ժողովուրդը: Պօլեցիական պրիստաւը մի քանի պաշտօնեաներով կարգ էր պահպանում: Եկել էր և ոստիկանապետը: Ամենքը սրտատրոփ սպասում էին: Լուռ ու մունջ հայեացքները վաղուց ուղղված են

դէպի լայնածաւալ գետը, նրա վրա անց ու դարձ անող շողենաւները, մի նեարդային ցրնցումով լսում են ամեն մի սլոցը, որ այստեղ իւրաքանչիւր ըոպէում մարդու ականջն է ծակում իր սուր ձայնով: Մերթ-մերթ լսվում է հանդարտ շշնջիւն, հասնում են կարճ ու կծու նկատողութիւններ, լինում են սրախօսութիւններ. . .

— Տեսնենք, հիմա տէր Մակարը էլի իր քարոզները կասի. . .

— Ինչ էք ուզում դուք սրանից, — հէգնօրէն նկատում էր մի ուրիշը, — տէր Մակարից պիտի շնորհակալ լինել, որ երկու տարի կառավարել է մեզ. . .

Մի ուրիշ տեղ:

— Սյդ եպիսկոպոսը, կարծեմ, նո՞ր է ձեռնադրվել:

— Անդրանիկ պաշտօնատեղին է:

— Մի՞թէ մինչև այժմ վարդապետ էր:

— Մինչև անգամ ամեն մի պաշտօնից և դործից հեռացրած էր:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ, դժբախտաբար, իր մէջ ունի մի այնպիսի յատկութիւն, որ ներկայումս խիստ հալածվում է:

— Այսինքն:

— Բարձր ուսում, զործելու եռանդ, անկաշառ ուղղութիւն. . .

— Հա՞. . .

Երրորդ տեղում:

— Ամնա քարոզիչ է, հա. . .

— Դու որորդան գիտիս վե՞ր. . .

— Բա՛, բա՛, բա՛. . . Թիֆլիսում, Բաքում քանի անգամ լսած եմ:

— Հալբաթ տեսնես հիմա մի բան կասէ:

— Ի հարկէ:

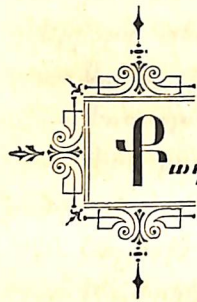
— Տեսնես, ճառից-բանից պատրաստել են: Կեարապետ, — դարձաւ իր միւս կողքի կանգնածին խօսողը, — ճառից-բանից լինելու ա՛, խաբար չե՞ս. . .

Այդ միջոցին խիստ շվիոց ամենքի ուշադրութիւնը դրաւ եղբայր հեռուն. ամենքն իրանց զլուխներն ուղղեցին դէպի գետը: Շողենաւր փնջալով և ջրի մակերեւոյթին ուժգին հարուածներ տալով, մտնելում էր ափին: Ահա նա կանգնեց: Տէր Մակարն իր ծանրախոհ քայլերով ուղեորվեց դէպի շողենաւր, նրան հետեցին միւս քահանաները, օստիկանապետը և պրիստաւը: Քանի ըրպէից յետոյ սրբազանն իր ուրախ, ժպտալից հայեացքով ողջունելով ժո-

ղովրդի թնդագին կեցեցներին, նստեց կառք և ուղեորվեցաւ եկեղեցի:

Ժողովրդի ահագին բաղմութիւն հետեց իր առաջնորդին:

ԺԷ.

Քաղաքի արևմտեան կողմում, մեծ գետի առաջ, կայ մի ընդարձակ տեղ, որ մի ժամանակ յայտնի էր իր պատմական նշանակութեամբ։ Պետրոս Մեծի օրերով այստեղ եղել են ծովային վարչութեան զանազան հիմնարկութիւններ, գործարաններ, որտեղ պատրաստվելիս են եղել ռազմական նաւեր, գործիքներ։ Բայց երբ որ Ռուսաստանի սահմանները տարածվեցան դէպի հարաւ, այն ժամանակից այդ տեղի ռազմական նշանակութիւնն էլ ընկաւ, պահպանելով միայն մինչև այսօր իր պատմական «Պօրտ» անունը։

Այժմ այդ տեղը, բացի մասնաւոր ընկերութեան նաւահանգիստ լինելուց, կազմում է և մի փառաւոր զբօսատեղի։ Այստեղ ամբողջ տարածութեան վրա զանվում են հին-հին ծառեր, որոնք իրանց հսկայական բարձրութեամբ

մի շնորհալի տեսք են պարզեւում այդ պատմական վայրին։

Գարունը հասնելուն պէս մի գեղեցիկ և սիրուն պատկեր է բացվում այս զբօսատեղին այցելողի առաջ։ Զմեռվան տաղտկալի և մաշող օրերից յետոյ մարդ այստեղ առանձին բաւականութեամբ կարողանում է հանգիստ ժամեր վայելել և մի կտոր ժամանակ իր առօրեայ հոգսերից ազատ շունչ քաշել։

Գարնան գեղեցիկ երեկոներից մինն էր, երբ զբօսնելու էր եկել այստեղ և Ղազարն իր նշանածի հետ։

Այն օրից յետոյ, երբ Ղազարն իրաւունք ստացաւ Վարդուհու կամքի և սրտի վրա, առաջին անգամն է, որ սրա հետ դուրս է գալիս միայնակ զբօսնելու։

Մի «իրուն գիշեր էր։ Թեթև և զով քամին փչում էր նրանց երեսին. գետից հասնում էր կենդանացուցիչ զովութիւն. Վարդուհին բարձրացրեց իր երեսի քօղը և քամին սկսեց շոյել նրա երեսն ու պարանոցը, խաղալով նրա գեղեցիկ մազերի հետ։ Նա գանդաղաքայլ գնում էր իր ուղեկցի հետ թեւանցուկ և ուղիղ նայում էր հեռուն. իսկ նրա ուղեկիցը հպարտութեամբ սեղմում էր օրիորդի կուռը և շքր-

ջապատում էր նրան մեծ ուշադրութեամբ և հոգատարութեամբ:

Վարդուհին տխուր էր. նոյն վշտալից աչքերն արտայայտում էին անյուսալի վիճակ: Սէս, եթէ զարունը ամենի համար բերէր ուրախութիւն և երջանիկ օրեր: Ազգարի սիրային խօսքերը նրա մէջ զրգռում էին աւելի ատելութիւն: Վարդուհու մէջ ալեկոծում է ինքնասիրութեան վերաւորանքի զգացմունքը: Օ՛, եթէ նա ստիպված չլինէր այդ բոլորը սառնութեամբ թաղել իր սրտի մէջ, ո՞վ կհամարձակվէր դիպչել նրա վերաւորված թեւերին և այդ թեւերը լարել այն զգացմունքով, որպիսին նա իր մէջ չի զգում և չի էլ ցանկանում. . .

Իսկ այժմ նա պիտի տանէ, պիտի համբերէ այդ ամենը. . . Վարդուհին, ամեն մի ականարկ, իւրաքանչիւր հարց ու փորձ կամ անտեղի միջամտութիւն Ազգարի կողմից, աշխատում է հեռացնել իր յուսահատական լռութիւնով, լռութիւն, որ նրա սիրուն երեսին պարզեւում էր աւելի հետաքրքիր խոհականութիւն, աւելի գրաւչութիւն. . .

Անամպ երկնքի վրա մէկը միւսի ետեւից դուրս թափվեցին աստղերը, հեռուից լսվում էին շոգենաւների շվիոցները և անիւների դմբոմբոյր,

զբօնողներն արդէն ցրվել էին, ամբողջ ծառուղու վրա զրեթէ մարդ չկար, մի ծանր և երկիւղալի միայնակութեան երկիւղ էր ազդում մարդու վրա ծառուղու ամբողջ ուղղութեամբ, — երբ նրանք նստեցին:

— Օ՛, որքան ես բախտաւոր եմ, — բացականչեց Ազգարը, — որքան բախտաւոր եմ, որ արժանացայ քո ձեռքին. . .

Եւ նա զրկեց նրան ու սկսեց համբուրել:

Վարդուհին ակամայ լռութեամբ տարաւ Ազգարի սիրոյ բռնկումը, Ազգարն աւելի ու աւելի մօտեցաւ նրան: Վարդուհին աչքերն իջեցրեց և մի փորձ արաւ յետ քաշվելու: Ազգարն այդ վերադրեց նրա չափազանց համեստութեան:

— Ձեռք էլ հարցնում, սիրելիս, թէ ինչու այսօր չկարողացայ մօտդ շուտով գալ, — գործնական նիւթի դիմեց Ազգարը, կարծեւով, որ սրանով աւելի դուր կգայ օրիորդին: Նրա զգվելի երեսը փայլեց մի վայրենի ինքնահաւանութեամբ և նա այնպիսի ինքնաբաւական հայեայք դրեց Վարդուհու երեսին, որ օրիորդը չդիմացաւ և ակամայից խզեց լռութիւնը:

— Ի՞նչու, — հարց դրեց նա:

— Էլ մի հարցուր, — տաքացաւ Ազգարը, — այսօր ամբողջ օրը ոտ եմ տուել, երկու անգամ

«Յեցի» մօտ եմ գնացել, հինգ անգամ Թալաշի մօտ—և էրկին չեմ տեսել իմ ուզած մարդկանց:

— Ի՞նչ մարդկանց,—զսպելով իր յուզմունքը, հարցրեց Վարդուհին:

— Սյ Սասունած փչացնի, բոլորն էլ այդ սրբազանի պատճառով է:

— Ինչպէ՞ս:

— Ձեռքով բացելու բանը ատամների տակ է զցում: Սյդ սրբազանն այն մարդկանցից է, որի մասին խօսելն չարժի: Երևակայիր, — և Ղազարը զայրացած շարունակեց: — երկու շաբաթ չկայ եկածը, բայց կօնսիստօրիականների զահլէն արդէն գնացել է, մի թուղթ երեք անգամ է արտադրել տալիս, էլի չի հաւանում... Է՛հ, սպասում եմ ձեռնադրութեան, ոտս այս կօնսիստօրից բոլորովին քաշելու եմ: Դրանից որքան փէշդ հեռու պահես, այնքան լաւ է:

— Ինչ կայ որ, խիստ եղածը լաւ է:

— Մարդ չէ, մարդ չէ: Մեզ այդ տեսակ մարդ հարկաւոր չէ: Սյդ տեսակ մարդը հոգեւորականների շահերը պաշտպանել չգիտէ: Քահանաների պատիւը բոլորովին զցում է: Կիրակի օրվայ քարոզն ինչ էր՝ աջ ու ձախ խայտառակեց էլի... Սաստիկ կամակոր մարդ է, իր ասածի, խօսքն որ ասաց՝ եօթը թոփով զլխից չես հա-

նիլ: Սյդքան տարի քահանայ ձեռնադրվել են, ստորադրութեան թերթով են բաւականացել, իսկ այժմ սա ասում է, թէ այդպիսի թերթ չի ընդունում... . .

— Ձի ընդունում, — մեքենայաբար հարցրեց Վարդուհին:

— Ապա. ասում է՝ ծխականների ժողովով պիտի ընտրութիւններ լինի: Որքան խնդրեցինք, տէր Մակարը ջոկ, հօրեղբայրս ջոկ, քո ազգականդ էլ, իբրեւ երեսփոխ, ջոկ խնդրեց—չէ ու չէ, իր ասածի վրա կանգնել է ու կանգնել: Հիմա պիտի եկող շաբաթ ժողով լինի... . .

— Ես այդ չգիտէի:

— Սյժմ այդ բանի համար է, որ երկու օր է ման եմ դալիս, ոտ եմ տալիս, որ մեր մարդկանց տեսնեմ, որպէս զի ժողովում աւելի ըստուար կողմնակիցներ... Է՛հ, այդ բոլորն, ասենք, մանր բաներ են,—խօսքը կրկին փոխեց Ղազարը, երբ տեսաւ, որ օրիորդի վրա գործնական խօսակցութիւնն էլ մի առանձին տպաւորութիւն չթողեց, — բոլորն աննշան բաներ են: Բայց, խօսքը մեր մէջ մնայ, այդ սրբազանին այստեղից այնպէս ցանկնք, որ ոտը տափ չտեսնի... . .

— Ինչպէ՞ս... . .

— Օ՜, դու տէր Մակարին չես ճանաչում:

— Ի՞նչ կարող է որ, չէ որ սա քահանայ է, իսկ նա առաջնորդ:

— Տէր Մակարը մեր առաջնորդն էլ է, մեր զլուխն էլ է, մինչև այժմ եպիսկոպոս չի եղել, որ նրա խօսքից դուրս եկած լինի: Նա եթէ ուզենայ, շատ բանի կանի... չի էլ թողնիլ... կտենենա... Այժմ վեր կաց, դնանք, հողիս: Առանց այդ բաների ո՛չ մի գործ զլուխ չի գալիս: Ասած է՝ մինչև չպղտորվի, չի պարզվիլ... Գնանք, արդէն զիշերից բաւականին անցել է, զարնան երեկոները սառն են լինում, կարող ես մրսել...

ԺԸ.

րկու շաբաթ էր անցել այն օրից, երբ սրբազանը ստանձնել էր իր պաշտօնը և այդ երկու շաբաթվայ մէջ նա այն աստիճան գրաւել էր տեղացիների համակրութիւնը, որ ամեն տեղ խօսքը սրա մասին էր լինում: Առաջնորդարանի դռները, որ փակ էին մշտապէս առաջվան եպիսկոպոսների օրերով և բացվում էին միայն տօն օրերին և այն ևս ընտրովի մարդկանց առաջ, այժմ բաց էին անխտիր ամենքի համար: Սրբազանը մեծ բաւականութեամբ ընդունում էր այցելողներին, լսում էր նրանց կարծիքները, մխիթարում էր, այցելութիւններ էր անում և այդ միջոցով պահում էր իր հօտի հետ սերտ յարաբերութիւն: Իսկ քարոզներով շանթել էր ամենքի սիրտը, վառել էր թմրած ուղեղները: Նրա քարոզի օրը եկեղեցու դռներին մօտենալ չէր լինում, բազմութիւնն ակամայից մնում էր դուրսը և հե-

տաքըքրվում էր եկեղեցուց դուրս եկողների պատմածներով և հաղորդած տպաւորութիւններով :

Սրբազանի գալը հանդիպել էր Զատկի սօներին: Անցան այդ աղմկալից օրերը, կեանքն իր սովորական ընթացքն ընդունեց: Այժմ ամեն մարդ սպասում էր ծխականների ժողովին, որտեղ պիտի հասարակութիւնն ի մօտոյ ծանօթանար սրբազանի ուղղութեան հետ, նրա դէպի եկեղեցական - հասարակական խնդիրները բռնած զիրքի հետ:

Հասաւ և այդ օրը:

Կանաչ կիրակին դուրս եկած շաբաթը նշանակեց ժողով: Այդ ժողովը մի կատարեալ դարագլուխ կազմեց տեղական հասարակական գործերի վերաբերմամբ: Այդ ժողովում պիտի խորհրդածութեան նիւթ որովէր Ղազարի քահանայանալու խնդիրը, համաձայն այն յայտարարութեան եղանակին, որ տրված էր կօնսիստօր մինչև սրբազանի գալը և որն արժանացել էր կօնսիստօրիականների կատարեալ արհամարհանքին:

Սրբազանն այդ թղթի գոյութեան մասին տեղեկացել էր իր մօտ այցելողներից և, ինչ ասել կուզի, ընթացք և ուղղութիւն էր տուել նրան:

Այդ բանը և թէ ծխականների ժողովով քահանայութեան հարց դնելը «խնամակալներին» բռնողին անել դրութեան մէջ դրեց, և նրանք զլուսները կորցրած չգիտէին, թէ ինչ պիտի անէին: Միակ փրկութիւնն այդ դրութիւնից դուրս գալու համար նրանք գտնում էին «իրանց» մեծամասնութեան վրա:

Մի արտակարգ բնաւորութիւն ունեցաւ այդ ժողովը: Դեռ ժողովը չբացված, նոյն տղայոց դպրոցի դահլիճում, որտեղ միշտ ժողովվել են այնքան ծխականներ, որ հազիւ օրինական թիւ են կազմել, այսօր խմբվել էր հետաքրքրվողների ահագին բազմութիւն:

Ամենքն անհամբեր սպասում էին սրբազանի գալուն, որը պիտի բանար ժողովը:

Ահա բարձրացաւ մի ինչ որ աղմուկ—երևեցաւ սրբազանը: Նրա երեսը հանդարտ էր, խաղաղ, հասակը բարձր և կանոնաւոր: Սրբազանի ամեն մի քայլը արտայայտում էր կամքի հաստատութիւն, պարզութիւն և ինքնակամութիւն: Նա ունէր իր մէջ այն շարժումաձեւը և վարմունքը հասարակութեան հետ, որ իսկոյն ապացուցանում են մարդու բնաւորութեան բարձր յատկութիւնները: Նա մինչև անգամ իր հակառակորդներին վերաբերվում էր առանձին նա-

խաղաղութեամբ և յարգանքով: Իսկ նրա հետեից գնում էր գլուխը ցած գցած տէր Մակարը, որ դահլիճ մտնելուն պէս արդէն նախատեսեց ժողովի ընթացքն ու վճիռը...

— Իմ գալուց յետոյ, — սկսեց սրբազանը, բացելով ժողովը, — ամեն օր մտածում էի, որ բանամ ժողով, բայց միայն այժմ ես կարողացայ այդ անել: Այստեղ իմ բացակայութեան ժամանակ կօնսիստօր թուղթ է տրվել, որով խնդրվում է քաջանայական խնդրի վերաբերմամբ ժողով բանալ...

Եւ սրբազանը գործերի միջեց հանեց այդ յայտարարութիւնը և դրեց սեղանի աջ կողմը:

— Կատարելով այդ, — շարունակեց նա, — ես ժողովին առաջարկում եմ՝ քաջանայական խնդրի վերաբերմամբ ո՞վ ինչ ունի ասելու, բարեհաճի իր կարծիքը յայտնել: Ի դէպ պիտի ասեմ, որ իմ գալուց յետոյ եկեղեցու պաշտօնեաներից, պ. Ղազարոս Մժեղեանը ստորագրութեան թերթ առաջարկեց, որով խնդրում էր իրան քաջանայ ձեռնադրել... Ես յայտնեցի, որ այսուհետեւ այդպիսի ստորագրութիւններ ընդունելու չեմ, բայց, եթէ կամենում են, խնդիր տան ծխականների ժողովին: Եւ ահա այդ պարոնը դիմելով ժողովիդ — խնդրում է իրան քաջանայ ձեռնադրել...

Տիրեց մի միջոց լռութիւն:

— Հարկաւոր է ձեռնադրել, — լսվեց մէկի երկչոտ ու անվստահ ձայնը:

— Այո՛, այո՛, ձեռնադրել:

— Նա 10 տարուց աւել է, որ ծառայում է եկեղեցուն...

— Սրբազան հայր, — վեր կացաւ պ. Մտիկեանը, — կարելի՞ է արդեօք մի քանի խօսք ասել այդ խնդրի վերաբերմամբ: Ապա նա իրաւունք ստանալով շարունակեց: Մեր յայտարարութիւն տալն ունէր երկու նպատակ. մէկն՝ որ վերականգնել մեր դարեւոր նախնիների սովորութիւններն, այսինքն ընտրութիւն անել ընդհանուր ծխականների հաւանութեամբ: Թէ որ ստորագրութեան թերթ շրջեցնելը չի ներկայացնում ընդհանուրի ցանկութիւնը — այդ արդէն պարզ է, իսկ ծխականների ժողովով արած ընտրութիւնը յարմարութիւն է տրվում ամենին մասնակցել ուրեմն ընտրութիւն անել ընդհանուրի մասնակցութեամբ: Այսօր յայտարարութեան այդ կէտը կատարված ենք տեսնում: Գալով երկրորդ կէտին, ես պիտի ասեմ, որ քաջանայացուն պիտի ունենայ պատշաճաւոր կրթութիւն և, եթէ չեմ սխալվում, սրա մասին ունենք էջմիածնի կարգադրութիւնը, թէ քաղաք-

ներում քահանայացուն պիտի հոգևոր դպրոցն աւարտած լինի, դա մի պահանջ է, որի դէմ դժուար է բողոքել: Աչքի առաջ ունենալով այդ բոլորը՝ ես գտնում եմ, որ խնդրի հետ միասին պ. խնդրատուն պիտի ներկայացնէր և իր ուսման վկայականը, բայց քանի որ այսպիսի վկայական չի ներկայացրած, ուստի պարոնի ընտրելու կամ չընտրելու մասին առ այժմ խօսք լինել չի կարող... Նախ պիտի ներկայացնէ վկայականը, ապա խնդրել կոչումը...

— Այո, այո, քահանայացուն պիտի ունենայ պատշաճաւոր կրթութիւն... .

— Քուէարկել, քուէարկել, ի՞նչ էք վախում քուէարկելուց... — լսվում էին միմեանց հակասող ձայներ ամեն կողմից:

Այդ միջոց վեր կացաւ իր տեղից մի այլ ծխական:

— Ես կարծում եմ, — ասաց նա, — որ պ. Ղազարոս Մժեղեանին պիտի շնորհակալութեամբ ձեռնադրենք: Նա 10 տարի է, որ ծառայում է մեր եկեղեցուն և երբ որ մտել էր նա այդ պաշտօնի մէջ, պարոնը յոյս ունէր, թէ վաղ կամ ուշ նրա առաջ բաց է լինելու ասպարէզը, ապա թէ ոչ նա գուցէ այդ ծանր լուծը իր վրա չառնէր: Ես հաւատացած եմ, որ եթէ մենք

այսօր պարոնին մերժենք, վաղը միւս օրը մենք եկեղեցում տիրացու չենք ունենալ: Ո՞վ պիտի մեզ համար տիրացութիւն անի... — մի պատեալիկական շեշտադրութեամբ բացականչեց պարոնը:

— Տիրացուների համար, — խօսեց սրբազանը, — ես մտածել եմ մի բան, բայց որի մասին առ այժմ ես չեմ ուզում, կանգ առնել, քանի որ սրա համար առանձին ժողով եմ նշանակելու: Այժմ ես առաջարկում եմ, որ խնդրից չշեղվենք և աշխատենք պարզաբանել քահանայական խնդիրը: Դարձեալ ո՞վ ինչ ունի ասելու...

— Ո՛չ, ո՛չ, — շարունակեց մի և նոյն պարոնը, — այս խնդիրը կապ ունի ներկայ խնդրի հետ: Մեզ ներկայումս քահանայ է հարկաւոր, եթէ մենք մերժենք խնդրատունին, մեր տիրացուներին, հարց է դալիս, թէ ի՞նչ պիտի անեն սրանք:

— Խօսք եմ խնդրում, — վեր կացաւ մի երրորդը, որի երեսի ծալքերի իւրաքանչիւր շարժումը և ձայնի ել և էջը ապացուցանում էին արդէն, թէ Ղազարի համար աննպաստ հայեացքներ պիտի պաշտպանէ: Մեզանում մինչև օրս, — սկսեց պարոնը, — քահանայ ձեռնադրվել են հետեւեալ կերպով. տեսնում ենք՝ մէկը դալիս է եկեղեցի, այսօր նա մասնակցում է խմբին, վաղը միւս օրը մոմ է պահում, երրորդ

օրը քահանաների հետ է շրջում տնօրհանը և այլն... Ինչ ասել կուզի, որ մենք այդպիսի սիրող մասնակցողներին ոչինչ չենք կարող ասել, քանի որ եկեղեցում ամեն մէկը մեղանից կարող է երգել: Բայց բանը նրանումն է, որ այդ մարդիկ մէկ էլ տեսաք Փառաջայ Հագան... Թէ ո՞վ սրանց թոյլ տուեց, ո՞ւմ հաւանութեամբ է եղել—չգիտենք, միայն այսքանը հաստատ է, որ ժողովուրդի հաւանութիւն, համաձայնութիւն մեր մէջ անտես է արվել: Այդպիսով այդ անկոչ Փառաջաւորները հասել են մինչև չորս աստիճանի, նոյն իսկ սարկաւազութեան... Միայն քահանայ ձեռնադրվելու ժամանակ սրանք մի ինչ որ ստորադրութիւններ են ժողովել ու ձեռնադրվել: Այժմ, որպէս զի այդ անկոչ ընտրեալների առաջն առնվի, ես կարծում եմ, որ դրանց սկզբում չպիտի թոյլ տալ, որպէս զի վաղը միւս օրը չասեն, թէ տիրացուն արդէն պիտի ձեռնադրվի: Հարեանքի կերպով կասեմ և տիրացուների մասին՝ քանի որ սրանք մեր հաւանութեամբ չեն կոչված, ուստի չպիտի պահանջ դնեն, որ հասարակութիւնը պարտաւոր է սրանց քահանայ ձեռնադրել... Կարծում եմ, որ նրանք կարող են քնալ և տիրացու: Մի՞թէ անպատուութիւն է տիրացու քնալը:

— Ինչո՞ւ այն ժամանակ չէիք բողոքում, երբ որ տեսնում էիք, թէ այդ ձեր ատելի մարդիկը Փառաջայ են հագել առանց ձեր գիտութեան,— բացականչեց Առիւծեանը, որ երկար ժամանակ լռութիւն պահպանելուց յետոյ չկարողացաւ զսպել իր բարկութիւնը:

— Ես մեր յարգելի երեսփոխանին կասեմ,— շարունակեց նախկին խօսողը,— որ մենք, սրբազան հայր, միշտ բողոքել ենք, բողոքում ենք և այժմ, բայց մեր մէջ ոչինչ այնպէս անտես չի արվել, ինչպէս հասարակական ձայնը: Ես կարող եմ փաստերով հաստատել, որ եղել է դէպք, երբ մենք էջմիածին ենք դիմել, բայց մինչև պատասխան ստացվելը մի և նոյն մարդը ձեռնադրվել է: Ես չեմ ուզում հեռուն գնալ, յիշում եմ երկրորդ դէպքը, որ մի քահանայի ձեռնադրութեան դէմ բազմաստորագիր բողոք էինք ուղարկել էջմիածին, բայց պատասխան չստացված, մի շաբաթ օր, իրիկվայ ժամերգութիւնից յետոյ յիշեալ քահանային կոչում են տալիս և հետևեալ օրը ձեռնադրում... Հետաքրքրվողներին ասում էին, թէ էջմիածնից հեռագրով իրաւունք է ստացված... Յետոյ իմացվեց, որ այդ հեռագիրը վառ երեակայութեան ծնունդ էր... Եւ այդ քահանան մինչև այժմ

Հանգիստ սրտով հովուում է մեզ մեղաւորներին: Ես բերեցի միայն երկու դէպք, բայց զորքան սոյնանման դէպքեր կարելի է գտնել քահայայական անաչառ քրօնիկօնում: . .

— Հարկաւոր է ձեռնադրել, ձեռնադրել: . .

— Քուէարկել, քուէարկել: . .

Տիրեց մի ընդհանուր իրարանցում, աղմուկ, գոչիւններ, ակնարկներ: Պարզ էր, որ դժուարաւուում էին մէկմէկու հասկանալ երկու հակառակ ուղղութիւններ, երկու տարբեր հայեացքներ. սրանք, կարծես, երկու հակառակ հոսանքներ էին, որ հանդիպելով մէկ-մէկու, ոչ մինը ներանցից չէր ուղղում յետ մղվել: Մինը չէր ուղղում հին ձեռով ընտրութիւն անել և սրանով կամենում էր սեւացնել բոլորովին անհամապատասխան մարդուն և քահայայական խնդիրը բարձրացնել ընկած դրութիւնից, իսկ միւսը երկար տարիների ծառայութեան համար ուղղում էր փոխարէն վարձատրութիւն անել: Ո՞վ կարող էր սրանց հաշտեցնել, երբ տարիների ուղղութիւնը, բեժիմը հակառակ հայեացքներ է մշակել: Այդ երկու կուսակցութիւնները, չնայելով որ միասին են ապրել, մի եկեղեցու պատկանելի, բայց մէկ-մէկուց այնքան հեռու էին կանգնած իրանց աշխարհայեցողութեամբ, ինչ-

պէս Աւստրալիայի պապուսը հեռու է եւրոպացի ինտելիգենտից իր մտաւոր զարգացողութեամբ: Եւ ի՞նչ կայ վտանգաւոր, քան հայեացքների անմիտ տարբերութիւնը:

Ո՞վ գիտէ, որքան երկար պիտի աւելի այդ վիճաբանութիւնն, եթէ չլսվէր նախադահի զանգակի ձայնը:

— Պարօններ, — ասաց սրբազան նախադահը, — ես արդէն խնդիրը պարզված եմ համարում և դադարեցնում եմ վիճաբանութիւնները: Այո, ես ևս կրկնում եմ, որ քահանան պիտի լինի կրթված, ուստի բոլորովին օրինական համարելով վկայական պահանջելը, ես կամենում եմ վերջ տալ խնդրին նրանով, որ առաջարկել պ. Ղազարոս Մժեղեանին ներկայացնել իր ուսման վկայականը. իսկ քանի որ այդպիսի թուղթ չկայ, ես չեմ կարող թողլ տալ քուէատուփեր դնել: . . և յայտարարում եմ ժողովը փակված:

Մի չտեսնված իրարանցում տեղի ունեցաւ: Տէրմակարեանները ջարդվեցան: Առիւծեանին ճանաչել չէր լինում: Նա կապտել էր, կատաղել էր և մինչև անգամ ընկել էր այնպիսի ինքնամոռացութեան մէջ, որ ինքն էլ չէր հասկանում, թէ ինչեր էր ասում:

— Ես կբողոքեմ, Կաթուղեկոսին կղիմեմ, —
 թափում էր իր փրփուրը նա, — ժողովն անկա-
 նոն է... Ես քո թողը երկինք կթռցնեմ, — ուղ-
 ղեց նա սրբազանի հասցեին, նրա գնալուց յե-
 տոյ, — Առիւծեանը դեռ չի մեռած .. Դու կձա-
 նաչես նրան. . .

ԺԹ.

Անցան օրեր, շաբաթներ, անցաւ դա-
 րուներ, գլորվեց ամառը, եկաւ նոր
 աշուն:

Որքան բան բոլորվեց այդ կարճ
 ժամանակում, որքան փոփոխութիւններ... Ճիշտ
 է ասած՝ որ կեանքը, կարծես, անիւ լինի, այ-
 սօր ընկածն է բարձրանում, վաղը բարձրից են
 ցած գլորվում... Այդպէս եղել է տարիների,
 դարերի ընթացքում, այդպէս էլ լինում է:
 Ո՞վ կարող է բնութեան այդ օրէնքը խանդա-
 րել, ո՞վ կարող է այդ անիւը կանգնեցնել...

Երէկվան անպարտելի Առիւծեանն այնպէս
 զլորվեց, այնպէս ջարդվեց, հասարակութեան
 աչքում այնպէս ընկաւ, որ ստիպված եղաւ
 հրաժարվել երեսփոխանութիւնից, հոգաբար-
 ձութիւնից: Հրաժարական տալով՝ նա յղոյս ու-
 նէր, որ նրան կվերընտրէին, կրկին կխնդրէին,
 բայց իր հաշի մէջ նա չարաչար սխալվեցաւ...

Նա սխալվեց և իր միւս հաշիւներէ մէջ: Նա պսակեց Վարդուհուն, յոյս ունէր նորոգել իր նախկին յարաբերութիւնները, բայց Վարդուհին նրան այնպիսի ընդդիմութիւն ցոյց տուեց, որ Առիւծեանն երբէք երազել անգամ չէր կարող: Յուսահատված նա հրաժարվեց իր պաշտօններէց և սկսեց քաշված կեանք վարել...

Նրան փոխարինեցին հասարակական ասպարիզում երիտասարդ, թարմ ուժեր, որոնք լի եռանդով նուիրվեցին հասարակական գործերին:

Տէր Մակարն նոյնպէս ստիպված եղաւ հրաժարվել կօնսիստօրի անդամութիւնից: Ուրիշ ճար չկար:

Սրբազանը մի անգամից կամեցաւ մաքրել կօնսիստօրը փնասակար մարդկանցից: Հերթը հասաւ և Գէորգի Միխայլովչին. նրան պարտաւորեց սրբազանը երկու շաբաթվայ մէջ գործերը յանձնել նոր քարտուղարի, որպիսին արդէն գլուխ անցած, Գէորգի Միխայլիչի տեղ վարում էր նրա պաշտօնը: Նախկին քարտուղարը այժմ զբաղված է գործերը կարգի բերելով: Նա առաւօտից մինչև իրիկուն թղթեր է ջոկում, գործերին է կայնում և իր անել վիճակի վրա ողբալից զգացմունքով վերաբերվելով, մեղաւորում է հասարակութեան, որ նրան թողել է

այդպէս և աչքից դցել: Երեկոները նա մէկ-մէկ գալիս է Ղազարի մօտ, բայց սրանց մէջ բացակայում է առաջվան աշխոյժ կեր ու խումբ, քաղցր զրոյցը: Կարծես, մի բիրտ ձեռքով խլել են սրանց սրտից խօսքն ու զրոյցը: Ծիշտ է, Ղազարն այնքան էլ տխուր չէ, նա դեռ ծախսում է օժիտ ստացած հազարները և յոյս է տածում, որ վաղ թէ ուշ կգայ այդ օրն, երբ կփոխվի այդ սրբազանը, կփոխվեն հանգամանքները—և նա կձեռնադրվի...

Այդ քաղցր յոյսն ունէր իր մէջ և Մկրտում աղան, որ շատ անգամ պատահելիս յուսադրում էր նրան:

— Յոյսդ մի կտրիր, Աստուած ողորմած է,—ասում էր նա,—ինձ նայիր, ես ինքս ևս առաջ ոչինչ էի, հօրդ ձեռքին էի մտիկ տալիս, բայց այսօրվան օրը փառք Իրան... Այնպէս էլ դու, կապրես: Աստուած իր ստեղծած ազնաւին էլ անհայ չի թողնում, մըջիւնի հոգսը քաշել է, ուր մնաց որ մարդու... Շատ չէք, ընտանիքով ծանրաբեռնված չես, երկու գլուխ էք, մի կերպ կկառավարվէք: Երևի թէ բարին այս է... Մարդ ենք, աշխարհք է, ժամանակ է, այսօր սա է, վաղը ուրիշն է—եւ ու առաջ կձեռնադրվես...

Բայց ոչ ոք այնքան չտուժեց, ինչպէս խեղճ Վարդուհին: Անթափանց անորոշութիւնը խուլ հարուածներ էր հասցնում նրա «կոտորված սրտին»: Սարսափելի անբախտութեան ճնշումների տակ նա դարձել էր անխօս, լուռ: Նա համբերութեամբ տանում էր իր խաչը, նրա ծանրութիւնը: Այժմ ոչ ոք չկայ նրան մխիթարող: Նա ծածուկ ամենքից արտասուք է թափում: Այն հոգեկան փոթորիկները, որ ալեկոծում են նրա սիրտը, Վարդուհին հպարտութեամբ աշխատում է քողարկել հետաքրքրվողների աչքերից: Երբեմն-երբեմն ակամայ հառաչանք դուրս պրծնելով նրա բեկված սրտից, արտայայտում է նրա ներքին աշխարհի անբուժելի վեշտը, խոր ցաւը և անկարեկից վիճակը...

Վ Ե Ր Զ:

